

MEĐUNARODNA POLITIKA

BEOGRAD, GOD. LXXV, BR. 1192, SEPTEMBAR–DECEMBAR 2024.

Nenad STEKIĆ

THE EVOLVING PARADIGMS OF MILITARY INTERVENTIONS AND CHINA:
LESSONS FROM GLOBAL CENTRE-PERIPHERY RELATIONS

Nikola PRERADOVIĆ

IZMEĐU „VUKA“ I „ŠAKALA“:
ODNOS KINE PREMA MEĐUNARODNOM PORETKU
TOKOM MANDATA SI ĐINPINGA

Đorđe PAVLOVIĆ

POLITIČKE DETERMINANTE DIPLOMATSKE MREŽE REPUBLIKE SRBIJE

*Aleksandar PAVIĆ, Hatidža BERIŠA,
Katarina Jonev ĆIRAKOVIĆ*

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A FACTOR OF CHANGE
IN THE USE OF MILITARY FORCES

Milica ĆURČIĆ, Mitko ARNAUDOVIĆ, Slavko DIMOVIĆ

PRAVNI OKVIR SRBIJE U SPREČAVANJU PROLIFERACIJE ORUŽJA
ZA MASOVNO UNIŠTENJE

Ljubomir TINTOR

ZNAČAJ PRIZNANJA PRAVA NA PRISTUP INTERNETU KAO LJUDSKOG PRAVA

Slavica JOVIĆ

IZAZOVI POLITIČKIH INSTITUCIJA REPUBLIKE SRBIJE
U PROCESU PRISTUPANJA EVROPSKOJ UNIJI
U PERIODU OD 2018. DO 2022. GODINE

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU
POLITIKU I PRIVREDU

ISSN 0543-3657
eISSN 2787-0618

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824
www.medjunarodnapolitika.rs; mp@diplomact.bg.ac.rs

UDK 327

ISSN 0543-3657 eISSN 2787-0618

Godina LXXV, br. 1192, septembar–decembar 2024.
izlazi četvoromesečno

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu, 11000 Beograd, Makedonska 25

Za izdavača

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ, direktor

Glavni i odgovorni urednik

dr Ana JOVIĆ-LAZIĆ

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

dr Sanja JELISAVAC TROŠIĆ

Sekretar redakcije

msr Stefan BOŠKOVIĆ

Lektura

Maja JOVANOVIĆ

Prelom

Sanja BALOVIĆ

Štampa: Donat Graf doo, Beograd

Elektronskom izdanju moguće je slobodno pristupiti na sajtu časopisa

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DOAJ

COBISS+

Central and Eastern European Online Library

Crossref

Objavlјivanje časopisa *Međunarodna politika* finansira Ministarstvo nauke,
tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

IZDAVAČKI SAVET

- Prof. dr **Ivo Visković**, redovni profesor, Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Beogradu, Srbija, predsednik Izdavačkog saveta
- Prof. dr **Aleksis Trud**, redovni profesor, Univerzitet u Versaju, Versaj, Francuska
- Dr **Biser Bančev**, naučni saradnik, Institut za balkanske studije,
Bugarska akademija nauka, Sofija, Bugarska
- Prof. dr **Vasilij Klavdijevič Belozerov**, redovni profesor, Katedra za političke nauke,
Moskovski državni lingvistički univerzitet, Moskva, Rusija
- Prof. dr **Violeta Rašković-Talović**, redovni profesor,
Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost Univerziteta Union „Nikola Tesla“,
Beograd, Srbija
- Dr **Dejan Stojković**, docent, Univerzitet odbrane Republike Srbije, Beograd, Srbija
- Dr **Žoltan Hajdu**, naučni savetnik, Mađarska akademija nauka,
Centar za ekonomske i regionalne studije, Budimpešta, Mađarska
- Prof. dr **Jovanka Šaranović**, vanredni profesor,
Institut za stratejska istraživanja, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Luka Brkić**, redovni profesor, Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
- Prof. dr **Marjan Đurovski**, vanredni profesor,
Fakultet za bezbednost – Skoplje, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“,
Severna Makedonija
- Dr **Miroslav Glišić**, docent, Univerzitet odbrane Republike Srbije, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Tanja Mišević**, redovni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Tian Deven**, redovni profesor, Institut za evropske studije,
Kineska akademija društvenih nauka, Peking, Kina

UREĐIVAČKI ODBOR

- Prof. dr **Aleksandar Milošević**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Artur Adamcik**, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
- Prof. dr **Beatris Bisio**, vanredni profesor, Katedra za političke nauke,
Federalni univerzitet u Rio de Žaneiru, Rio de Žaneiro, Brazil
- Prof. dr **Birgul Demirtaş**, redovni profesor, Tursko-nemački univerzitet,
Odsek za političke nauke i međunarodne odnose, Istanbul, Turska
- Prof. dr **Badar Alam Ikbal**, vanredni profesor, Ekonomsko-finansijski fakultet,
Univerzitet Monarh, Cug, Švajcarska
- Prof. dr **Darina Grigorova**, redovni profesor, Istorijski fakultet,
Sofijski univerziteta „Sv. Kliment Ohridski“, Sofija, Bugarska
- Dr **Dušan Dostanić**, naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Žuža M. Časar**, vanredni profesor, Katedra za političku geografiju
i regionalni razvoj, Univerzitet u Pečuju, Pečuj, Mađarska
- Dr **Ivan Dujčić**, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Srbija

- Prof. dr **Marko Babić**, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
Doc. dr **Marko Dašić**, docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu,
Beograd, Srbija
- Dr **Marko Kovačević**, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu,
Beograd, Srbija
- Prof. dr **Miloš Hrnjaz**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Miroslav Mladenović**, redovni profesor, Fakultet bezbednosti,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Nemanja Džuverović**, redovni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Olga Barbašjević**, vanredni profesor, Fakultet za međunarodne i političke
studije, Jagelonski univerzitet, Krakov, Poljska
- Prof. dr **Olga Šiškina**, vanredni profesor, Katedra za međunarodne odnose
i spoljnu politiku Rusije, Univerzitet MGIMO, Moskva, Rusija
- Prof. dr **Petar Stanojević**, redovni profesor, Fakultet bezbednosti,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Rastislav Kazanski**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka
i međunarodnih odnosa, Univerzitet Matej Bel, Banska Bistrica, Slovačka
- Prof. dr **Rut Ferero Turion**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka i sociologije,
Univerzitet Complutense u Madridu, Madrid, Španija
- Prof. dr **Sebastian Stepie**, vanredni profesor, Ekonomski fakultet,
Univerzitet za ekonomiju i biznis u Poznanju, Poznanj, Poljska
- Dr **Stevan Gajić**, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd, Srbija
- Doc. dr **Stevan Nedeljković**, docent, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Doc. dr **Halil Emre Denis**, docent, Katedra za političke nauke i međunarodne odnose,
Univerzitet Hakari, Hakari, Turska
- Dr **Hrvoje Butković**, viši znanstveni suradnik,
Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb, Hrvatska

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXXV, br. 1192, septembar–decembar

ISSN 0543-3657

eISSN 2787-0618

Sadržaj

Nenad STEKIĆ

The Evolving Paradigms of Military Interventions and China:
Lessons from Global Centre-Periphery Relations

481

Nikola PRERADOVIĆ

Između „vuka“ i „šakala“:
Odnos Kine prema međunarodnom poretku
tokom mandata Si Đinpinga

507

Đorđe PAVLOVIĆ

Političke determinante diplomatske mreže Republike Srbije

529

*Aleksandar PAVIĆ, Hatidža BERIŠA,
Katarina Jonev ĆIRAKOVIĆ*

Artificial intelligence as a factor of change
in the use of military forces

557

Milica ĆURČIĆ, Mitko ARNAUDOV, Slavko DIMOVIĆ

Pravni okvir Srbije u sprečavanju proliferacije oružja
za masovno uništenje

575

Ljubomir TINTOR

Značaj priznanja prava na pristup internetu kao ljudskog prava

599

Slavica JOVIĆ

Izazovi političkih institucija Republike Srbije
u procesu pristupanja Evropskoj uniji
u periodu od 2018. do 2022. godine

621

Međunarodna politika br. 1192, septembar–decembar 2024. godine

Institut za međunarodnu politiku i privredu (IMPPI)

479

PRIKAZI KNJIGA

<i>Slobodan RADOJEVIĆ</i> Prilagodljiva izgradnja mira u 21. stoleću	647
<i>Stefan BOŠKOVIĆ</i> Jedan pogled na savremeni razvoj islama u Albaniji	651
SPISAK RECENZENATA	655
UREĐIVAČKA POLITIKA	659
UPUTSTVO ZA AUTORE	669

UDC 355.3(510)
341.3(510)
Biblid 0543-3657, 75 (2024)
Vol. LXXV, no. 1192, pp. 481–506
Original article
Received: 09/10/2024
Revised: 01/11/2024
Accepted: 05/11/2024
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1192.1
CC BY-SA 4.0

Nenad STEKIĆ¹

The Evolving Paradigms of Military Interventions and China: Lessons from Global Centre-Periphery Relations

SUMMARY

Military interventionism, a unilateral and coercive practice in international politics, is widely discussed in scholarly literature. However, key aspects, such as a consolidated definition of military intervention and the complex geographical features involved, remain insufficiently conceptualised. Evidence, including the economic rise of non-Western powers, the politico-military ascendance of Russia and China, and the growing prevalence of asymmetric threats, signals a shift from a unipolar to a multipolar global system. This article examines the extent to which great powers are inclined to intervene in neighbouring regions compared to peripheral areas within different structural contexts of the international system and offers potentially relevant factors to be considered while analysing similar cases that might occur, notwithstanding who is the intervening actor. This research briefly introduces justifications for three past interventions—in Yugoslavia, Afghanistan, and Iraq—to identify the role of geographic positioning in justifying interventionism. This study explores centre-periphery dynamics and factors influencing military interventions. It offers insights into China's foreign policy behaviour as it manoeuvres its role as a "hesitant hegemon" in the current international system.

Keywords: military interventionism, international system, geopolitics, multipolarity, balancing risks theory, China, great powers, regional security, centre-periphery.

¹ Research Fellow, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Serbia. E-mail: nenad.stekic@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9066-0480>.

Kina i evolucija paradigmi vojnih intervencija: lekcije iz odnosa centra i periferije

SAŽETAK

Vojni intervencionizam, kao jednostrana i prisilna praksa u međunarodnoj politici, široko je zastupljen u akademskoj literaturi. Međutim, ključni aspekti, kao što su objedinjena definicija vojne intervencije i složene geografske karakteristike, ostaju nedovoljno konceptualizovani. Pojave koje uključuju ekonomski uspon nezapadnih sila, političko-vojni uspon Rusije i Kine, kao i sve veća prisutnost asimetričnih pretnji, ukazuju na prelazak sa unipolarnog na multipolarni globalni sistem. Ovaj članak ispituje u kojoj meri su velike sile sklone da intervenišu u susednim regionima u poređenju sa perifernim oblastima u različitim strukturnim kontekstima međunarodnog sistema i nudi potencijalno relevantne faktore koje treba uzeti u obzir pri analizi sličnih slučajeva koji bi mogli da se pojave, bez obzira na to ko je akter intervencije. U istraživanju se ukratko predstavljaju opravdanja za prošle intervencije – u Jugoslaviji, Avganistanu, Iraku – kako bi se identifikovala uloga geografskog pozicioniranja u opravdavanju intervencionizma. Ispitivanjem dinamike centra i periferije u ovim slučajevima, studija osvetljava ponašanje Kine u spoljnoj politici dok ona navigira svojom pozicijom kao „hegemon koji okleva“ u današnjem međunarodnom sistemu.

Ključne reči: vojni intervencionizam, međunarodni sistem, geopolitika, multipolarnost, teorija balansiranja rizika, Kina, velike sile, regionalna bezbednost, centar-periferija.

Introduction

Military interventionism as a unilateral coerced practice in international politics is profoundly discussed in the literature. Despite the numerous analyses, some aspects, such as the consolidated definition of military interventions or the complexity of their geographical features, are not clearly conceptualised yet. Much evidence, such as the economic empowerment of non-Western centres, the politico-military rise of Russia and the PR China, and the increase of asymmetric threats, testify that the international system has experienced a gradual shift from unipolar to multipolar, which makes most of the attempts futile in longitudinal analyses of geography as a variable. To determine the specifics of contemporary and potential cases of military interventionism, this research discusses the importance of justifying the variables of interventions in the past – in Yugoslavia, Afghanistan, and Iraq – as the ones corresponding to the unipolar era. The author explores the theoretical extent to which the centre-periphery position of the targeted states figures in justifications for the onset of military interventions in a unipolar

and multipolar era, as well as in current and potential cases of interventionism. The knowledge produced by the findings from these military interventions will serve to explain the foreign policy choices that are at the disposal of the People's Republic of China at a particularly delicate moment in which this country, aspiring to be the new hegemon of the system, can potentially encounter more assertive military actions.

Research interest in military interventions is supported by the practice of a vast number of interventions done by the countries of the global West, dominantly by the US. Only in the last three decades has the United States significantly increased its military interventionism, marking a notable shift in the foreign policy strategy. According to data from the Congressional Research Service, the US launched at least 251 military interventions and small-scale interventions between 1991 and 2022, a substantial increase from previous periods.² This trend is further corroborated by the Military Intervention Project at Tufts University, which documented over 500 international military interventions since 1776, with nearly 60% occurring between 1950 and 2017.³

This paper begins by examining the types of military interventions that are key variables within the geopolitical sphere. The author addresses the lack of a universally agreed definition of military interventions and proposes four explanatory frameworks, including definitional elements, to understand why states may choose this course of action. To illustrate these dynamics, the discussion presents the cases of military interventions in Yugoslavia (1999), Afghanistan (2001), and Iraq (2003), highlighting common factors and patterns that have historically driven such actions.

The analysis then turns to China, positioning it as a distinct actor in the international system with a unique approach to global engagement. Unlike many Western-led interventions, China's strategy prioritises non-interference, economic partnerships, and cultural diplomacy, respecting the sovereignty and development paths of other nations. By applying the identified factors of military intervention to China's case, the study provides insights into how China's policy of restraint, coupled with its commitment to peaceful development, offers an alternative model of influence and security in the 21st century, potentially reshaping expectations for military engagement worldwide.

² Ben Norton, *U.S. launched 251 military interventions since 1991, and 469 since 1798*, *Multipolarista*, 2022, <https://mronline.org/2022/09/16/u-s-launched-251-military-interventions-since-1991-and-469-since-1798>, 20/10/2024.

³ MIP Research, *Military Intervention Project (MIP)*, Fletcher Center for Strategic Studies, Tufts, 2024, <https://sites.tufts.edu/css/mip-research>, 21/10/2024.

Capturing military interventionism as a geopolitical variable

There are a lot of conceptualisations of what forms of military interventions are and what military interventionism policy is. Usually, interventionist policies are characterised by several attributes. Firstly, the geography of the politics of interventionism plays a crucial role in examining how the spatial distribution of power and resources influences interventions.⁴ The first of the possible explanations bases the argumentation on the use of military force against states located on the (global) periphery during recent human history. Such patterns continued in the unipolar era with the implementation of military interventions against Afghanistan and Iraq, as well as against the FRY, which (although not by geographical criteria) was part of the political periphery of Europe at that time. The thesis about geography as a variable for the phenomenological analysis of military interventions appeared in papers published by several notable authors.⁵ The main findings of their studies point to a decrease in the probability of military interventions with moving away from the geographical space of the permanent members of the UN Security Council or the apostrophization of geographical factors (relief, terrain, access to the sea) in the explanation of military interventions.⁶ The argument about military intervention on the periphery by the great powers was thematised in more detail by Jeffrey Taliaferro, who cites historical examples of the involvement of the United Kingdom in conflicts in Afghanistan in the middle of the 19th century and the South African War in the early 20th century, or France's wars in Indochina and Algeria during the fifties of the last century.⁷ In his book, Taliaferro examines in detail the cases of Germany provoking the Moroccan crisis in 1905, then Japan's decision to join the Second World War, as well as the US intervention during the Korean War in 1950.⁸ This author has put two questions at the centre of the analysis of the great powers' foreign and security policies. First, it refers to determining the factors that contribute to the great powers initiating the use of military force in general, as well as other forms of political inclusion in (for them) distant states, and second, why do

⁴ Kevin Grove, Maroš Krivý, Lauren Rickards, Gabriele Schliwa, Stephen J. Collier, Savannah Cox & Matthew Gandy, "Interventions on design and political geography", *Political Geography*, Vol. 7, No. 1, 2019, 102-117.

⁵ See more in: Peter Woolley, "Geography and the limits of US military intervention", *Journal of Conflict Studies*, Vol. 11, No. 4, 1991, 35-50.; Juan Duque, Michael Jetter & Santiago Sosa, "UN interventions: The role of geography", *The Review of International Organizations*, Vol. 10, No. 1, 2015, 67-95.; Kevin Grove et al., "Interventions on design and political geography", 102-117.

⁶ Kevin Grove et al., "Interventions on design and political geography".

⁷ Jeffrey Taliaferro, "Power Politics and the Balance of Risk: Hypotheses on Great Power Intervention in the Periphery", *Political Psychology*, Vol. 25, No. 2, 2004, 177-211, 178.

⁸ Ibid.

the great powers persist in conflicts against the states of the global periphery despite the weak prospects of achieving military victories with simultaneously high political and economic costs?⁹ To provide answers to these questions, Taliaferro proposed an innovation of the theoretical paradigm, his theory of risk balance.¹⁰ This theoretical proposal, as its creator claims, continues the idea of offensive realism by introducing into the analysis the foreign policy of small and weak states, as well as the foreign policy of major powers towards “neglected” states.¹¹

Additionally, Taliaferro’s argument includes the categorical apparatus of offensive and defensive realism such as relative power, national interests, maximisation of national security, and others.¹² The central assumption on which his theoretical postulate is based refers to the willingness of leaders of great powers to consciously accept the risk that would involve the use of force against peripheral states despite the obvious prospects of defeat.¹³ Great powers will intervene again and again, without the desire to evaluate and change the interventionist agenda, which Tagliaferro substantiates with the examples of the administrations of American presidents Lyndon B. Johnson and Richard Nixon, which during the sixties and seventies of the last century authorised the use of military force against Vietnam, extending it to neighbouring Laos and Cambodia.¹⁴ The theory of the balance of risks assumes that the cause of military interventions is the security concerns of the great powers and not their inherent aggressiveness.¹⁵ Losses in relative power or status in the international system will lead to the adoption of strategies based on the acceptance of risky military interventions that are even assumed to be unsuccessful.¹⁶ The theory, however, requires further refinement to account for contemporary interventions by great powers in their immediate regions, such as Russia’s invasion of Ukraine.

Another possible explanation for the unilateral use of force is based on the liberal assumption that superpowers seek to maintain themselves as dominant in the international order through the use of force. The theory of hegemonic stability, originally developed in the domain of economic sciences by Charles P. Kindleberger, offers the most complete understanding of this phenomenon, which was soon modified and more widely accepted in the

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid., 179.

¹² Ibid.

¹³ Ibid., 204.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., 203.

¹⁶ Ibid.

analytical framework of security studies.¹⁷ At the systemic level, the theory assumes the existence of a hegemon (always one) characterised by an ever-growing and strong economy, exceptional technological development, and supremacy in the field of technology, as well as a commitment to the system.¹⁸ The author of the theory requires the cumulative fulfilment of all three conditions so that the projection of power and commitment in relation to the system or its larger part is, therefore, a *conditio sine qua non* for assigning the attribute of “hegemon” to the leading state of the system. In the theoretical domain of security studies, hegemonic stability was first implemented in 1989 by Stephen Krasner and Michael Webb. They link the relative economic gains achieved by the leading states of the system with the diversification of security interests and thus the well-being of other states in the system of international relations.¹⁹ These authors note that in the period between the Second World War and the 1970s, the role of the US as hegemon was undeniably clear. Until the fall of the Berlin Wall, it was obscured by the competitiveness of the second bloc led by the then USSR.²⁰ With the emergence of the unipolar model of the organisation of the international system, the US, as the only remaining superpower, became the hegemon of the system. According to the assumption of this theory, the system needs a hegemon who can legitimately use force in the event of a significant disruption of the system’s functioning, which is why the era of unipolarity was seen as an empirical realisation of hegemonic stability.²¹ Therefore, in practice, it is almost impossible to separate

¹⁷ Robert Owen Keohane, *The theory of hegemonic stability and changes in international economic regimes, 1967-1977*, University of California, Los Angeles, 1980.; Duncan Snidal, “The limits of hegemonic stability theory”, *International organization*, Vol. 39, No. 4, 1985, 579-614.; James Alt, Randall L. Calvert & Brian D. Humes, “Reputation and hegemonic stability: A game-theoretic analysis”, *The American Political Science Review*, Vol. 82, No. 8, 1988, 445-466.; Michael Webb & Stephen D. Krasner, “Hegemonic stability theory: an empirical assessment”, *Review of International Studies*, Vol. 15, No. 2, 1989, 183-198.; Joanne Gowa, “Rational hegemons, excludable goods, and small groups: an epitaph for hegemonic stability theory?”, *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations*, Vol. 41, No. 3, 1989, 307-324.; Isabelle Grunberg, “Exploring the “myth” of hegemonic stability”, *International Organization*, Vol. 44, No. 4, 1990, 431-477.; Yücel Bozdağlıoğlu, “Hegemonic (in) Stability Theory and Us Foreign Policy: The Legacy of the Neocons in the Middle East”, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, Vol. 13, No. 3, 2013, 1-12.

¹⁸ Charles Kindleberger, *The Formation of Financial centers. A study in Comparative Economic History*, Princeton University Press, Princeton, 1974, 197-198.

¹⁹ Michael Webb & Stephen D. Krasner, “Hegemonic stability theory: an empirical assessment”, 184.

²⁰ *Ibid.*, 183.

²¹ Stefano Guzzini, *From (Alleged) Unipolarity to the Decline of Multilateralism? A power theoretical critique*, DIIS Working Paper, Copenhagen, 2005.; John G. Ikenberry, Michael Mastanduno & William C. Wohlforth, “Unipolarity, state behavior, and systemic consequences”, *World Politics*, Vol. 6, No. 1, 2009, 1-27.; Robert Jervis, “Unipolarity: a structural perspective”, *World Politics*, Vol. 61, No. 1, 2009, 188-213.; Christopher Fettweis, “Unipolarity, Hegemony, and the New Peace”, *Security Studies*, Vol. 26, No. 3, 2017, 423-451.

hegemony from any other form of organisation of the international system except unipolarity, because a key segment of determining unipolarity is power projection.²² Hence the conclusions of certain authors according to which the US has not become a “global empire”; instead, as a hegemon, they established a set of rules that they sought to defend and enforce within the system they lead.²³ As a result of efforts to maintain “order” based on its own understanding of its organisation, the US in the era of unipolarity, together with its allies, often resorted to the unilateral use of force for the sake of disciplining “renegade” states.

A third rationale for the trend in interventionist policies involves the pursuit of economic and financial advantages, along with securing energy resources that major powers consider essential for sustaining the provision of public goods domestically. Throughout the early 20th century, leading powers, notably the United Kingdom, demonstrated these interests by declaring zones of influence, such as the Persian Gulf, and challenging the ambitions of rivals like Germany. Winston Churchill underscored the strategic significance of oil as a critical energy resource for global power, a theme that reemerged at the end of the 20th century.²⁴ Daniel Yergin attributes the renewed competition for oil and associated military force to three main drivers. First, the global expansion of capitalism has created a demand for oil as a profit-generating resource. Second, the rise of the so-called “hydrocarbon man,” whose daily life depends on oil and its derivatives, has heightened state responsibilities to secure a stable energy supply. Finally, states have increasingly incorporated energy resource competition into their security strategies, resulting in a “security dilemma” over energy access.²⁵ In 1980, US President Jimmy Carter addressed the strategic and security challenges posed by energy supply concerns in the Persian Gulf. During his State of the Nation Address, he emphasised the critical importance of the region, declaring that any attempt by an external power to control it by force would be considered an attack on vital US interests, warranting a decisive military response.²⁶ Carter specifically

²² Christopher Fettweis, “Unipolarity, Hegemony, and the New Peace”, 433.

²³ Immanuel Wallerstein, *The decline of American power: The US in a chaotic world*, The New Press, New York, 2003.; Toby Dodge, “Iraq: the contradictions of exogenous state-building in historical perspective”, *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 1, 2006, 187-200.; David A. Lake, “Two cheers for bargaining theory: Assessing rationalist explanations of the Iraq War”, *International Security*, Vol. 35, No. 3, 2010, 7-52.; Christopher Fettweis, “Unipolarity, Hegemony, and the New Peace”.

²⁴ Daniel Yergin, *The prize: The epic quest for oil, money & power*, Simon and Schuster, New York, 1990.

²⁵ *Ibid.*, 12-13.

²⁶ Jimmy Carter, *State of the Union Speech 1980*, Jimmy Carter Presidential Library and Museum, 1980, <https://www.jimmycarterlibrary.gov/assets/documents/speeches/su80jec.phtml>, 15/10/2024.

highlighted the Persian Gulf's essential role as a "vital oil-producing area".²⁷ The significance of this policy perspective became particularly pronounced during and after the 2003 military intervention in Iraq.²⁸ Some analyses have framed such interventions as "petro-imperialism"²⁹, where for the first time, the strategic landscape shifted from geopolitics to geoeconomics.³⁰ Richard Haass, a senior State Department official, described the Persian Gulf's significance as fundamentally linked to its energy resources, suggesting that without them, global interest in the region would diminish substantially.³¹ In his analysis, John Duffield notes that in 2002, just prior to the Iraq intervention, a quarter of US energy imports came from the Middle East, with oil accounting for nearly 40% of global energy consumption.³² Additionally, in the months leading up to the invasion, US energy imports reached 55% of total consumption.³³

The then use of military force against Iraq was justified by "legitimate interests" that treated the Persian Gulf as a "relatively cheap source of energy for the global economy that was built for half of the 20th century on the basis of the use of oil and its derivatives".³⁴ Any collapse of such a foundation would lead to the collapse of the world economy.³⁵ One of the possible explanations for the invasion of Iraq in 2003 is the challenge of the status quo by this state within the Persian Gulf and the desire for regional dominance.³⁶ Contributing to the additional confusion was the disagreement in the statements of the leaders of the coalition countries regarding the reasons for the intervention. Just one month before the invasion of Iraq, British Prime Minister Tony Blair, in one of his many interviews, stated that the argument about oil as the cause of military intervention was actually "one of the most absurd conspiracy theories".³⁷

²⁷ Ibid.

²⁸ Kenneth Pollack, "Securing the Gulf", *Foreign Affairs*, Vol. 82, No. 4, 2003, 2-16.; Michael T. Klare, "For oil and empire? Rethinking war with Iraq", *Current History*, Vol. 102, No. 662, 2003, 129-135.

²⁹ Nayna J. Jhaveri, "Petroimperialism: US oil interests and the Iraq War", *Antipode*, Vol. 36, No. 1, 2004, 2-11.

³⁰ Ibid., 4.

³¹ Richard Haass, "The age of nonpolarity: what will follow US dominance", *Foreign affairs*, Vol. 87, No. 3, 2008, 44-56.

³² John Duffield, "Oil and the Decision to Invade Iraq" in: Jane K. Cramer and A. Trevor Thrall (eds), *Why Did the United States Invade Iraq?*, Routledge, London, 2012, 145-166.

³³ Michael T. Klare, "For oil and empire? Rethinking war with Iraq", 132.

³⁴ Kenneth Pollack, "Securing the Gulf", 3.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid., 15.

³⁷ Tony Blair, *Blair: Iraq oil claim is 'conspiracy theory'*, *The Guardian*, 2003, <https://www.theguardian.com/politics/2003/jan/15/foreignpolicy.uk>, 25/10/2024.

The fourth possible explanation for the unilateral use of force is partly related to the theoretical categories of realism, which, among other things, favour the state, hard power, that is, the state's position in the system of international relations, and the desire to project military power. According to this explanation, the intervening actors are only superpowers or great powers because only they have the resources and interests to implement military interventions as instruments of foreign policy. The function of military interventions, in this case, is "stabilising" by powerful states in relation to the polarity of the international system.³⁸ In the forty-five-year period between World War II and the fall of the Berlin Wall, Tillema indexed 591 cases of military interventionism manifested within 269 armed conflicts.³⁹ This author identified as many as 97 states that intervened militarily at least once in the mentioned period, dividing them into four categories according to their hard military-economic power and status in international relations: superpowers, second-order great powers, "new" states (created after the Second World War war), and others.⁴⁰ Although the prevailing view in the literature about superpowers and great powers as the dominant intervening actors is counterintuitively, the largest number of military interventions were carried out by newly created states after the Second World War, as many as 243 (41%)⁴¹, and not by superpowers or great powers. Tillema's research was the first to thoroughly challenge the view that interventionist policies in foreign affairs are exclusive to superpowers. His findings reveal that only 4% of military interventions from 1945 to 1989 were conducted by superpowers, while 21% were undertaken by great powers. Surprisingly, the remaining three-quarters of interventions were carried out by newly independent states, with the most active being Israel, India (since 1947), Syria (since 1946), Pakistan (since 1947), and Morocco (since 1956).⁴² In the bipolar world order of the period, the United States, with 16 interventions, ranked only 6th in frequency, while the Soviet Union ranked even lower as 22nd.⁴³ Although Tillema's study covers all military interventions within this bipolar international system, he acknowledges that not all forms of intervention can be easily quantified. Variations in duration, intensity, and context mean that these figures should be interpreted with caution, although they do provide a valuable basis for reconsidering the belief that interventionist policies are primarily the domain of superpowers and major powers. The patterns of

³⁸ Kenneth N. Waltz, "The anarchic structure of world politics", In: *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Robert J. Art & Robert Jervis (eds.), Pearson, New York, 2016, 48-70.

³⁹ Herbert K. Tillema, "Foreign overt military intervention in the nuclear age", *Journal of Peace Research*, Vol. 26, No. 2, 1989, 183.

⁴⁰ *Ibid.*, 185.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*, 184.

⁴³ *Ibid.*

unilateral use of force by the US are changing to a significant extent with the transition to a unipolar model of the organisation of the international system. More than ever in its history, the US military has been deployed outside its territory from 1990 to the present (see Chart 2). Dobbins et al. state that in cases of military interventions aimed at regime change and state building, the responsibility for implementing such interventions belongs exclusively to “the only remaining superpower in the system, characterised by disproportionate military and political power”.⁴⁴

China’s expanding military capabilities, global interests, and increased assertiveness in regions like the South China Sea have sparked discussion about its potential for military intervention. The Belt and Road Initiative (BRI), designed to boost connectivity and economic cooperation across Asia, Africa, and Europe, has also led to a greater Chinese presence in the strategic areas. This presence raises questions about the possible use of military force to safeguard China’s investments and secure key supply chains. Additionally, China’s territorial claims in the South China Sea have contributed to regional tensions, making the possibility of military action to assert these claims a subject of attention. China’s military modernisation, particularly in advanced naval and power projection capabilities, enhances its intervention capacity. However, motivations for any intervention would likely be rooted in defending its economic interests, protecting its citizens abroad, or, potentially, seeking regional influence. China’s strategies for military engagement may vary according to specific objectives and circumstances. Direct interventions involve deploying military forces to confront adversaries, while indirect interventions might include supporting local allies or covert actions. Hybrid strategies blending military, diplomatic, and economic tools are also increasingly relevant. Assessing China’s choices in potential military interventions is essential for understanding its growing global role and evaluating associated risks.

Interventions in the unipolar era: Geographically diverse, ideologically unified

In the post-Cold War era, the United States emerged as the sole superpower, wielding significant influence over global affairs. This unipolar environment allowed for a greater scope of military interventions, as the absence of a rival power curtailed potential challenges. The case of Yugoslavia represents an early example of military intervention in the unipolar era. The dissolution of Yugoslavia in the 1990s led to a series of devastating conflicts, prompting international intervention to prevent further

⁴⁴ James Dobbins, John G. McGinn, Keith Crane, Seth G. Jones, Rollie Lal, Andrew Rathmell, Rachel M. Swanger & Anga R. Timilsina, *America’s role in nation-building: from Germany to Iraq*, Rand Corporation, Santa Monica, 2003, 14.

humanitarian crises. The subsequent NATO-led intervention against Yugoslavia (FRY) in 1999 exemplified the willingness of the United States and its allies to employ military force to protect human rights and maintain stability in the region. Afghanistan, on the other hand, became a focal point of military interventionism following the September 11, 2001, terrorist attacks on the United States. In response to the presence of Al-Qaeda and the Taliban regime's sheltering of terrorists, the US led a coalition invasion of Afghanistan to dismantle these threats and establish stability in the region. This intervention showcased the willingness of the unipolar power to engage in prolonged military operations in pursuit of strategic objectives. Lastly, the case of Iraq offers a controversial example of military interventionism in the unipolar era. The 2003 US-led invasion aimed to eliminate alleged weapons of mass destruction and overthrow Saddam Hussein's regime. However, the intervention resulted in prolonged conflict, sectarian violence, and political instability, raising questions about the efficacy and justifications of unipolar military interventions. Despite looking different at first sight, the factors that shape interventionist policy by the intervening actor are more or less the same, which will be discussed in the following section.

The intervention in the FRY took place at a delicate moment, after a multi-year and extremely complex civil war that left numerous consequences for the social and political life in the republics of the former SFRY, as well as for the everyday lives of citizens, starting with damaged infrastructure, low economic standards, and the economic and political sanctions under which some of them found themselves. Between 1992 and 1995, the FRY was subject to comprehensive UN sanctions, which significantly weakened its capacities and orientated the country towards domestic economic production. In addition, in the (Western) world, there was a very negative sentiment in relation to the then FRY, which arose as a result of negative media manipulation and a campaign that was conducted years ago due to the civil war in Croatia and Bosnia and Herzegovina. Events in the Balkans, more specifically in the territory of the former SFRY, were at the top of the US administration's foreign policy agenda. Bill Clinton's first presidential directive in 1993, after taking office, was related to the determination of US foreign policy towards the situation in the former Yugoslavia, where, at that time, there was a civil war. In the directive, the activities of the political leaders of the Serbs in the Balkans are treated very negatively. Thus, the key tasks are stated as "thwarting Serbian aggression", "standing in the way of Serbian conquests", and "military punishment of Serbia for the activities carried out".⁴⁵ According to all criteria of international law, the intervention in FRY was a typical example of armed aggression. Academic polemics about the international legal nature of the NATO intervention in the FRY in the

⁴⁵ "PRD 1: Presidential Review Directive/NSC 1", The White House, Washington, 22 January, 1993.

Western literature are mostly focused on justifying the “humanitarian” aspects of the use of military force for the sake of “protecting human and minority rights in Kosovo and Metohija.”⁴⁶ However, the debate on the international legality of the intervention indisputably confirms that it was not legally founded, i.e., it represented an illegal attack on a sovereign state. Acknowledging that the military intervention against the FRY was not in accordance with the UN Charter, Charney states that this case represents a “precedent in the preservation of human rights” that will influence future similar activities of NATO.⁴⁷ Due to the growing problems and opposition to the policy of globalism throughout the decade, this intervention could have been anticipated, bearing in mind that the authorities were disrupting the globalist plans of the West.⁴⁸ Seen from the perspective of the intervening actor (the US and its Western allies), the issue of military intervention in the FRY is related to the inter-ethnic problems in the area of Kosovo and Metohija, which culminated in the 1990s in the southern Serbian province. The alleged violation of human rights and freedoms on the territory of Kosovo and Metohija was significantly internationalised during 1998 (this will be discussed later in this subchapter), which served as a basis for justifying the intervention a year later. In this sense, according to the subject and objectives of the dissertation, the first part of this subchapter will be focused on the analysis of the events of 1998, which preceded the military intervention, as well as the course of the military intervention against the FRY (1999).

Another intervention led by the Western bloc occurred in 2001 against Afghanistan. The use of military force as an instrument of US foreign policy in the case of military intervention in Afghanistan was legitimised by the direct threat to its national security caused by the terrorist attacks on Washington and New York in September 2001. Some authors state that the War on Terror could have been delayed or even completely stopped if the Bush administration had managed to convince the Taliban to hand over the terrorists in the period before the terrorist attacks in September 2001, which did not bear fruit.⁴⁹ Just two days before the terrorist attacks on the US, Northern Alliance commander Ahmad Shah Massoud was killed by al-Qaeda⁵⁰, partially thwarting a possible anti-Taliban Northern Alliance

⁴⁶ Jonathan Charney, “Anticipatory humanitarian intervention in Kosovo”, *American journal of international law*, Vol. 93, No. 4, 1999, 834-841.; Louis Henkin, “Kosovo and the law of “humanitarian intervention”, *American Journal of International Law*, Vol. 93, No. 4, 1999, 824-828.

⁴⁷ Jonathan Charney, “Anticipatory humanitarian intervention in Kosovo”, 836.

⁴⁸ *Ibid.*, 838.

⁴⁹ Misra, 2004, 108 according to: Leoni Connah, “US intervention in Afghanistan: Justifying the Unjustifiable?”, *South Asia Research*, Vol. 41, No. 1, 2021, 70-86.

⁵⁰ CFR, *The U.S. War in Afghanistan*, 2020, <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>, 27/10/2024.

response to the planned 9/11 attacks. Immediately before the intervention, in response to the White House's question about the legal permissibility of the use of force in Afghanistan, the legal adviser of the US president, in the form of a detailed (non-binding) memorandum, claimed that the president "beyond any doubt has the constitutional power to take military actions that he deems necessary and appropriate in response to the terrorist attacks of September 11, 2001".⁵¹ In explaining the legality (at that time) of possible military action, the Office of the Legal Counsel stated that military force could be used in "retaliation for terrorist attacks, and to prevent and deter possible future attacks on the US".⁵² Not only, according to American jurists, the president had the right to decide on the use of armed force outside the US territory, but he enjoyed full discretion to decide on the amount, type, manner, and nature of the military response to recognised threats.⁵³ The day after the terrorist attacks of September 11, the UN Security Council met and adopted Resolution 1368 under an emergency procedure, which condemned the attacks on the US in the strongest terms, treating them as a threat to international peace and security.⁵⁴ With this Resolution, the UN Security Council expressed "readiness to take all necessary steps to provide an adequate response to attacks in accordance with the UN Charter".⁵⁵ The terrorist attacks carried out against the US were the basis for the activation of Article 5 of the Washington Treaty of 1949, according to which an armed attack on one or more members of this Alliance is treated as an attack on the entire Alliance.⁵⁶ This was the first case of activation of this article in the history of NATO, and the US invoked Article 51 of the UN Charter, which guarantees the UN member states "the inherent right to individual or collective self-defense".⁵⁷ The internal legality of the use of force against Afghanistan in addition to the War Powers Resolution is the consent of the US Congress, which provided the so-called "statutory authorisation" for the use of force to the US President.⁵⁸ A week after the terrorist attacks, both houses of the US Congress passed a joint resolution authorising the US president to use military force. The president is given the right to use "all available and proportionate military means against states, organisations, or individuals that he determines have planned, carried out, or assisted in

⁵¹ John Yoo, *Memorandum opinion for the deputy counsel to the President*, US Justice Department, Washington, 2001.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ "Resolution 1368", United Nations Security Council, 12 September 2001, art.1.

⁵⁵ *Ibid.*, art. 5.

⁵⁶ "The North Atlantic Treaty", North Atlantic Treaty Organization, 4 April, 1949, art. 5.

⁵⁷ "Charter of the United Nations", United Nations, 1945, art. 51.

⁵⁸ 107th Congress, *Authorization for Use of Military Force against Afghanistan*, House of Representatives, Washington, 2001.

carrying out terrorist attacks since September 11".⁵⁹ It is interesting that the document did not specify that military intervention could be carried out against Afghanistan. Addressing the nation on the day of the initiation of military intervention in Afghanistan, on October 7, 2001, President Bush declared that "the United States is at war and military attacks will be focused on Al Qaeda training camps and Taliban military installations in Afghanistan".⁶⁰ On the same occasion, Bush pointed out that these were "carefully chosen military targets", which were the result of "failure to fulfil the conditions given to the Taliban".⁶¹ The terms given to the Taliban included the closure of terrorist camps, the extradition of al-Qaeda leaders, and the release of foreign nationals (including Americans) who had been "unjustly" convicted.⁶² This was the first military intervention that arose as a response of the US to the violation of its national security, which is why it is not surprising that in his address to the nation on the day of the initiation of the intervention, Bush denied the possibility of a neutral position in relation to the conflict because, according to him, any government or entity that supports and harbours terrorists "designates itself terrorists and murderers".⁶³ Supporting these views, the US Secretary of State at the time, Donald Rumsfeld, pointed out on the same day that this attack was "a natural continuation of US-led military interventions, such as those in Somalia, Bosnia, and the FRY."⁶⁴ The ethical issues surrounding the unilateral use of force have been the subject of extensive scholarly discussion following the military intervention against Afghanistan. The terrorist acts of 9/11 were perceived as an attack on US values and security and were condemned as such.

The third military intervention in the unipolar era occurred in Iraq. As an intervening actor, the US declared three immediate reasons for intervening: the possession and development of WMD, the overthrow of the existing regime of Saddam Hussein, and the promotion of human rights and democracy in Iraq.⁶⁵ Besides these three reasons for the immediate legitimisation of the intervention, additional ones can be identified, such as punishment for sponsoring terrorism by the Saddam regime,⁶⁶ removing

⁵⁹ Ibid., art. 2.

⁶⁰ George Bush, *Address to the Nation on the Threat of Iraq*, Cincinnati, Ohio, 2002, <https://americanrhetoric.com/speeches/gwbushwariniraqcincinnati.htm>, 20/10/2024.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ George Bush, *Presidential Address to the Nation*, White House, 2003, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/10/20011007-8.html>, 18/10/2024.

⁶⁴ Donald Rumsfeld, *Text of the Defense Secretary's Briefing on the Military Strikes, the Pentagon, 7 October 2001*, Associated Press, 2001.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Outi Korhonen, "'Post' As Justification: International Law and Democracy-Building after Iraq", *German Law Journal*, Vol. 4, No. 7, 2003, 709-723.; Nancy Jabbara, "Women, words and

threats to Israel's security,⁶⁷ immediate corporate interests in the sphere of energy, especially oil,⁶⁸ the promotion of US hegemony in the Middle East⁶⁹, and the transformation of the region, which at that time was the focus of conflict with the threat of further escalation. All three main arguments justifying military action against Iraq are summarised in the official speeches and acts of the Bush administration. In a speech before the General Assembly of the United Nations in September 2002, George Bush referred to all the Security Council resolutions adopted until then, stressing that in case of further non-compliance with the decisions of the UN Security Council, "the world must blame Iraq".⁷⁰ Iraq's non-implementation of the UNSC decisions resulted in "action", as the then president called it, and marked the decline of the Iraqi regime's legitimacy and power.⁷¹ In an address to the nation on October 7, 2002, he labelled the Iraqi regime at the time "a serious threat to international peace and America's determination to lead the world in countering that threat".⁷² Interestingly, Bush singled out Iraq as a distinctive example of a regime "run by a tyrant"⁷³, possessing WMD and "a willingness to use it in the most brutal way, using aircraft to disperse chemical agents".⁷⁴ The academic "justification" of the intention to intervene due to the possession and development of WMD was also not absent⁷⁵, and somewhat more extreme cases in which this cause is problematised as the "core" reason for the attack are also recognised in the literature already during 2003.⁷⁶ As an additional threat that needs to be suppressed, Bush indicated the possession of ballistic missiles, with which Iraq could "threaten the security of Saudi Arabia, Israel, Turkey, and other countries in the region where 135,000 American citizens live and work".⁷⁷ The securitising tone was also contributed to by the part of the speech in which the American president

war: Explaining 9/11 and justifying US military action in Afghanistan and Iraq", *Journal of international women's studies*, Vol. 8, No. 1, 2006, 236-255.

⁶⁷ John Mearsheimer & Stephen Walt. "The Israel Lobby", *London Review of Books*, Vol. 28, No. 6, 2006, 3-12.

⁶⁸ Michael T. Klare, "For oil and empire? Rethinking war with Iraq"; Ahsan Butt, "Why did the United States invade Iraq in 2003?", *Security Studies*, Vol. 28, No. 2, 2019, 250-285.

⁶⁹ Zana Kaka Amin, "Why did the United States lead an invasion of Iraq in 2003", *International Journal of Political Science and Development*, Vol. 2, No. 11, 2014, 301-308.

⁷⁰ George Bush, "Address to the Nation on the Threat of Iraq".

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Zana Kaka Amin, "Why did the United States lead an invasion of Iraq in 2003".

⁷⁶ Michael T. Klare, "For oil and empire? Rethinking war with Iraq".

⁷⁷ George Bush, "Address to the Nation on the Threat of Iraq".

makes the claim that “the Iraqi dictator (prim. aut. Saddam Hussein) is a student of Stalin, who uses murder as a means of terror and control, in his cabinet, in his army, and even in his family”.⁷⁸ At the international political level, the legitimisation of the intervention took place in front of the UN Security Council, where Colin Powell’s speech, in which he tried to convince the members of this body to give their consent for the military intervention, remained impressive. The fact of the failed mission of UN investigators in Iraq was presented by Powell before the UN Security Council as “the deliberate concealment of WMD facilities and warehouses by the Iraqi regime”⁷⁹, which, according to him, is “just one part of the policy of avoidance that dates back to twelve years back since the occupation of Kuwait”.⁸⁰ Continuing to indict the Iraqi regime at the time, Powell argued that official Iraq followed the inspectors on many levels, not to cooperate with them but to “stalk, spy on, and keep them from doing their jobs”.⁸¹ Iraq did not fulfil its obligations under Resolution 1441, which obliged this country to provide a complete list of scientists associated with the development of WMD. Such a list was outdated and contained only five hundred names, even though UNSCOM had previously submitted a list with about 3,500 names.⁸² What UNMOVIC presented in its report of May 30 is in deep contrast with the facts presented by Powell in the Security Council. Reporting to the Security Council, a month before the military intervention was initiated, the Chairman of the Commission, Blix, denied the accuracy of the intelligence information presented by Powell. Namely, Blix refuted claims about the intentional hiding of materials and weapons by official Iraq, which, according to Powell’s claims, was “massive”.⁸³ He pointed out that out of numerous inspections, the Commission determined that in only one case was it a partial removal of military equipment.⁸⁴ According to him, the biggest problem of creating mistrust towards Iraq was the issue of hiding anthrax, nerve gas, and long-range missiles, which are prohibited according to Resolution 687.⁸⁵ The Chairman of the Commission concluded his presentation by asserting that until that moment “no solid evidence has been found that would indicate the mass production and/or possession of WMD”.⁸⁶

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Colin Powell, “Powell Ties Iraqi Reconstruction to War on Terror”, 2004, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/transcripts/20040616_powell_reconstruction.html, 15/10/2024.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Colin Powell, “Powell Ties Iraqi Reconstruction to War on Terror”.

⁸³ Hans Blix, *Hans Blix’s briefing to the Security Council*, United Nations, New York, 2003.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

The cases of military interventions during the unipolar era reveal several common elements, particularly regarding justification, strategic approach, and operational goals. A central theme across these interventions is the humanitarian rationale, often presented as a moral imperative to secure international support for US actions. This justification has been crucial for obtaining broad international backing while promoting democracy and restoring stability. As the dominant unipolar power, the United States employed a blend of hard and soft power, termed “smart power”, to engage target states effectively. This approach included setting limited objectives, clear exit strategies, and an emphasis on minimising collateral damage, along with hybrid warfare and information operations. In the multipolar context, as seen in Libya, Syria, and Yemen, we observe continuity and divergence in intervention practices. The NATO-led intervention in Libya in 2011, justified on humanitarian grounds, achieved regime change but resulted in long-term instability due to a lack of post-intervention planning. In Syria, competing interests among various actors, including Russia and Iran, have complicated intervention dynamics, with multiple factions supported by foreign powers. Yemen illustrates the challenges of multipolar competition, where regional actors like Saudi Arabia and Iran pursue conflicting objectives, exacerbating humanitarian crises. These examples underscore the evolving complexities of military interventions, suggesting that future involvement will face significant challenges in achieving stability amidst diverse global interests.

Contemporary military interventions have undergone a significant transformation, evolving from large-scale unilateral invasions to sophisticated and multifaceted operations that prioritise humanitarian objectives, precision, and strategic multilateralism. This shift is characterised by several key elements that reflect the changing nature of global conflicts and international relations. Humanitarian justification (1) has become a prominent feature of modern interventions, with the protection of civilians and the prevention of human rights abuses often cited as primary motivations. The Responsibility to Protect (R2P) doctrine, in particular, has gained traction as a framework for justifying interventions in cases of mass atrocities or severe violations of international law.⁸⁷ Multilateralism and international support (2) have also become increasingly important, with interventions frequently seeking legitimacy through cooperation with organisations such as the United Nations, NATO, or the African Union. This approach fosters broad coalitions and distributes the responsibility and resources required for effective intervention. The use of smart power (3), which combines military force with diplomatic, economic, and cyber tools,

⁸⁷ For Sinocentric views on R2P concept, see: Andrew Garwood-Gowers, “China and the ‘Responsibility to Protect’: The implications of the Libyan intervention”, *Asian Journal of International Law* Vol. 2, No. 2, 2012, 375-393.

has become a hallmark of modern interventions, allowing for a more nuanced and comprehensive approach to exerting influence. Contemporary interventions are also characterised by limited objectives and clear exit strategies (4), focusing on specific goals such as countering threats or facilitating political transitions rather than engaging in protracted nation-building efforts. The emphasis on precision and minimisation of collateral damage (5) has become paramount, with advanced technology and engagement protocols designed to protect civilian lives. Additionally, modern interventions often extend beyond combat to encompass counterinsurgency and stability operations (6), supporting local governance and fostering long-term security in affected regions. Finally, the rise of hybrid warfare and information operations (7) has introduced new challenges, requiring intervening states to counter disinformation campaigns and cyber threats while managing public narratives in real time. In total, these seven evolving characteristics of contemporary military interventions reflect a more nuanced and complex approach to addressing global security challenges in the decades to come.

Testing China's military assertiveness in the contemporary system

China's approach to military interventionism is shaped by its Sinocentric worldview and specific security concerns.⁸⁸ Since its establishment in 1949, the PRC has never waged a military intervention against any foreign country.⁸⁹ Despite its non-interventionist policy foundations, China's global strategy reveals a gradual shift towards limited military engagement beyond its borders, as seen in Djibouti and potentially in Antarctica. This shift underscores China's intent to secure its national interests and establish a strategic foothold in regions of geopolitical importance. China's perspective on potential intervention differs from Western doctrines, which often invoke liberal democratic norms. Instead, Chinese military strategy, defensive in nature, is driven by a unique vision of a Sinocentric world order, where security policies are more self-referential and centred on regional stability from China's vantage. Geopolitically, China perceives Western containment strategies as a revival of Cold War tactics aimed at restricting its influence, particularly in areas like the South China Sea. Taliaferro's concept of geographic proximity plays a moderating role in China's approach, as Beijing calculates intervention costs more stringently in distant regions compared

⁸⁸ For more on medieval conflicts (14 and 15 century) and interventions in Asia see: Tansen Sen, "Zheng He's military interventions in South Asia, 1405-1433." *China and Asia*, Vol. 1, No. 2, 2019, 158-191.

⁸⁹ Some scholars, however, claim that China's involvement in the Korean War was de facto a military intervention, but it does not meet all the criteria of that term. See more at: David Tsui, *China's Military Intervention in Korea: Its Origins and Objectives*, Trafford Publishing, 2015.

to areas of immediate interest. However, the unpredictability surrounding China's foreign and security policy remains a critical challenge for analysts.

What motivates China to consider military intervention beyond its borders? One significant factor is the principle of national reunification. China views Taiwan as an integral part of its territory and considers the reunification of Taiwan as a core national interest. From this perspective, any movement toward Taiwanese independence or foreign involvement is seen as a challenge to China's territorial integrity and sovereignty. Military action could be viewed as a legitimate means to achieve this reunification and protect what China perceives as its national interests. Additionally, Taiwan's geopolitical significance plays a crucial role. Its strategic location in the Asia-Pacific region is vital for enhancing China's maritime capabilities and ensuring access to key sea lines of communication. Gaining control over Taiwan could bolster China's regional influence and support its strategic objectives. Domestic political considerations also contribute to this viewpoint. The Chinese leadership faces internal pressures to assert strength in territorial matters, including Taiwan. Taking decisive action could reinforce the ruling Communist Party's legitimacy and commitment to national rejuvenation, fostering public support. Furthermore, defence and security concerns are important. Control of Taiwan could provide a buffer against perceived threats from external powers, particularly the United States and its allies. Military action might be seen as a defensive strategy to safeguard maritime boundaries and protect economic interests.

Argumentation about China's hesitation to militarily intervene in geographically distant areas can be based on several factors. By examining the postulates of Jeffrey Taliaferro's balancing risks theory, we can identify key reasons why China is unlikely to take such risks. Firstly, the theory highlights that major powers are prone to consciously accepting the risk of using force against peripheral states. However, in the case of China, the geographical distance between its mainland and potential areas of intervention plays a crucial role. China's primary focus is on maintaining regional stability and securing its immediate neighbourhood, particularly in the Asia-Pacific region. Geographically distant areas pose significant logistical challenges, including extended supply lines, a lack of local infrastructure, and potential vulnerabilities in terms of military operations. These factors increase the operational complexity and risk associated with intervening in distant regions. Secondly, the theory implies that major powers might be willing to accept the risk of failure in military interventions. Nonetheless, China's approach to foreign policy has been characterised by cautious pragmatism.⁹⁰ It usually refers to the deliberate and calculated

⁹⁰ Nenad Stekić, *A Hesitant Hegemon: Layers of China's Contemporary Security Policy*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2023.

approach that China adopts in its foreign policy decision-making. It is characterised by a combination of cautiousness, strategic thinking, and focus on practical outcomes. This approach reflects China's recognition of the complex and interconnected nature of global affairs and the need to balance its interests and goals with the potential risks and challenges involved.⁹¹ There are several key aspects to understanding Chinese cautious pragmatism. The first one is the non-interference principle, as China adheres to the principle of non-interference in the internal affairs of other nations. This principle, rooted in China's historical experiences and its emphasis on sovereignty, shapes its foreign policy approach. China generally avoids intervening in the domestic affairs of other countries, particularly through military means. This reflects its preference for stability, respect for state sovereignty, and a desire to avoid potential entanglements or conflicts. Chinese foreign policy is driven by a careful assessment of costs, benefits, and potential outcomes. China's leaders prioritise the country's core interests, such as territorial integrity, national security, and economic development. When considering military interventions, China evaluates the potential risks, costs, and benefits in terms of its security, international reputation, and domestic stability. This strategic calculation is essential in determining whether or not China is willing to take the risk of military intervention in geographically distant areas. Economic considerations also play a crucial role in China's pragmatic approach. China's rise as a global economic powerhouse has significantly influenced its foreign policy decision-making. Economic factors play a crucial role in China's cautious pragmatism. The Chinese government prioritises economic stability, growth, and development, both domestically and internationally. Potential military interventions in distant areas entail economic risks, such as disruptions to trade routes, increased defence spending, and potential damage to economic relations. These economic considerations weigh heavily on China's decision-making process. China's cautious pragmatism is shaped by its historical experiences, particularly the traumatic memories of past conflicts and invasions. China has a long history of being invaded and occupied by foreign powers, which has left a lasting impact on its approach to security and foreign policy. The lessons drawn from history emphasise the importance of stability, self-reliance, and avoiding unnecessary risks or conflicts. Another aspect of China's cautious pragmatism is its preference for gradualism and incremental change. China often adopts a step-by-step approach in pursuing its goals, allowing for adjustments and reassessments along the way. This approach allows China to carefully manage risks, test the waters, and avoid sudden disruptions or escalations.

⁹¹ Ibid.

Table 1. Considerations for evaluating potential overseas military engagement by China

Humanitarian justification	International support	Smart power usage	Exit strategy	Collateral damage	Counterinsurgency and stability	Hybrid warfare
None to weak	Limited to mindlike states	To some extent	Unknown ZONE OF CRITICAL UNCERTAINTY			Assumption of success

Source: Author

The potential for Chinese military engagement abroad can be assessed through various factors (shown in Table 1) shaped by China's strategic priorities and historical approach to international affairs. Unlike unipolar-era interventions, China's engagement is unlikely to emphasise humanitarian justifications, adhering instead to a doctrine of non-interference and prioritising national interests. International support for such interventions would likely be limited to ideologically aligned states, signalling a selective coalition that could bolster regional influence but may lack broad legitimacy. China's utilisation of smart power, combining diplomatic, economic, and selective military measures, would facilitate a controlled approach, reducing reliance on outright force. However, a critical area of uncertainty (Table 1) lies in China's potential exit strategy, as a lack of precedent complicates predictions on how Beijing might disengage or define success in prolonged conflicts. Similarly, limited experience with counterinsurgency operations suggests challenges in post-intervention stabilisation efforts, especially if regional instability threatens Chinese interests. Collateral damage is another unpredictable variable, with China's likely preference for minimising civilian harm potentially shaping its operational tactics. Finally, China's approach to hybrid warfare, encompassing cyber operations, economic leverage, and limited military actions, indicates an assumption of effectiveness, aligning with its preference for indirect influence over large-scale military intervention (see Table 1). All these factors underscore China's cautious and strategic orientation toward military engagement, marked by strategic ambiguity and reliance on hybrid methodologies, though uncertainties in exit and stabilisation remain critical considerations.

Conclusion

This paper has examined the patterns of military interventions during the unipolar era, identifying four primary motivations driving superpowers to initiate military action. Furthermore, it has presented seven common factors that emerge across the three case studies presented: Yugoslavia (1999), Afghanistan (2001), and Iraq (2003). Notably, since its establishment in 1949, China has refrained from waging war or intervening militarily abroad. This

raises pertinent questions about whether China's continued economic and social growth will ultimately be tested in the arena of military assertiveness. The current international system, characterised by multipolarity, contrasts significantly with the unipolar context dominated by the United States, during which covert military operations were prevalent. In today's landscape, the actions of multiple global powers must be considered, particularly as China rises as a significant player. The Chinese leadership is acutely aware of the potential political, economic, and reputational repercussions that could arise from a failed military intervention. Such consequences might include damage to China's international standing, strained diplomatic relations, economic setbacks, and heightened domestic unrest. Given the stakes involved, China is likely to conduct thorough assessments of feasibility and potential outcomes before contemplating military engagements, especially in geographically distant regions.

Additionally, it is crucial to critically analyse contemporary military interventions in light of the theoretical frameworks that seek to explain the behaviour of great powers. While Russia's aggression towards Ukraine is often highlighted, it is essential to contextualise these cases within their unique circumstances. Russia's intervention in Ukraine, influenced by its geographic proximity, historical connections, and strategic interests, was driven by a perception of Ukraine as integral to its sphere of influence and national security. In contrast, the regions China might contemplate intervening in generally lack the same level of strategic importance or historical ties.

Regarding the situation with Taiwan, it is vital to recognise the political sensitivity and historical complexities associated with the Taiwan Strait. Taiwan represents a contentious issue for China, which views the island as a renegade province that should be reunified with the mainland. Although the Taiwan Strait is relatively close to China, the geopolitical implications of conflict in this area are profound. However, the unique dynamics surrounding Taiwan distinguish it from a broader willingness to engage militarily in distant regions. China's hesitance to intervene militarily in geographically remote areas can be understood through the lens of balancing risks theory, emphasising the influence of specific factors that shape China's foreign policy decision-making. Logistical challenges, cautious pragmatism, and a lack of strategic importance or historical ties with distant regions all contribute to this reluctance. While some contemporary military interventions by great powers may seem to contradict existing theories, they should be viewed as distinct cases, each influenced by their specific circumstances and contexts.

The paper presents the findings of a study developed as a part of the research project "Serbia and Challenges in International Relations in 2024", financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia and conducted by the Institute of International Politics and Economics, Belgrade, during the year 2024.

Bibliography

- "Charter of the United Nations", United Nations, 1945.
- "PRD 1: Presidential Review Directive/NSC 1", The White House, Washington, 22 January, 1993.
- "Resolution 1368", United Nations Security Council, 12 September 2001.
- "The North Atlantic Treaty", North Atlantic Treaty Organization, 4 April, 1949.
- 107th Congress, *Authorization for Use of Military Force against Afghanistan*, House of Representatives, Washington, 2001.
- Alt James, Randall L. Calvert & Brian D. Humes, "Reputation and hegemonic stability: A game-theoretic analysis", *The American Political Science Review*, vol. 82, no. 8, 1988, 445-466.
- Amin Zana Kaka, "Why did the United States lead an invasion of Iraq in 2003", *International Journal of Political Science and Development*, vol. 2, no. 11, 2014, 301-308.
- Ben Norton, *U.S. launched 251 military interventions since 1991, and 469 since 1798*, *Multipolarista*, 2022, <https://mronline.org/2022/09/16/u-s-launched-251-military-interventions-since-1991-and-469-since-1798>, 20/10/2024.
- Blair Tony, *Blair: Iraq oil claim is 'conspiracy theory'*, *The Guardian*, 2003, <https://www.theguardian.com/politics/2003/jan/15/foreignpolicy.uk>, 25/10/2024.
- Blix Hans, *Hans Blix's briefing to the Security Council*, United Nations, New York, 2003.
- Bozdağlıoğlu Yücel, "Hegemonic (in) Stability Theory and Us Foreign Policy: The Legacy of the Neocons in the Middle East", *Anadolu University Journal of Social Sciences*, vol. 13, no. 3, 2013, 1-12.
- Bush George, *Address to the Nation on the Threat of Iraq*, Cincinnati, Ohio, 2002, <https://americanrhetoric.com/speeches/gwbushwariniraqcincinnati.htm>, 20/10/2024.
- Bush George, *Presidential Address to the Nation*, White House, 2003, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/10/20011007-8.html>, 18/10/2024.
- Butt Ahsan, "Why did the United States invade Iraq in 2003?", *Security Studies*, vol. 28, no. 2, 2019, 250-285.
- Carter Jimmy, *State of the Union Speech 1980*, Jimmy Carter Presidential Library and Museum, 1980, <https://www.jimmycarterlibrary.gov/assets/documents/speeches/su80jec.phtml>, 15/10/2024.
- CFR, *The U.S. War in Afghanistan*, 2020, <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>, 27/10/2024.

- Charney Jonathan, "Anticipatory humanitarian intervention in Kosovo", *American journal of international law*, vol. 93, no. 4, 1999, 834-841.
- Connah Leoni, "US intervention in Afghanistan: Justifying the Unjustifiable?", *South Asia Research*, vol. 41, no. 1, 2021, 70-86.
- Dobbins James, John G. McGinn, Keith Crane, Seth G. Jones, Rollie Lal, Andrew Rathmell, Rachel M. Swanger & Anga R. Timilsina, *America's role in nation-building: from Germany to Iraq*, Rand Corporation, Santa Monica, 2003.
- Dodge Toby, "Iraq: the contradictions of exogenous state-building in historical perspective", *Third World Quarterly*, vol. 27, no. 1, 2006, 187-200.
- Duffield John, "Oil and the Decision to Invade Iraq" in: Jane K. Cramer and A. Trevor Thrall (eds), *Why Did the United States Invade Iraq?*, Routledge, London, 2012, 145-166.
- Fettweis Christopher, "Unipolarity, Hegemony, and the New Peace", *Security Studies*, vol. 26, no. 3, 2017, 423-451.
- Garwood-Gowers, Andrew, "China and the 'Responsibility to Protect': The implications of the Libyan intervention", *Asian Journal of International Law* vol. 2, no. 2, 2012, 375-393.
- Gowa Joanne, "Rational hegemons, excludable goods, and small groups: an epitaph for hegemonic stability theory?", *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations*, vol. 41, no. 3, 1989, 307-324.
- Grove Kevin, Maroš Krivý, Lauren Rickards, Gabriele Schliwa, Stephen J. Collier, Savannah Cox & Matthew Gandy, "Interventions on design and political geography", *Political Geography*, vol. 7, no. 1, 2019, 102-117.
- Grunberg Isabelle, "Exploring the "myth" of hegemonic stability", *International Organization*, vol. 44, no. 4, 1990, 431-477.
- Guzzini Stefano, *From (Alleged) Unipolarity to the Decline of Multilateralism? A power theoretical critique*, DIIS Working Paper, Copenhagen, 2005.
- Haass Richard, "The age of nonpolarity: what will follow US dominance", *Foreign affairs*, vol. 87, no. 3, 2008, 44-56.
- Henkin Louis, "Kosovo and the law of "humanitarian intervention", *American Journal of International Law*, vol. 93, no. 4, 1999, 824-828.
- Ikenberry John G., Michael Mastanduno & William C. Wohlforth, "Unipolarity, state behavior, and systemic consequences", *World Politics*, vol. 6, no. 1, 2009, 1-27.
- Jabbara Nancy, "Women, words and war: Explaining 9/11 and justifying US military action in Afghanistan and Iraq", *Journal of international women's studies*, vol. 8, no. 1, 2006, 236-255.
- Jhaveri Nayna J., "Petroimperialism: US oil interests and the Iraq War", *Antipode*, vol. 36, no. 1, 2004, 2-11.

- Juan Duque, Michael Jetter & Santiago Sosa, „UN interventions: The role of geography“, *The Review of International Organizations*, vol. 10, no. 1, 2015, 67-95.
- Keohane Robert Owen, *The theory of hegemonic stability and changes in international economic regimes, 1967-1977*, University of California, Los Angeles, 1980.
- Kindleberger Charles, *The Formation of Financial centers. A study in Comparative Economic History*, Princeton University Press, Princeton, 1974, 197-198.
- Klare Michael T., „For oil and empire? Rethinking war with Iraq“, *Current History*, vol. 102, no. 662, 2003, 129-135.
- Korhonen Outi, „‘Post’ As Justification: International Law and Democracy-Building after Iraq“, *German Law Journal*, vol. 4, no. 7, 2003, 709-723.
- Lake David A., „Two cheers for bargaining theory: Assessing rationalist explanations of the Iraq War“, *International Security*, vol. 35, no. 3, 2010, 7-52.
- Mearsheimer John & Stephen Walt. „The Israel Lobby“, *London Review of Books*, vol. 28, no. 6, 2006, 3-12.
- MIP Research, *Military Intervention Project (MIP)*, Fletcher Center for Strategic Studies, Tufts, 2024, <https://sites.tufts.edu/css/mip-research>, 21/10/2024.
- Pollack Kenneth, „Securing the Gulf“, *Foreign Affairs*, vol. 82, no. 4, 2003, 2-16.
- Powell Colin, *Powell Ties Iraqi Reconstruction to War on Terror*, 2004, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/transcripts/20040616_powell_reconstruction.html, 15/10/2024.
- Robert Jervis, „Unipolarity: a structural perspective“, *World Politics*, vol. 61, no. 1, 2009, 188-213.
- Rumsfeld Donald, *Text of the Defense Secretary’s Briefing on the Military Strikes, the Pentagon, 7 October 2001*, Associated Press, 2001.
- Sen Tansen, „Zheng He’s military interventions in South Asia, 1405-1433.“ *China and Asia*, vol. 1, no. 2, 2019, 158-191.
- Snidal Duncan, „The limits of hegemonic stability theory“, *International organization*, vol. 39, no. 4, 1985, 579-614.
- Stekić Nenad, *A Hesitant Hegemon: Layers of China’s Contemporary Security Policy*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2023.
- Taliaferro Jeffrey, „Power Politics and the Balance of Risk: Hypotheses on Great Power Intervention in the Periphery“, *Political Psychology*, vol. 25, no. 2, 2004, 177-211.
- Tillema Herbert K., „Foreign overt military intervention in the nuclear age“, *Journal of Peace Research*, vol. 26, no. 2, 1989, 179-196.
- Tsui David, *China’s Military Intervention in Korea: Its Origins and Objectives*, Trafford Publishing, 2015.

- Wallerstein Immanuel, *The decline of American power: The US in a chaotic world*, The New Press, New York, 2003.
- Waltz Kenneth N., "The anarchic structure of world politics", *International politics: enduring concepts and contemporary issues*, 1979, 29-49.
- Webb Michael & Stephen D. Krasner, "Hegemonic stability theory: an empirical assessment", *Review of International Studies*, vol. 15, no. 2, 1989, 183-198.
- Woolley Peter, "Geography and the limits of US military intervention", *Journal of Conflict Studies*, vol. 11, no. 4, 1991, 35-50.
- Yergin Daniel, *The prize: The epic quest for oil, money & power*, Simon and Schuster, New York, 1990.
- Yoo John, *Memorandum opinion for the deputy counsel to the President*, US Justice Department, Washington, 2001.

UDK 327(510)
Bibliid 0543-3657, 75 (2024)
God. LXXV, br. 1192, str. 507–527
Pregledni naučni rad
Primljen: 10.09.2024.
Revidiran: 18.09.2024.
Prihvaćen: 12.10.2024.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1192.2
CC BY-SA 4.0

Nikola PRERADOVIĆ¹

Između „vuka“ i „šakala“: Odnos Kine prema međunarodnom poretku tokom mandata Si Đinpinga

SAŽETAK

Stabilnost međunarodnog poretka primarno zavisi od odnosa moći između revizionističkih i *status quo* sila. Prve su nosioci promena karaktera međunarodne politike, dok su druge čuvari postojećih pravila i praksi. Sile u usponu teže preoblikovanju poretka konstruisanog pod pokroviteljstvom postojećeg hegemonu. U radu se istražuje karakter odnosa Kine, kao rastuće sile, prema međunarodnom poretku oblikovanom krajem Hladnog rata od dolaska Si Đinpinga na vlast. Teorijski okvir predstavlja teorija ravnoteže interesa, prevashodno se oslanjajući na kategorizaciju revizionističkih država u tabor „vukova“, nepomirljivih protivnika postojećeg i nosioca novih poredaka, i „šakala“, umereno moćnih država dugoročno fokusiranih na delimične revizije trenutnog stanja. Rad u analizi na dva nivoa, sistemskom i državnom, ukazuje na specifično pozicioniranje Kine između „vuka“ i „šakala“. U teorijskom pogledu, ukazuje se na moguću novu klasifikaciju potencijalne supersile koja teži dugoročnom preoblikovanju međunarodnog poretka, izbegavajući nagle i preuranjene rizike.

Ključne reči: Kina, ravnoteža, interes, revizionizam, poredak, legitimitet, institucija, moć.

¹ Doktorand, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu. E-mail: nikola.preradovic2605@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9571-4258>.

Rad je napisan u okviru Programa kratkotočnog volontiranja u Institutu za međunarodnu politiku i privredu tokom 2024. godine

Between the “wolf” and the “jackal”: China’s relation to the international order during Xi Jinping’s tenure

SUMMARY

The stability of the international order primarily depends on the power relations between revisionist and status quo powers. The first are the bearers of changes in the character of international politics, while the second are the guardians of existing rules and practices. Rising powers seek to reshape the order constructed under the patronage of the existing hegemon. The paper explores the character of China's relations as a growing power towards the international order shaped at the end of the Cold War since Xi Jinping came to power. The theoretical framework is represented by the theory of balance of interests, primarily relying on the categorisation of revisionist states into the camp of “wolves”, irreconcilable opponents of the existing and bearer of new orders, and “jackals”, moderately powerful states focused on partial revisions of the current situation in the long term. The analysis works on two levels, systemic and state, indicating the specific positioning of China between the “wolf” and the “jackal”. From a theoretical point of view, it points to a possible new classification of a potential superpower striving for a long-term reshaping of the international order and avoiding sudden and premature risks.

Keywords: China, balance, interest, revisionism, order, legitimacy, institution, power.

Uvod

Više od dve godine od početka Rata u Ukrajini, temelji nestabilnog međunarodnog poretka su fundamentalno uzdrmani. Proces tranzicije moći i promene obrazaca delovanja najznačajnijih aktera svetske politike ukazuju na dalekosežne transformacije međunarodnih odnosa u trećoj deceniji 21. veka. Stari poredak, čiju reviziju akteri kritični prema njegovoj unipolarosti priželjkuju, suočava se sa potencijalnim drastičnim redefinisanjem ili potpunom transformacijom. U nastalom „limbu“ između poredaka, starog, načelno liberalnog, i novog, čiji se obrisi tek naziru sa novim konstelacijama moći, presudnu ulogu u oblikovanju budućnosti imaće interakcija *status quo* i revizionističkih sila u potrazi za definisanjem drugačijeg karaktera odnosa.² Takav kontekst čini razmatranje pozicije Kine, ključne sile u usponu, prema postojećim, premda sve više osporavanim, pravilima i praksama međunarodnog poretka, oblikovanog pod dominantnim uticajem Sjedinjenih

² O promeni strateškog konteksta i posledicama po poredak videti: Dragan Simić, „Izmenjeni globalni strateški kontekst u drugoj deceniji 21. Stoleća“, u: Dragan Simić, Dejan Milenković, Dragan Živojinović (ur.), *Evropa za mene*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018, 88.

Američkih Država, izuzetno značajnim. Šveler (*Randall Schweller*) i Pu (*Xiaoyu Pu*) 2011. godine Kinu analiziraju kao aktera, još uvek, nezainteresovanog za aktivno izazivanje postojećeg poretka i preuzimanje veće odgovornosti za potencijalno stvaranje novog.³ Do kakvih promena su drastični potresi međunarodnih odnosa, ali i dolazak novog lidera, doveli u odnosu prema međunarodnom poretku?

„Trenutno, promene sveta, u našem vremenu i istoriji se odvijaju na načine kao nikada pre“ – rekao je određujući širi kontekst međunarodne politike na godišnjoj konferenciji Boao foruma za Aziju aprila 2022. godine predsednik Narodne Republike Kine Si Đinping (*Xi Jinping*), ključni predstavnik pete generacije kineskih lidera od revolucije.⁴ Iz vizure Pekinga, kurs promena demonstrira centralnu ulogu države u „reformiranju međunarodnog sistema“ i traženju šireg kruga, trenutnim stanjem, nezadovoljnih aktera zainteresovanih za drugačije oblikovan međunarodni poredak.⁵ Na taj način Kina teži da se predstavi kao noseći stub dugo iščekivanih promena, oslikavajući SAD, i dalje dominantnu silu u sistemu, kao zaštitnika nepopularnog *status quo* stanja.⁶ Tendencija definisanja i promocije sebe kao alternative postojećem, svrstava Kinu u aktere koji se, šire posmatrano, mogu definisati kao revizionistički usmereni prema trenutnom poretku. Ipak, tako određenje nam ne govori mnogo o suštinskim odlikama revizionizma Pekinga i njegovim kratkoročnim i dugoročnim stremljenjima. Sakva (*Richard Sakwa*) smatra Kinu neorevizionističkom državom koja, delimično paradoksalno, brani sistem, ali osporava obrasce ponašanja u međunarodnoj politici, prevashodno univerzalističke pretenzije SAD.⁷ Ostaje pitanje alternativnih obrazaca delovanja u međunarodnim odnosima, prisutnih u kineskoj politici, koji nužno ne pretenduju na univerzalni status, ali okupljaju države nezadovoljne američkim vođstvom. Cilj ovog rada je istraživanje karaktera kineskog revizionizma u toku mandata Si Đinpinga, kao njegovog centralnog političkog nosioca.

Osnovna hipoteza rada je da se Kina od dolaska Sija na vlast pozicionirala kao specifičan revizionistički akter na liniji između tabora nepomirljivih

³ Randall Schweller & Xiaoyu Pu, “After Unipolarity: China’s Visions of International Order in an Era of U.S. Decline”, *International Security*, Vol. 36, No. 1, Summer 2011, 68–72.

⁴ Navedeno prema: Nenad Stekić & Aleksandar Mitić, “An Innovative approach To Assess China’s Role In The Changing World”, in: Nenad Stekić & Aleksandar Mitić (Eds.), *New Chinese Initiatives for a Changing Global Security*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023, 11.

⁵ Elizabeth Economy, “China’s Alternative Order – And What America Should Learn From It”, *Foreign Affairs*, Vol. 103, No. 3, May/June 2024, 10.

⁶ *Ibid.*, 10.

⁷ Richard Sakwa, “Is China Revisionist? China, the Political West and the International System”, in: Nenad Stekić & Aleksandar Mitić (Eds.), *New Chinese Initiatives for a Changing Global Security*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023, 33.

protivnika aktuelnog poretka i oportunističkih zagovornika delimičnih modifikacija, dugoročno težeći preoblikovanju poretka, uz pokušaj da se izbegnu preuranjeni rizici. Nakon uvoda, u sledećem poglavlju se definišu pojmovi međunarodnog poretka i revizionizma, ukazujući na klasifikaciju revizionističkih država na „vukove“ i „šakale“ u okviru teorije ravnoteže interesa Randala Švelera.⁸ Sledeće poglavlje fokusira se na promene na nivou međunarodnog sistema, od zenita unipolarnosti krajem 20. veka do naglog uspona moći Kine koji ju je učinio centralnim izazivačem SAD, oslikavajući kako su sistemske promene uticale na međunarodno delovanje Pekinga. Sistemska analizu u narednom poglavlju, podeljenom na nekoliko potpoglavlja, prati i analiza na nivou države, odnosno definisanje delovanja i prioriteta Kine u pogledu međunarodnog poretka, uključujući poseban osvrt na regionalne i globalne ambicije, tokom vladavine Si Đinpinga. Konačno, u zaključku se pokazuje karakter kineskog revizionizma, usmeren ka dugoročnoj transformaciji poretka, uz izbegavanje neželjenih eskalacija, čija cena bi za Peking trenutno bila previsoka.

Međunarodni poredak i revizionizam

Etimološko poreklo reči poredak je od latinskog termina *ordo*, koja znači red, klasu ili niz, odnosno predstavlja celinu organizovanu uspostavljanjem hijerarhije između delova koji su, prema odgovarajućim pravilima, uključeni u tu celinu.⁹ U unutrašnjoj politici odnosi hijerarhije formiraju se između različitih ustanova političke zajednice, kulminirajući u ključnoj instituciji poretka, državi. Kako je organizacioni princip međunarodne politike anarhija, koja podrazumeva odsustvo vlasti nadređene suverenim političkim jedinicama, analogija sa unutrašnjim uređenjem političkih entiteta ne odgovara realnosti. Ipak, to ne znači da su međunarodni odnosi sfera potpunog haosa i nereda. Istorija međudržavnih odnosa obiluje pokušajima, koji su u modernom sistemu intenzivirani, oblikovanja pravila radi regulisanja pojedinih oblasti međunarodne politike, bilo da je u pitanju međunarodna trgovina putem Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT), a kasnije i Svetske trgovinske organizacije (STO), pravo mora preko sporazuma postignutih u Ujedinjenim nacijama ili način vođenja rata regulisan Ženevskim konvencijama. To nije iznenađujuće, poredak je značajan u savremenim međunarodnim odnosima radi upravljanja nizom prekograničnih transakcija u svetu visoke međuzavisnosti, ali i pružanja

⁸ Randall Schweller, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, 72-107.

⁹ Ivona Lađevac, "China's Responses to The New World Order", in: Nenad Stekić & Aleksandar Mitić (Eds.), *New Chinese Initiatives for a Changing Global Security*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023, 22.

potpore nastojanjima najmoćnijih aktera, velikih sila, da oblikuju ponašanje slabijih država u skladu sa svojim interesima.¹⁰

Prema Miršajmeru (*John Mearsheimer*) međunarodni poredak predstavlja organizovanu grupu međunarodnih institucija koje pomažu prilikom regulisanja odnosa država članica¹¹. Njih stvaraju i njima upravljaju velike sile u međunarodnom sistemu.¹² Uz institucionalnu komponentu, održivost međunarodnog poretka zavisi i od njegovog legitimiteta. Kako primećuje Kisindžer (*Henry Kissinger*) legitimitet „ne treba mešati sa pravdom“, on, u posmatranom kontekstu znači isključivo dogovor o dozvoljenim ciljevima i sredstvima spoljne politike, prihvaćen od strane velikih sila, koje se uzdržavaju od revolucionarnog delovanja u međunarodnim odnosima.¹³ Stabilnost takve konstelacije zavisi od dva faktora. Prvi je sposobnost da uskladi težnju ka sigurnosti, sa onim što njegove članice smatraju ispravnim.¹⁴ Drugi je odnos moći između aktera koji su igrali ključnu ulogu u oblikovanju postojećeg poretka i novih izazivača. Poredak je najčešće produkt najmoćnije sile, a njegov cilj je upravljanje sistemom. Tako su SAD odlučujuće uticale na institucionalno ustrojstvo poretka nakon Drugog svetskog rata, koji je sa raspadom Sovjetskog Saveza doživeo značajnu ekspanziju. Proces tranzicije moći u sistemu dovodi do pojave novih izazivača sa novim konceptima poretka. Na osnovu navedenih komponenti, međunarodni poredak se može definisati kao skup međunarodnih ustanova i praksi uspostavljen u cilju regulisanja međudržavnih odnosa, koji njegove najmoćnije članice smatraju legitimnim.

Potrebno je napraviti i pojamovnu distinkciju između termina međunarodni poredak i sistem. Za razliku od poretka koji podrazumeva postojanje legitimnih institucija i obrazaca ponašanja aktera, međunarodni sistem se zasniva na samo jednom preduslovu. Sistem postoji kada se suverene političke jedinice nalaze u međusobnoj interakciji, odnosno kada vrše međusobni uticaj. Tako za razliku od evropskog poretka nakon Bečkog kongresa ili Versajskog poretka nakon Prvog svetskog rata, Hladni rat karakteriše sistemski interakcija dve oštro ideološki suprotstavljene supersile, koje uz to izgrađuju i partikularne poretke u svojim interesnim sferama. Vrednosna potpora institucijama poretka nije nužna za međunarodni sistem, čija egzistencija ne zavisi od zajedničkih interesa i shvatanja legitimiteta aktera.

U kontekstu poretka, moćne države koje su ga oblikovale, ali i one koje su pasivno profitirale u istom, predstavljaju *status quo* aktere. Države koje

¹⁰ John Mearsheimer, „Bound to Fail – The Rise and Fall of the Liberal International Order“, *International Security*, Vol. 43, No. 4, Spring 2019, 10–11.

¹¹ Ibid., 9.

¹² Ibid., 9.

¹³ Henry Kissinger, *A World Restored; Metternich, Castlereagh and the problems of peace 1812–22*, The Riverside Press, Boston, 1957, 1.

¹⁴ Henri Kisindžer, *Diplomatija*, Kosmos izdavaštvo, Beograd, 2016, 15.

smatraju da postojeći poredak ne odgovara njihovim interesima, a status koji uživaju njihovoj realnoj moći, te teže transformaciji ili modifikaciji istog, su revizionisti. Prema motivima delovanja, Buzan (*Barry Buzan*) razlikuje tri tipa revizionističkih država: *tradicionalne*, koji podrazumevaju borbu za moć unutar *status quo* poretka, čiji bi istorijski primer bila borba za teritorije i kolonije među imperijalnim silama pred kraj XIX veka, *revolucionarne*, zagovornike potpunog preoblikovanja postojećeg, često praćenog snažnim ideološkim nabojem, poput Napoleonove Francuske i Sovjetskog Saveza nakon Oktobarske revolucije i *radikalne* revizioniste, čiji je cilj reforma i značajne izmene poretka, ali ne i njegova potpuna transformacija.¹⁵

Izuzetno značajan osvrt na kategorizaciju revizionističkih država pruža teorija ravnoteže interesa Randal Švelera. Uz razmatranje motiva za svrstavanje uz jačeg prilikom formiranja savezništva, pristup ravnoteže interesa diferencira četiri oblika potencijalnih *status quo* i revizionističkih država. Među čuvarima postojećeg Šveler izdvaja „lavove“, velike sile koje upravljaju sistemom i spremne su da plate visoku cenu da zaštite ono što imaju.¹⁶ Slabe države koje će platiti samo nisku cenu radi zaštite ili širenja sopstvenih interesa su „ovce“.¹⁷ S druge strane, među revizionistima razlikuje „vukove“, nepomirljive protivnike postojećeg stanja, koji su skloni velikim rizicima radi ostvarivanja svojih interesa, terminološka odrednica koja odgovara Buzanovim revolucionarnim revizionistima, i „šakale“, oportunistički usmerene aktere koji teže delimičnim modifikacijama odnosa, odrednica koja delimično odgovara tradicionalnim revizionistima¹⁸. Švelerov pristup ravnoteže interesa ukazuje da stabilnost međunarodnih odnosa na sistemskom nivou prevashodno zavisi od odnosa snaga *status quo* i revizionističkih sila, a na nivou jedinica od cene koju su države spremne da plate da bi zaštitile ili promovisale svoje interese¹⁹.

Na kraju ovog odeljka, neophodno je osvrnuti se i na negativnu konotaciju koju termin revizionizam često nosi, identifikujući aktere koji tako deluju prevashodno kao problem. Čini se da je to odraz preovlađujuće pristrasnosti prema *status quo* stanju. U procesu tranzicije moći do tada dominantni akteri teže predstavljanju aktuelnog poretka kao zdravorazumskog i legitimnog, istovremeno osporavajući zahteve izazivača.²⁰ Ipak, kako je Kar (*Edward Hallet*

¹⁵ Barry Buzan, *People, States and Fear – The National Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf Books, UK, 1983, 179–186.

¹⁶ Randall Schweller, „Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back“, 101.

¹⁷ Ibid., 101–103.

¹⁸ Za određenje „vukova“ i „šakala“ videti: Ibid., 103–104.

¹⁹ Ibid., 99.

²⁰ Za više o teoriji tranzicije moći videti: A. F. K Organski, *World Politics*, Knopf, New York, 1968, Johnathan DiCicco & Onea Tudor, „Great-Power Competition“, Oxford Research Encyclopedia of International Studies, 2023.

Carr), jedan od osnivača političkog realizma u teoriji međunarodnih odnosa, primetio postojeće stanje ne predstavlja neutralnu startnu poziciju, već oslikava važne interese koji su zauzeli privilegovano mesto u međunarodnoj politici.²¹ U tom kontekstu, Buzan ispravno primećuje: „Iz ove perspektive, sukob između *status quo* i revizionističkih sila prestaje da bude moralni problem u apsolutnom smislu“.²²

Kina u sistemu koji se kreće ka multipolarnosti

Kada je Deng Sjaoping (*Deng Xiaoping*) učestovao u izradi programa reformi, inicijalno predloženih od strane dugogodišnjeg predsednika vlade Džou Enlaja (*Zhou Enlai*), koje su od 1978. godine podrazumevale postepeno preusmeravanje privrede od centralnog planiranja prema tržišno orijentisanoj ekonomiji, teško da je mogao da predvidi dalekosežne posledice integracije Kine u svetsku privredu čiji se efekti po raspodeli moći u međunarodnom sistemu najjasnije osećaju u XXI veku.²³ Ipak, postavljajući temelje kineskog ekonomskog rasta, definisan je okvir strateškog nadmetanja na relaciji SAD-Kina nakon unipolarnog momenta koji je pratio kraj Hladnog rata.

Tranzicija moći u međunarodnom sistemu od zenita američke dominacije obeležena je procesom koji Farid Zakarija (*Fareed Zakaria*), sa pravom, karakteriše kao „uspon ostalih“.²⁴ U apsolutnom pogledu nije došlo do pada američke moći, ali je relativno posmatrano došlo do smanjenja „izuzetne neravnoteže u resursima između svetskih sila“ sa kojom se završio XX vek.²⁵ Sve veći broj aktera, skeptičnih prema tezi o benignom hegemonu striktno zainteresovanom za očuvanje poretka, odlučnije štiti svoje interese na međunarodnoj sceni, težeći da ograniče prostor za unilateralno delovanje dominantne sile u sistemu. Promenu distribucije moći pratila je i kriza vrednosti i legitimiteta, kako političko-bezbednosnih tako i ekonomskih, poretka čiji su simptomi neuspeh SAD u dugim i skupim ratovima u Iraku i Avganistanu, kao i Svetska ekonomska kriza 2008. godine. Delimična obnova moći Rusije, ambicija Indije da se uzdigne u rang velikih sila, aktivno delovanje niza regionalnih sila, oslikavaju sistem u previranju gde difuzija moći povećava broj relevantnih činioca međunarodne politike.

²¹ E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis – 1919–1939*, The Macmillan Press, London, 1981, 75–80.

²² Barry Buzan, *People, States and Fear – The National Security Problem in International Relations*, 176.

²³ O ciljevima reforme videti: Nataša Stanojević & Katarina Zakić, *Ekonomski uspon Kine – Strategije i dinamika međunarodnih ekonomskih odnosa*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023, 41.

²⁴ Fareed Zakaria, *The Post-American World*, W.W. Norton & Company, New York, 2008, 1.

²⁵ Joseph Nye, „Transformational and transactional presidents“, *Leadership*, Vol. 10, No. 1, 2014, 118–124.

Centralni pokazatelj transformacije odnosa moći u XXI veku je uspon Kine. Ona je postala druga najveća ekonomija sveta 2011, a njen bruto domaći proizvod (BDP) je 2022. godine iznosio blizu 18 triliona dolara, praćen i rastom BDP-a po glavi stanovnika.²⁶ Po paritetu kupovne moći, kineski BDP je globalno najveći.²⁷ Uz to, Kina je postala najveća trgovačka, a prema količini robe i najveća država proizvođač globalno, približivši se SAD, po brojnim ekonomskim pokazateljima, više nego Sovjetski Savez tokom Hladnog rata.²⁸ Neizostavna dugotrajna komponenta moći Pekinga je i demografija. Sa preko 1,4 milijarde stanovnika Kina je, iza Indije, druga najmnogoljudnija zemlja sveta.²⁹ Snažna ekonomija i veliki broj stanovnika pružaju potporu i rastućoj vojnoj moći. Prema godišnjem indeksu „Global fajerpauera“ Peking je treća vojna sila sveta, uz drugi najveći i kontinuirano rastući vojni budžet.³⁰ Prema broju nuklearnih bojnih glava ona je treća, osetno iza Rusije i SAD.³¹ Kombinacija navedenih materijalnih pokazatelja moći je situirala Kinu kao aktera sposobnog da značajno utiče na međunarodni poredak.

Tome je prethodila faza delimične integracije u postojeći poredak. Institucionalni nastanak tog poretka vezuje se za kraj Drugog svetskog rata, a njegova ekspanzija za pad Berlinskog zida, koji je urušio centralnog konkurenta u vidu socijalističkog bloka predvođenog SSSR-om. Vrednosti na kojima se zasniva su slobodna trgovina i, načelna, potpora ljudskim pravima, a njegov centralni akter SAD teži da ga označi sintagmom „međunarodni poredak zasnovan na pravilima“. Politički element poretka važan za Kinu je sistem povelja, oslikan u svetskoj organizaciji Ujedinjenim nacijama (UN), gde Peking uživa privilegovanu poziciju stalnog člana Saveta bezbednosti sa pravom veta. Druga komponenta, od velike važnosti za uspon kineske moći su ekonomske organizacije, čiji su obrisi formulisani u Breton Vudsu 1944. godine. Kina je članica Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke od 1945. godine.³² Ipak, još je značajnija posthladnoratovska integracija, kulminirajući članstvom u Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO) 2001.

²⁶ “China”, World Bank: <https://data.worldbank.org/country/china?view=chart>, 8/5/2024.

²⁷ “GDP, PPP (current international \$) – China”, World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD?locations=CN>, 8/5/2024.

²⁸ Øystein Tunsjø, *The Return of Bipolarity in World Politics – China, United States, and Geostructural Realism*, Columbia University Press, New York, 2018, 63–64.

²⁹ “Countries in the world by population (2024)”, Worldometer, <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>, 8/5/2024.

³⁰ “2024 Military Strength Ranking”, GFP, <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>, 8/5/2024.

³¹ “Status Of World Nuclear Forces”, FAS, <https://fas.org/initiative/status-world-nuclear-forces/>, 8/5/2024.

³² “People’s Republic of China”, IMF, <https://www.imf.org/en/Countries/CHN>, “Member countries”, The World Bank, <https://www.worldbank.org/en/about/leadership/members>, 9/5/2024.

godine,³³ koja je predstavljala najznačajniju fazu privrednog uključivanja ogromnog kineskog tržišta koje se postepeno otvaralo za globalnu ekonomiju. Tokom prve decenije XXI veka Kina je delovala kao akter spreman da igra po pravilima i normama preovlađujućeg poretka.³⁴ Ipak, uz ekonomski rast došlo je i do jačanja težnji Pekinga da proaktivno deluje na međunarodnoj sceni, demonstrirajući potencijal da izazove postojeće institucije i norme.³⁵ Veću moć i veće ambicije pratio je i dolazak novog lidera i novog strateškog pristupa za ostvarivanje starog cilja, afirmisanja države kao globalne sile.

Međunarodni poredak u strategiji Si Đinpinga

Goldstin (*Avery Goldstein*), analizirajući kinesko strateško mišljenje od osnivanja Narodne Republike 1949. godine, ukazuje da su se razvile dve velike koncepcije, jedna fokusirana na zaštitu od eksternih pretnji, čiji je osnovni cilj preživljavanje i druga usmerena na ostvarivanje pozicije supersile u međunarodnom sistemu.³⁶ Od kraja Hladnog rata, druga koncepcija, u diferenciranim etapama, predstavlja dominantni okvir delovanja Kine. Dolazak Si Đinpinga na vlast 2012. godine predstavlja tačku definitivnog napuštanja pristupa „skrivanja sposobnosti i kupovine vremena“, formulisanog u vreme Deng Sjaopinga, artikulišući novu, manje reaktivnu koncepciju, usmerenu ka formulisanju dugoročne globalne strategije u cilju ostvarivanja kineskih unutrašnjih i spoljnopolitičkih prioriteta.³⁷ U središtu novog strateškog razmišljanja nalazi se ideja „Kineskog sna“, svojevrsnog projekta nacionalne obnove, motivisanog željom da se više ne ponovi „vek poniženja“ Kine.³⁸ Nova koncepcija na snažan način povezuje unutrašnje i spoljne prioritete. Bez obnove snage države, uključujući inovativnu, ekspanzivnu i tehnološki naprednu ekonomiju, ali i jačanje vojnih snaga, nije moguće situiranje Kine kao prvorazredne globalne sile. S druge strane, projekat nacionalne obnove nije dovršen ako Peking ne bude globalni igrač, ostajući uskraćen za odgovarajuću poziciju u međunarodnom poretku. Ambiciozni pristup ostvarivanju ciljeva i delimičnom izazivanju pozicije hegemonu u pogledu poretka podrazumeva posedovanje određenih oblika kontrole neophodnih za uticaj na druge aktere. Zadatak strategije je da

³³ “China and the WTO”, WTO, https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/china_e.htm, 9/5/2024.

³⁴ Ivona Lađevac, “China’s Responses to The New World Order”, 24.

³⁵ Ibid.

³⁶ Avery Goldstein, “China’s Grand Strategy under Xi Jinping – Reassurance, Reform, and Resistance”, *International Security*, Vol. 45, No. 1, 2020, 168.

³⁷ Nien-chung Chang-Liao, “China’s New Foreign Policy under Xi Jinping”, *Asian Security*, Vol. 12, No. 2, 2016, 83–84.

³⁸ Lidya Christin Sinaga, “Xi Jinping, “China Dream”, and Chinese military diplomacy to ASEAN”, *Journal of ASEAN Studies*, Vol. 8, No. 2, 2020, 173.

usklađi definisane ciljeve i sredstva spoljne politike, određujući adekvatne instrumente uticaja u svakoj fazi implementacije strateškog koncepta.

Doši (*Rush Doshi*) primećuje da je u ostvarivanju svake regionalne, ali i globalne, hegemonске pozicije u poretku neophodno posedovati tri instrumenta kontrole i uticaja na ponašanje drugih država: sposobnost prinude, odnosno nametanja poslušnosti, podsticaj u slučaju saglasnosti, koji podrazumeva nagrađivanje željenog ponašanja i legitimitet, kao priznanje prava na isticanje zahteva u pogledu delovanja ostalih aktera.³⁹ O dugovečnosti instrumenata ostvarivanja uticaja svedoči da je još Kautilja, jedan od najstarijih poznatih političkih pisaca, u IV veku pre nove ere, u svojoj podeli sredstava spoljne politike, uz mirenje i raspravu, isticao darove i kaznu.⁴⁰ Uz nagrađivanje i kažnjavanje, kao instrumenata tvrde moći, izgradnja legitimiteta je dugoročno značajna za poredak.

Vizura izmenjenog međunarodnog poretka, usled promenjenog odnosa snaga, u novoj kineskoj diplomatiji razvijala se na dva isprepletana i međusobno povezana koloseka – regionalnom, sa fokusom na neposredno susedstvo u regionu Azija-Pacifik i globalnom, težeći široj koaliciji međunarodnih aktera zainteresovanih za inicijative Pekinga.

Regionalno delovanje

Polazna osnova za globalno delovanje sila u usponu je preoblikovanje regionalnog poretka. Regionalna dominacija pruža odskočnu dasku za šire projektovanje moći. U pogledu regionalnih materijalnih kapaciteta, kineski BDP već predstavlja više od polovine ukupnog azijskog BDP, a njihovi vojni izdaci su jednaki polovini ukupnih azijskih vojnih izdvajanja, oslikavajući rastuću neravnotežu u resursima.⁴¹ Uvećano samopouzdanje najmoćnije države kontinenta je na Konferenciji o interakciji i merama za izgradnju poverenja u Aziji, maja 2014. godine, izrazio Si Đinping ukazujući da je: „na narodima Azije da vode poslove Azije, rešavaju probleme Azije i održavaju bezbednost Azije“.⁴² Navedeni iskaz implicitno ocrtava nezadovoljstvo političko-bezbednosnim prisustvom SAD na istočnim obodima Azije, motivisane strateškom težnjom Vašingtona da, sledeći koncepciju Nikolasa Spajkmana (*Nicholas Spykman*), kontrolom „Rimlenda“ spreči bilo koju silu

³⁹ Rush Doshi, *The Long Game – China's Grand Strategy to Displace American Order*, Oxford, Oxford University Press, 2021, 10-11.

⁴⁰ Videti: Vojin Dimitrijević & Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996, 295-296.

⁴¹ Rush Doshi, *The Long Game – China's Grand Strategy to Displace American Order*, 12.

⁴² Navedeno prema: Linda Jakobson, "Reflections From China on Xi Jinping's "Asia for Asians", *Asian Politics & Policy*, Vol. 8, No. 1, 2016, 220.

da zavlada resursima celokupne evroazijske kopnene mase.⁴³ Za Peking takva regionalna konstelacija predstavlja američki pokušaj obuzdavanja, sužavajući prostor za oblikovanje novog sinocentričnog poretka.

Kineski pristup regionalnom poretku podrazumeva dvostruko delovanje – prvo, koje se odnosi na testiranje i težnju za izmenom postojećeg i drugo, fokusirano na povećanje saradnje i međuzavisnosti lokalnih aktera.

Prvi obrazac delovanja dominantno se demonstrira u teritorijalnim sporovima sa susedima. Svakako je dugoročno najvažnije pitanje Tajvana, koje suštinski održava zamrznuto stanje nedovršenog kineskog građanskog rata i gde važnu ulogu igra SAD. Potencijalno uspostavljanje kontrole nad Tajvanom suštinski bi omogućilo Kini da probije tzv. prvi lanac ostrva u sklopu američke strategije obuzdavanja. Uz istorijsko-teritorijalnu i vojno-bezbednosnu dimenziju spora oko Tajvana, treća komponenta čija uloga je značajna u karakteru nadmetanja je ekonomski značaj ostrva u jednoj od ključnih industrija za moderne privrede – industriji poluprovodnika. Nadmetanje dve najmoćnije države sveta, od kojih Peking taj spor identifikuje kao pretnju teritorijalnom integritetu i nacionalnom jedinstvu, čini Tajvan izrazito trusnim područjem međunarodne bezbednosti u XXI veku. Drugu kategoriju čine dugotrajni granični sporovi sa Butanom i Indijom, od kojih je poslednji prouzrokovao rat 1962. godine i niz međusobnih provokacija od tada.⁴⁴ Za mandat Si Đinpinga posebno je karakteristično intenziviranje delovanja u pogledu treće kategorije sporova oko ostrvskih arhipelaga u Južnom i Istočnom kineskom moru. Peking je u Južnom kineskom moru uključen u niz nesuglasica sa Vijetnamom oko kontrole nad ostrvima Spretli, a uz Vijetnam i sa Malezijom, Filipinima, Tajvanom i Brunejima oko Paracelskih ostrva, dok je u Istočnom kineskom moru dugotrajan konflikt sa Japanom oko nekolicine malih ostrva Senkaku, u Kini poznata kao Diaoj.⁴⁵ Od 2013. godine Kina gradi enorman broj veštačkih ostrva u arhipelagu Spretli, stvarajući gotovo 1.295 hektara nove zemlje, uz istovremeno značajno širenje svog prisustva u Paracelskim ostrvima u Južnom kineskom moru.⁴⁶ Pomorski sporovi Pekinga suštinski se odnose na osnove međunarodnog prava mora, kodifikovanog u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravu mora 1994. godine, predstavljajući jedan od jasnijih i demonstrativnijih izazova Kine normama međunarodnog poretka.⁴⁷ Kao složena zemlja sa

⁴³ Za više o Spajkmanovoj koncepciji videti: Nebojša Vuković, *Logika Imperije – Nikolas Spajkman i savremena američka geopolitika*, Konras, Beograd, 2007.

⁴⁴ John Mearsheimer, *Can China Rise Peacefully?*, *The National Interest*, 2014, <https://nationalinterest.org/commentary/can-china-rise-peacefully-10204?page=0%2C2,12/5/2024>, 4.

⁴⁵ *Ibid.*, 3.

⁴⁶ “China Island Tracker”, *Asia Maritime Transparency Initiative*, <https://amti.csis.org/island-tracker/china/#:~:text=Since%202013%2C%20China%20has%20engaged,its%20presence%20in%20the%20Paracels.12/5/2024>.

⁴⁷ Isaac B. Kardon, *China's Law of the Sea – The New Rules of Maritime Order*, Yale University Press, USA, 2023, 2.

dugom historijom, kineski pogled na suverenitet oblikovan je kombinacijom faktora koja uključuje trenutne nacionalne interese, razumevanje međunarodnog prava i, za ove teritorijalne sporove posebno relevantno, sopstveno istorijsko iskustvo i na njemu zasnovano pravo na teritoriju. Rastuća pomorska moć, praćena postavljanjem pitanja legitimiteta postojećih normi, ocrtava definisani cilj države: „da aktivno učestvuje u reviziji postojećih međunarodnih pravila i postavljanju novih pravila“, kako je istakao Jang Jieči (*Yang Jiechi*), direktor Centralnog komiteta komisije za spoljne poslove Kineske komunističke partije.⁴⁸

Drugi oblik delovanja uključuje povećanje saradnje regionalnih aktera, sa centralnim fokusom na ekonomski razvoj. Novi predsednik od 2013. godine u ovom segmentu inicira niz promena politika, insistirajući na aktivnijem regionalnom angažmanu Kine. Karakterističan primer je odnos sa Asocijacijom nacija jugoistočne Azije (ASEAN), regionalnom organizacijom usmerenom na promociju ekonomskog rasta i jačanja međusobne saradnje. Na desetogodišnjicu uspostavljanja strateškog partnerstva na relaciji Kina-ASEAN, Si Đinping je 2013. godine, prilikom posete Indoneziji i Maleziji, državama članicama organizacije, predložio unapređenje odnosa u cilju „izgradnje zajednice za zajedničku budućnost“, termina koji za Peking predstavlja najviši oblik saradnje i uz ekonomsku uključuje i zajedničku vrednosnu dimenziju vođenu doktrinom harmonije interesa uključenih aktera i nedeljivosti mira i prosperiteta u regionu.⁴⁹ Usledio je i protokol potpisan u Kuala Lumpuru 2015. godine, koji unapređuje prethodni sporazum o slobodnoj trgovini između Kine i ASEAN-a, u cilju uvećanja trgovinske razmene i postavljanja osnova za bližu regionalnu ekonomsku integraciju.⁵⁰ Kako su države članice ASEAN-a istovremeno i učesnici u sporovima u Južnom kineskom moru, odnos prema organizaciji oslikava i dvostruki karakter delovanja Pekinga u neposrednom okruženju. S jedne strane, izgradnjom veštačkih ostrva i ekspanzijom pomorske moći demonstriraju se kapaciteti prinude, dok su, s druge strane, prisutni elementi saradnje i ekonomskih podsticaja, pokazujući potencijalne koristi od bližih odnosa.

Prvi od koncentričnih krugova širenja uticaja sila u usponu je njihovo neposredno susedstvo. U tom kontekstu, Kina želi da predvodi i oblikuje novi talas azijskog regionalizma.⁵¹ Lidersku poziciju temelji primarno na ekonomskim, ali sve više i vojnim kapacitetima, uvećavajući istovremeno sposobnosti nagrađivanja i prinude u odnosima sa drugim državama.

⁴⁸ Navedeno prema: *Ibid.*, 2.

⁴⁹ Wang Lina & Zhai Kun, „China’s Policy Shifts on Southeast Asia - To Build a Community of Common Destiny“, *China Quarterly of International Strategic Studies*, Vol. 2, No. 1, 2016, 84.

⁵⁰ *Ibid.*, 82.

⁵¹ Avinash Godbole, „China’s Asia Strategy under President Xi Jinping“, *Strategic Analysis*, Vol. 39, No. 3, 2015, 301.

Pokušaj izgradnje legitimiteta za novi poredak zasniva se na koncepcijama poput „zajednice za zajedničku budućnost“, koje ekonomsku logiku saradnje teže da dopune i vrednosnom komponentom. Navedeni koncepti, iako su u fazama razrade postojali i ranije, punu afirmaciju u kineskoj diplomatiji dobijaju tokom mandata Si Đinpinga. Kombinacija instrumenata izgradnje novog poretka ne odražava posebnost Kine, već, u znatnoj meri, mimikriju ponašanja, koje ofanzivni realizam smatra optimalnim za velike sile, a to je uspostavljanje regionalne hegemonije ostvarivanjem odlučujućeg uticaja na ponašanje aktera u susedstvu⁵². Diktirajući granice prihvatljivog ponašanja u svom okruženju Peking bi imitirao obrazac delovanja Vašingtona u Zapadnoj hemisferi.⁵³

Globalne ambicije

Globalne ambicije Kine uslovljene objektivnim rastom moći države, ali i percepcijom političkog vođstva da pasivna uloga u poretku koji karakteriše veća difuzija resursa među silama, novi izazovi i kriza legitimiteta nije više održiva, manifestovale su se tokom mandata Si Đinpinga u dva ključna segmenta. Prvi segment uključuje nasleđe integracije Kine u globalnu ekonomiju u dekadama koje su prethodile dolasku nove vlasti. On odražava činjenicu da Peking trenutno ne vidi interes u potpunom rušenju ekonomskog poretka koji je omogućio enormni privredni razvoj države. U tom kontekstu se u odnosu prema normama postojećeg poretka može uočiti nekoliko pristupa Kine. Ona razlikuje norme koje podržava, pre svega u okviru delovanja Svetske banke i STO, one koje nastoji da modifikuje ili podrije, prevashodno u oblasti ljudskih prava, a u uz to aktivno učestvuje i u stvaranju normi u sferama poput internet upravljanja. Drugi segment oslikava diferencirane i dugoročnije tendencije. Svesni da postojeći poredak odražava prevashodno vrednosti ključne sile koja ga je oblikovala, SAD, kineske vlasti stvaraju i participiraju i u paralelnim institucijama i praksama, poput inicijative „Pojas i put“, Azijske banke infrastrukturnih investicija i multilateralnog foruma kakav je BRIKS, zasnovanim na drugačijem viđenju legitimiteta, tražeći partnere zainteresovane za sveobuhvatniju alternativu postojećem, ali sve krhkijem poretku.

Značajan indikator prisutnosti prvog segmenta u sklopu kineske koncepcije međunarodnog poretka je kontinuirano zagovaranje otvorenog ekonomskog poretka, u skladu sa višedecenijskim težnjama liberalizacije međunarodne trgovine, principa koji je od druge polovine XX veka, a pogotovo od kraja Hladnog rata predstavljao, sve do pobeđe Donalda

⁵² Videti: Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila*, Čigoja štampa, Beograd, 2017.

⁵³ John Mearsheimer, „The Gathering Storm: China’s Challenge to US Power in Asia“, *The Chinese Journal of International Politics*, Vol. 3, No. 4, 2010, 389.

Trampa (*Donald Trump*) na predsedničkim izborima 2016. godine, stožerni princip SAD. Peking na međunarodnoj sceni predstavlja snažnog zagovarača inkluzivne globalizacije, ukazujući na kreiranje otvorene svetske ekonomije kao jednog od važnih ciljeva delovanja države. Tako Si Đinping, u svom govoru na Svetskom ekonomskom forumu u Davosu 2022. godine, ističe da: „Uprkos protivstrujama i opasnim sprudovima na putu, ekonomska globalizacija nikada nije i neće skrenuti sa kursa... Treba da uklanjamo barijere, ne da podižemo zidove. Treba da se otvaramo, ne zatvaramo. Treba da težimo integraciji, ne razdvajanju. To je put za izgradnju otvorene svetske ekonomije“.⁵⁴ On, dalje, naglašava potrebu za „reformama sistema globalnog upravljanja na principima pravičnosti i pravde, i održavanje multilateralnog trgovinskog sistema sa Svetskom trgovinskom organizacijom u njegovom centru“.⁵⁵ Umereni reformizam praćen je pozivanjem na primarno oslanjanje na centralnu instituciju poretka u oblasti međunarodne trgovine, STO.

Kineska podrška globalizaciji nije preterano iznenađujuća. Moderna globalizacija je kao i mnoge druge dramatične ekonomske promene proizvela i dobitnike i gubitnike. Tako Branko Milanović kao ključne pobednike izdvaja globalno najbogatije pojedince i stanovništvo Azije, dok se kao gubitnici identifikuju pripadnici srednje klase na Zapadu.⁵⁶ Stoga je i podrška populacije globalizaciji najveća upravo u rastućim azijskim ekonomijama, a najmanja u Evropi.⁵⁷ U takvoj konstelaciji kineski interes za globalizaciju, kanalisanu kroz postojeće institucije poretka, ostaje visok. Analogan tome je i stav Pekinga prema svetskoj organizaciji, Ujedinjenim nacijama. Uživajući poziciju stalnog člana Saveta bezbednosti sa pravom veta, interes za veće promene te organizacije je limitiran. Dakle, u određenim segmentima starog poretka Kina je, tokom mandata Si Đinpinga, akter usmeren ka njegovoj delimičnoj modifikaciji a ne transformaciji.

Interesantniji je pokušaj izgradnje alternativnog poretka nizom inicijativa i paralelnih institucija izazivajući legitimitet postojećih. Svakako ekonomski najambicioznija inicijativa predsednika Sija je „Pojas i put“ inicirana 2013. godine. Oživljavajući staru ideju „puta svile“, ona predstavlja primer politike povezivanja sa primarnim fokusom na investicije u infrastrukturi, međunarodne pozajmice, širenje saradnje u oblasti tehnologije i regulatornih standarda.⁵⁸ Inicijativa se vrlo brzo iz azijskih okvira, gde je najavljena,

⁵⁴ “President Xi Jinping’s message to The Davos Agenda in full”, World Economic Forum, 2022, <https://www.weforum.org/agenda/2022/01/address-chinese-president-xi-jinping-2022-world-economic-forum-virtual-session/>, 14/5/2024.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Branko Milanović, *Abeceda globalizacije*, Pešcanik, 2017, <https://pescanik.net/abeceda-globalizacije/>, 14/5/2024.

⁵⁷ Branko Milanović, *Kapitalizam, sam – Budućnost sistema koji vlada svetom*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2021, 19.

⁵⁸ Ivona Lađevac, “China’s Responses to The New World Order”, 25.

proširila i na Evropu, Afriku, Centralnu i Latinsku Ameriku, obuhvativši više od 140 država širom sveta sa formalnim ciljem promocije ekonomskog razvoja i povezanosti regiona.⁵⁹ „Pojas i put“ kao svojevrsna globalna infrastrukturna strategija za Kinu ima dvostruki značaj – ekonomski i politički. Jedan od centralnih strateških dokumenata inicijative u pogledu njene ekonomske važnosti, uz navedeno privredno povezivanje, implicitno, putem formulacija poput „saradnje u povezivanju energetske infrastrukture“, definisao je i cilj, od velikog značaja za Kinu, a to je energetska bezbednost.⁶⁰ Politički se ističu dve komponente. S jedne strane, znatna ekonomska ulaganja u inostranstvu predstavljaju instrument političkog uticaja, ostvarivanja ranije navedenih oblika kontrole. S druge strane, promocijom Kine kao ulagača u važne projekte za države u razvoju, teži se i jačanju meke moći zemlje.

Od finansijskih instrumenata, ekonomsku polugu kineskog poretka predstavlja i Azijska banka infrastrukturnih investicija osnovana 2013. godine. Iako inicijalno povezana sa inicijativom „Pojas i put“, banka se nije ograničila na usko finansiranje projekata povezanih sa tom platformom. Tako je najveći primalac zajmova banke Indija, država koja nije potpisnik inicijative i predstavlja rivala Kine u pogledu borbe za uticaj u regiji Azija-Pacifik⁶¹. U pogledu zastupljenosti kontinenata, uz države Azije, učesnici u projektima su i iz Evrope, Afrike, Severne i Južne Amerike, a članica je i Australija.⁶² Takva konstelacija je banku učinila potencijalnom alternativom dominantnim multilateralnim razvojnim ustanovama.

U pogledu legitimiteta, kao oblika uticaja, Peking je pokrenuo nekoliko novih inicijativa. Ističu se tri koje predstavljaju pokušaj praktičnog doprinosa konceptu „zajednice za zajedničku budućnost“: Globalna razvojna inicijativa, fokusirana primarno na borbu protiv siromaštva, gladi, promociju razvoja i zelene tranzicije, Globalna bezbednosna inicijativa, naglašavajući dijalog umesto konfrontacije i partnerstva umesto savezništva i Globalna civilizacijska inicijativa, pozivajući na poštovanje različitosti civilizacija i intenziviranje međusobnih kontakata.⁶³ Njihov cilj je širenje kruga partnera prijemljivih za viziju poretka prisutnu u Pekingu.

⁵⁹ “Countries of the Belt and Road Initiative (BRI)”, Green Finance & Development Center, <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/?cookie-state-change=1716045401666>, 15/5/2024.

⁶⁰ “Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road”, National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People’s Republic of China, 2015, Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road (fmprc.gov.cn), 16/5/2024.

⁶¹ “The Asian Infrastructure Investment Bank”, Inclusive Development International, <https://www.inclusivedevelopment.net/china-global-program/china-global-newsletter-edition-5/>, 16/5/2024.

⁶² Ibid.

⁶³ Ivona Lađevac, “China’s Responses to The New World Order”, 25–27.

Konačno, za mandat Si Đinpinga je karakteristično i intenziviranje delovanja u multilateralnim forumima usmerenim ka promociji drugačijeg međunarodnog poretka. U tom kontekstu su od značaja Šangajska organizacija za saradnju i BRIKS. Šangajska organizacija za saradnju je od regionalne organizacije država Centralne Azije, šireći opseg svog delovanja, ali i članstvo, pridruživanjem Indije, Pakistana i Irana za Peking postala svojevrsni primer moguće saradnje u uslovima rastuće policentričnosti sistema globalnog upravljanja.⁶⁴ Ona u skladu sa doktrinom kineske diplomatije favorizuje partnerstva, a ne savezništva, koje smatra reliktima Hladnog rata. S druge strane, potencijalno veće globalne implikacije ima BRIKS, kao multilateralni forum s ciljem veće koordinacije politika svojih članica i kako predsednik Ruske Federacije Vladimir Putin ističe „aktivnog učešća u oblikovanju multipolarnog svetskog poretka“.⁶⁵ „Uređeni multipolarni svet“ je primer slične terminologije popularne i u Pekingju.⁶⁶ Ipak, dometi BRIKS-a u oblikovanju takvog poretka usled bilateralnih sporova i razmimoilaženja aktuelnih i budućih članica ostaju limitirani.

Ukupno posmatrano, delovanje Kine u kontekstu oblikovanja međunarodnog poretka je znatno intenzivirano tokom mandata Si Đinpinga. S jedne strane, u postojećim ekonomskim institucijama, ali i UN, Kina, pre nego njihovu transformaciju, zahteva veću ulogu za sebe, shodno i većoj moći. U tom segmentu, ona se postavlja kao tradicionalni revizionistički akter, koji se bori za veće parče kolača unutar *status quo* stanja. Takve parcijalne modifikacije, shodno tranziciji odnosa moći, karakteristika su odnosa „šakala“ prema poretku. S druge strane, Peking teži i širenju kruga partnera za formiranje i učešće u inicijativama koje eksplicitno ili implicitno izazivaju poredak. Kreirajući, prevashodno ekonomske, ali sve više i političke, paralelne institucije dugoročno se ocrtavaju obrisi alternativne vizure međunarodnih odnosa. Ambicije tih razmera nalikuju odnosu „vuka“ prema poretku. Čini se da je u okviru kategorizacije revizionista na „vukove“ i „šakale“, u okviru pristupa ravnoteže interesa, potrebno diferencirati interese na kratkoročne i dugoročne. Jedna država može kratkoročno biti „šakal“, dugoročno „vuk“, a u međuvremenu kombinovati elemente oba odnosa prema *status quo* stanju. Promena pozicije u međunarodnom sistemu ili promena političkog liderstva može dovesti i do promene interesa, a onda i odnosa prema poretku. Ona ne mora da se manifestuje u vidu nagle i

⁶⁴ Victoria Perskaya & Bari Kharov & Nikolay Revenko & Saida Khairova, „Role of the People’s Republic of China in the Activities of the Shanghai Cooperation Organisation“, *East Asia*, Vol. 39, 2022, 154-155.

⁶⁵ „BRICS“, BRICS Portal, <https://infobrics.org/russia/>, 18/5/2024.

⁶⁶ „Wang Yi Elaborates on an Equal and Orderly Multipolar World and a Universally Beneficial and Inclusive Economic Globalization“, Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, https://www.mfa.gov.cn/eng/zxxx_662805/202403/t20240308_11256418.html, 22/5/2024.

radikalne konfrontacije, već može predstavljati i niz pojedinačnih koraka, koji vremenom delegitimišu, a potom i menjaju prihvaćene obrasce delovanja u međunarodnim odnosima trasirajući put za stvaranje novog poretka. Od 2012. godine kineska politika predstavlja primer navedene kombinacije.

Zaključak

Dolazak Si Đinpinga na vlast označio je početak nove ere kineskog odnosa prema međunarodnom poretku. Stara strategija pasivne Kine više se nije poklapala sa pozicijom u sistemu i percepcijom moći novog lidera. Formulišući ambicioznu strategiju nacionalne obnove, svojevrсни povratak statusa zemlje pre „veka poniženja“, označenu kao „Kineski san“, Peking je snažno povezoao svoje unutrašnje i spoljnopoličke prioritete u aktivnom preoblikovanju međunarodnog poretka.

Nova kineska diplomatija podrazumeva stepenast odnos prema poretku sa interakcijom regionalnog i globalnog nivoa delovanja. U svom susedstvu, Peking istovremeno izaziva postojeće norme, oslikano širenjem svoje jurisdikcije u Južnom i Istočnom kineskom moru, ali i teži izgradnji legitimiteta, putem koncepata poput „zajednice za zajedničku budućnost“, u regiji Azija-Pacifik. Podsticaji snažnije regionalne ekonomske integracije praćeni su i jačanjem sposobnosti prinude, sve više zasnovane i na vojnim kapacitetima. Proces postepenog oblikovanja sinocentričnog regionalnog poretka je u skladu sa tezom ofanzivnog realizma o regionalnoj hegemoniji kao optimalnom ishodu u pogledu sfere uticaja velike sile. S druge strane, tokom mandata Sija intenzivirane su i ambicije države u pogledu modeliranja globalnog poretka. One su ambivalentne, predstavljajući i zaštitu i izazov za različite segmente poretka. U pogledu ekonomske globalizacije, procesa u kome se Peking smatra dobitnikom ali i UN, gde je stalni član Saveta bezbednosti, dominira umereni reformizam pre nego radikalni revizionizam. Paralelno, Kina pokreće niz inicijativa i učestvuje, a sve više i predvodi, formiranje institucija koje predstavljaju osnovu kreiranja alternative, sve nepopularnijem *status quo* stanju.

Kina se, za vreme predsednika Si Đinpinga, u kontekstu revizionističkih aktera specifično situirala između „šakala“, oportunističkih zagovornika delimičnih modifikacija, i „vukova“, kao direktnih protivnika postojećeg poretka. Za razliku od Rusije nakon početka Rata u Ukrajini, ona izbegava direktnu konfrontaciju sa praksama međunarodne politike oblikovanim tokom dominacije SAD. Ipak, inicijative i projekti koji stvaraju paralelni institucionalni okvir i obrasce delovanja na međunarodnoj sceni, ukazuju na dugoročnu tendenciju transformacije regionalnog i globalnog poretka. Striktna dihotomna kategorizacija na relaciji „vuk“ – „šakal“ ne oslikava karakter kineskog revizionizma koji kombinuje elemente oba pristupa međunarodnom poretku. U teorijskom pogledu, delovanje Pekinga nakon dolaska novog lidera predstavlja jedan važan model ponašanja centralnog

izazivača prema poretku nastalom pod uticajem aktuelnog hegemonu. Pre nego interes za direktno sukobljavanje, potencijalna supersila postepenim akcijama prvo modifikuje, a kasnije utiče i na transformaciju poretka stvarajući alternativu koja se bori za primat sa postojećim. Takva borba je u samoj prirodi međunarodnih odnosa. Međunarodna politika je, kao i poredak, dinamična kategorija, a sukobljavanje hegemonu i izazivača njen sastavni deo.

Bibliografija

- Goldstein, Avery, "China's Grand Strategy under Xi Jinping – Reassurance, Reform, and Resistance", *International Security*, vol.45, no. 1, 2020, 164–201.
- Godbole, Avinash, "China's Asia Strategy under President Xi Jinping", *Strategic Analysis*, vol. 39, no. 3, 2015, 298–302.
- Buzan, Barry, *People, States and Fear – The National Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf Books, UK, 1983.
- „BRICS“, BRICS Portal, <https://infobrics.org/russia/>, 18/5/2024.
- Carr, E. H., *The Twenty Years' Crisis – 1919–1939*, The Macmillan Press, London, 1981.
- Christin Sinaga, Lidya, "Xi Jinping, "China Dream", and Chinese military diplomacy to ASEAN", *Journal of ASEAN Studies*, vol. 8, no. 2, 2020, 173–190.
- „China“, World Bank, <https://data.worldbank.org/country/china?view=chart>, 8/5/2024.
- “Countries in the world by population (2024)”, Worldometer, <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>, 8/5/2024.
- “China and the WTO”, WTO, https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/china_e.htm, 9/5/2024.
- “China Island Tracker”, Asia Maritime Transparency Initiative, <https://amti.csis.org/island-tracker/china/#:~:text=Since%202013%2C%20China%20has%20engaged,its%20presence%20in%20the%20Paracels>, 12/5/2024.
- “Countries of the Belt and Road Initiative (BRI)”, Green Finance & Development Center, <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/?cookie-state-change=1716045401666>, 15/5/2024.
- Dimitrijević Vojin, & Stojanović, Radoslav, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996.
- DiCicco, Jonathan & Tudor, Onea, "Great-Power Competition", Oxford Research Encyclopedia of International Studies, 2023.
- Doshi, Rush, *The Long Game – China's Grand Strategy to Displace American Order*, Oxford, Oxford University Press, 2021.

- Jakobson, Linda, "Reflections From China on Xi Jinping's "Asia for Asians", *Asian Politics & Policy*, vol. 8, no. 1, 2016, 219–223.
- Kissinger, Henry, *A World Restored; Metternich, Castlereagh and the problems of peace 1812–22*, The Riverside Press, Boston, 1957.
- Kisindžer, Henri, *Diplomatija*, Kosmos izdavaštvo, Beograd, 2016.
- Kardon, Isaac B., *China's Law of the Sea – The New Rules of Maritime Order*, Yale University Press, USA, 2023.
- Lađevac, Ivona, "China's Responses to The New World Order", In: Nenad Stekić & Aleksandar Mitić (Eds.), *New Chinese Initiatives for a Changing Global Security*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023, 21–29.
- Milanović, Branko, *Abeceda globalizacije*, Peščanik, 2017, <https://pescanik.net/abeceda-globalizacije/>, 14/5/2024.
- Milanović, Branko, *Kapitalizam, sam – Budućnost sistema koji vlada svetom*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2021.
- Miršajmer, Džon, *Tragedija politike velikih sila*, Čigoja štampa, Beograd, 2017.
- Elizabeth, Economy, "China's Alternative Order – And What America Should Learn From It", *Foreign Affairs*, vol. 103, no. 3, May/June 2024, 8–24.
- Mearsheimer, John, *Can China Rise Peacefully?*, *The National Interest*, 2014, <https://nationalinterest.org/commentary/can-china-rise-peacefully-10204?page=0%2C2>, 12/5/2024.
- Mearsheimer, John, "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia", *The Chinese Journal of International Politics*, vol. 3, no. 4, 2010, 381–396.
- Mearsheimer, John, "Bound to Fail – The Rise and Fall of the Liberal International Order", *International Security*, vol. 43, no. 4, Spring 2019, 7–50.
- "Member countries", The World Bank, <https://www.worldbank.org/en/about/leadership/members>, 9/5/2024.
- Nye, Joseph, "Transformational and transactional presidents", *Leadership*, vol. 10, no. 1, 2014, 118–124.
- Nien-chung, Chang-Liao, "China's New Foreign Policy under Xi Jinping", *Asian Security*, vol. 12, no. 2, 2016, 82–91.
- Organski, A. F. K. *World Politics*, Knopf, New York, 1968.
- Perskaya, Victoria, & Kharov, Bari, & Revenko, Nikolay, & Khairova, Saida, "Role of the People's Republic of China in the Activities of the Shanghai Cooperation Organisation", *East Asia*, vol. 39, 2022, 149–160.
- "People's Republic of China", IMF, <https://www.imf.org/en/Countries/CHN>, 9/5/2024.
- "President Xi Jinping's message to The Davos Agenda in full", World Economic Forum, 2022, <https://www.weforum.org/agenda/2022/01/>

- address-chinese-president-xi-jinping-2022-world-economic-forum-virtual-session/, 14/5/2024.
- Sakwa, Richard, "Is China Revisionist? China, the Political West and the International System", in: Nenad Stekić & Aleksandar Mitić (Eds.), *New Chinese Initiatives for a Changing Global Security*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023, 33–46.
- Simić, Dragan, „Izmenjeni globalni strateški kontekst u drugoj deceniji 21. stoleća“, u: Dragan Simić, Dejan Milenković, Dragan Živojinović (ur.), *Evropa za mene*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018, 87–93.
- Stekić Nenad, & Mitić, Aleksandar, "An Innovative approach To Assess China's Role In The Changing World", in: Nenad Stekić & Aleksandar Mitić (Eds.), *New Chinese Initiatives for a Changing Global Security*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023, 11–14.
- Stanojević Nataša, & Zakić, Katarina, *Ekonomski uspon Kine – Strategije i dinamika međunarodnih ekonomskih odnosa*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023.
- Schweller Randall, & Xiaoyu, Pu, "After Unipolarity: China's Visions of International Order in an Era of U.S. Decline", *International Security*, vol. 36, no. 1, Summer 2011, 41–72.
- Schweller, Randall, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, vol. 19, no. 1, Summer 1994, 72–107.
- „Status Of World Nuclear Forces“, FAS, <https://fas.org/initiative/status-world-nuclear-forces/>, 8/5/2024.
- Tunnsjø, Øystein *The Return of Bipolarity in World Politics – China, United States, and Geostructural Realism*, Columbia University Press, New York, 2018.
- "The Asian Infrastructure Investment Bank", Inclusive Development International, <https://www.inclusivedevelopment.net/china-global-program/china-global-newsletter-edition-5/>, 16/5/2024.
- Vuković, Nebojša, *Logika Imperije – Nikolas Spajkman i savremena američka geopolitika*, Konras, Beograd, 2007.
- "Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road", National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People's Republic of China, 2015, Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road (fmprc.gov.cn), 16/5/2024.
- Zakaria, Fareed, *The Post-American World*, W. W. Norton & Company, New York, 2008.

Wang, Lina & Zhai, Kun, "China's Policy Shifts on Southeast Asia - To Build a "Community of Common Destiny", *China Quarterly of International Strategic Studies*, vol. 2, no. 1, 2016, 81-100.

"Wang Yi Elaborates on an Equal and Orderly Multipolar World and a Universally Beneficial and Inclusive Economic Globalization", Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, https://www.mfa.gov.cn/eng/zxxx_662805/202403/t20240308_11256418.html, 22/5/2024.

"2024 Military Strength Ranking", GFP, <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>, 8/5/2024.

UDK 341.7(497.11)
327(497.11)
Biblid 0543-3657, 75 (2024)
God. LXXV, br. 1192, str. 529–556
Originalni naučni rad
Primljen: 10.09.2024.
Revidiran: 18.09.2024.
Prihvaćen: 12.10.2024.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1192.3
CC BY-SA 4.0

*Dorđe PAVLOVIĆ*¹

Političke determinante diplomatske mreže Republike Srbije

SAŽETAK

U ovom istraživanju je na primeru mreže srpskih diplomatskih predstavništava testirana relevantnost četiri političke determinante za koje je u dosadašnjoj naučnoj literaturi utvrđeno da utiču na oblikovanje diplomatskih mreža (geografska blizina države prijema, njena vojna i ekonomska moć, reciprocitet diplomatskog predstavljanja i ideološka bliskost između države prijema i države odašiljanja). Osim toga, proverena su i tri dodatna politička faktora, koji su karakterističniji za Republiku Srbiju: prisustvo Srba ili srpskih državljana u zemlji prijema, stav države prijema prema statusu Kosova i Metohije, kao i njena pozicija prema članstvu u vojnim savezima. Rezultati istraživanja pokazuju da su svih sedam političkih determinanti relevantne za oblikovanje srpske diplomatske mreže, bez obzira na manja odstupanja po pitanju trećeg i znatnija kod četvrtog političkog faktora. Dodatni značaj ovog rada je i proveravanje relevantnosti navedenih sedam determinanti za konfiguraciju mreže srpskih izaslanstava odbrane.

Cljučne reči: diplomatska mreža, ambasada, izaslanstvo odbrane, diplomatsko predstavništvo, Republika Srbija.

¹ Doktor političkih nauka, Ministarstvo odbrane Republike Srbije. E-mail: djordje.m.pavlovich@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0459-3795>

Political Determinants of the Diplomatic Network of the Republic of Serbia

SUMMARY

Using the network of Serbian diplomatic missions as a case study, this paper examines the relevance of four political determinants influencing the configuration of diplomatic networks as established in existing scholarly literature. These determinants are the geographic proximity of the host country, its military and economic power, reciprocity of diplomatic representation, and ideological closeness between the host country and the sending country. Additionally, three other political factors specific to the Republic of Serbia were tested: the presence of ethnic Serbs or Serbian citizens in the host country, the host country's stance on the status of Kosovo and Metohija, and its position on membership in military alliances. The research results indicate that all seven political determinants are relevant for shaping the Serbian diplomatic network, despite minor deviations concerning the third determinant and more significant ones concerning the fourth. An additional significance of this paper is the examination of the relevance of these seven determinants for the configuration of the Serbian defence attaché network.

Keywords: diplomatic network, embassy, military attaché's office, diplomatic mission, Republic of Serbia.

Uvod

Finansijski i kadrovski kapaciteti pojedinačne države u znatnoj meri utiču na broj njenih diplomatsko-konzularnih predstavništava. Međutim, faktori političke prirode pretežniji su prilikom donošenja odluke o konfiguraciji mreže ambasada, konzulata i drugih oblika diplomatskog predstavljanja. Iako je dosadašnja posvećenost nauke proučavanju pomenutih političkih determinanti bila relativno skromna, istraživanja u navedenoj oblasti prisutna su od kraja šezdesetih godina XX veka, pri čemu su autori težili da obuhvate što raznovrsnije aspekte proučavanja diplomatskih mreža. Tako su Brus Raset (*Bruce M. Russett*) i Kurtis Lamb (*W. Curtis Lamb*) na primeru međudržavnih odnosa 1963–1964. godine zaključili da su najznačajnije odrednice koje su oblikovale diplomatske mreže bili ekonomska i međuzavisnost u međunarodnim institucijama.² Istraživanjem Melvina Smola (*Melvin Small*) i Dejvida Singera (*J. David Singer*) sve države Bečkog kongresa 1815. godine do početka Drugog svetskog rata rangirane su na osnovu broja diplomatskih misija akreditovanih u njihovim prestonicama, na osnovu čega su zaključili da će zemlje značajnih vojnih i ekonomskih kapaciteta privući najviše ambasada, kao i one države u kojima se nalaze sedišta međunarodnih

² Bruce M. Russett and W. Curtis Lamb, "Global Patterns of Diplomatic Exchange, 1963–64", *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 1, 1969, 50–51.

organizacija.³ Uvide pomenutih autora o značaju poslednjeg faktora deli i Fen Osler Hampson (*Fan Osler Hampson*) sa saradnicima.⁴ Dejvid Džons (*David H. Johns*) je proučavao reciprocitet diplomatskog predstavljanja na primeru afričkih zemalja u periodu 1966–1975. godine, dok je Tom Nierop (*Tom Nierop*) na globalnom planu posmatrao ne samo diplomatsku mrežu nego i mreže vojnih izaslanika.⁵ Na primeru pet članica Komonvelta u 2000. godini Kreg Vebster (*Craig Webster*) zaključio je da su najrelevantnije političke determinante koje su uticale na konfiguraciju njihovih diplomatskih mreža bili vojna i ekonomska moć države prijema diplomatske misije, kao i rastojanje od države odašiljanja.⁶ Reciprocitet diplomatskog predstavljanja tokom Hladnog rata bio je predmet proučavanja Ingolfa Vogelera (*Ingolf Vogeler*), a institut Lowy je od 2016. godine usredsređen na izučivanje mreža diplomatskih predstavništava za 66 (pretežno razvijenijih) država putem „globalnog diplomatskog indeksa“.⁷ Sažimajući rezultate većine prethodnih studija, Erik Nojmajer (*Eric Neumayer*) napravio je najobuhvatnije kvantitativno istraživanje političkih determinanti koje oblikuju diplomatske mreže, ustanovivši da postoje četiri najznačajnija politička faktora: 1) geografska blizina, 2) vojna i ekonomska moć, 3) reciprocitet diplomatskog predstavljanja, i 4) ideološka bliskost.⁸ Kada je reč o kvantitativnim istraživanjima na primeru pojedinačne države, izdvaja se rad Rafaela Meskite (*Rafael Mesquita*) i saradnika posvećen brazilskoj diplomatskoj mreži 2008–2015. godine.⁹ Premda ne postoje istraživanja posvećena specifičnim determinantama za jugoslovensku ili srpsku diplomatsku mrežu, značajno je razmatranje Milana Jazbeca o modelu koji bi trebalo da usvoje nove države nastale raspadom komunističkih federacija u Evropi, u okviru koga se

³ Melvin Small and J. David Singer, “The Diplomatic Importance of States, 1816–1970: An Extension and Refinement of the Indicator”, *World Politics*, Vol. 25, No. 4, 1973, 598.

⁴ Fan Osler Hampson et al., “Negotiation”, in: Andrew F. Cooper, Jorge Heine and Ramesh Thakur (eds.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, Oxford University Press, Oxford, 2013, 320.

⁵ David H. Johns, “Diplomatic Exchange and Inter-State Inequality in Africa: An Empirical Analysis”, in: Timothy M. Shaw and Kenneth A. Heard (eds.), *The Politics of Africa: Dependence and Development*, Africana Publishing Company, New York, 1979, 269–284; Tom Nierop, *Systems and regions in global politics*, John Wiley & Sons, Chichester, 1994, 66–93.

⁶ Craig Webster, “Commonwealth Diplomatic Missions: A Comparative Empirical Investigation of the Foreign Policy of Five Commonwealth Members”, *The Round Table*, 2001, 538.

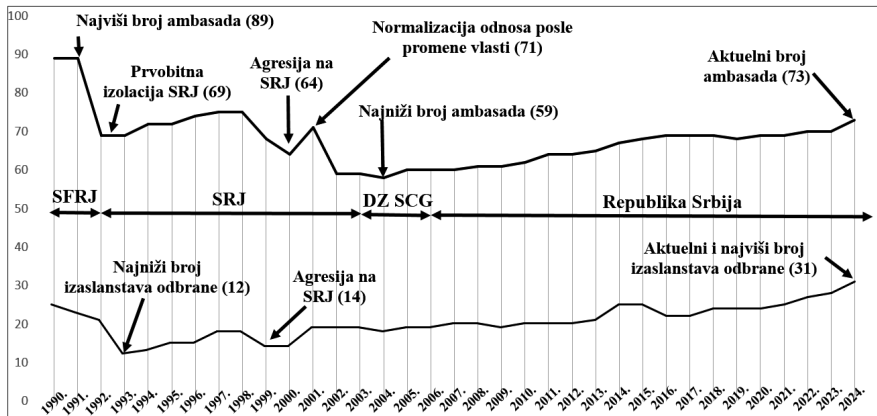
⁷ Ingolf Vogeler, “Cold war geopolitics: Embassy locations”, *Journal of Geography*, Vol. 94, No. 1, 1995, 323–329; “Global Diplomacy Index”, Lowy Institute, dostupno na adresi: <https://globaldiplomacyindex.lowyinstitute.org/about>, datum pristupa: 15. jul 2024.

⁸ Eric Neumayer, “Distance, Power and Ideology: Diplomatic Representation in a World of Nation-States”, *Area*, Vol. 40, No. 2, 2008, 232–234.

⁹ Rafael Mesquita et al., “Diplomats, Quo Vadis? The determinants of Brazilian diplomatic presence”, *Revista Brasileira de Política Internacional*, Vol. 62, No. 1, 2019, 1–25.

Nojmajerovim globalnim determinantama pridodaju i pitanje dijaspore, kao i održavanje veza sa članicama zajedničke bivše države.¹⁰

Grafikon 1. Promene broja ambasada i izaslanstava odbrane naše države od 1990. do 2024. godine

Diplomska mreža naše države je od raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) doživela značajne promene (Grafikon 1), ali do sada nisu objavljena naučna istraživanja koja bi dala odgovor na pitanje koje su političke determinante uticale na oblikovanje aktuelne diplomatske mreže Srbije. Stoga u ovom radu, nakon kraćeg prikaza njenog istorijata, nastojimo da proverimo koliko su Nojmajerove političke odrednice važeće i za konfiguraciju mreže naših diplomatskih predstavništava. Potom se istražuje relevantnost tri dodatna faktora, koja su karakterističnija za srpsku diplomatsku mrežu: broj Srba ili srpskih državljana u zemlji prijema diplomatske misije, stav države prijema prema statusu Kosova i Metohije, kao i njena pozicija prema članstvu u vojnim savezima. Budući da su delovi aktuelne srpske diplomatske mreže nasleđeni od prethodnih jugoslovenskih država, naše istraživanje je obuhvatilo period od 1990. do sredine 2024. godine, a odnosi se na skoro sve elemente srpske diplomatsko-konzularne mreže, tj. obuhvata ambasade (uključujući i izaslanstva odbrane), dok su generalni konzulati analizirani samo u okviru jedne determinante.¹¹ Osnovni

¹⁰ Milan Jazbec, *The Diplomacies of New Small States: The Case of Slovenia with some Comparison from the Baltics*, Routledge, Oxon, 2017.

¹¹ Imajući u vidu da su predmet pomenutih naučnih istraživanja dominantno bili oblici bilateralne diplomatije, i iz naše analize biće izostavljena diplomatska predstavništva Srbije pri međunarodnim organizacijama.

izvori podataka bile su nam baze podataka i indeksi koje su šire korišćene u naučnoj zajednici, potom zvanične odluke naše države o otvaranju i zatvaranju diplomatsko-konzularnih predstavništava, kao i podaci stranih država o broju Srba ili srpskih državljana, dok su za obradu navedenih podataka pretežno korišćene statistička i komparativna metoda.

Razvoj diplomatske mreže naše države od 1990. godine

Aktuelna mreža diplomatskih predstavništava Republike Srbije jedan je od naslednika jugoslovenske diplomatije, koja je prošla nekoliko faza transformacije pre prestanka postojanja Državne zajednice Srbija i Crna Gora 2006. godine. Vrhunac razgranatosti diplomatsko-konzularnih predstavništava jugoslovenske države dostignut je pri kraju postojanja SFRJ. Naime, 1990. godine ta mreža je obuhvatala 89 ambasada (uključujući i 25 izaslanstava odbrane), četiri kulturno-informativna centra i 35 generalnih konzulata.

Kraj Hladnog rata i raspad SFRJ doveli su i do značajnih promena u konfiguraciji diplomatsko-konzularne mreže novonastale Savezne Republike Jugoslavije (SRJ). U prvoj fazi reorganizacije jugoslovenska diplomatija se težišno lišavala predstavništava van Evrope, o čemu svedoče podaci da je tom prilikom zatvoreno 19 ambasada (21,35%), i to: sedam u Africi (Gabon, Mali, Senegal, Uganda, Mozambik, Namibija i Sudan), šest u Aziji (Avganistan, Bangladeš, Jordan, Ujedinjeni Arapski Emirati, Filipini i Šri Lanka), pet na Zapadnoj hemisferi (Bolivija, Nikaragva, Urugvaj, Ekvador i Panama) i jedna u Evropi (Nemačka Demokratska Republika).¹² Ugašeno je i 11 izaslanstava odbrane (Nemačka Demokratska Republika, Austrija, Angola, Poljska, Venecuela, Sirija, Irak, Iran, Čehoslovačka, Libija i Alžir), čime je dotadašnja mreža vojnodiplomatskih predstavništava smanjena za 40%.¹³ Takođe, okončan je rad sva četiri kulturno-informativna centra (Moskva, Pariz, Njujork i Beč), a zatvoreno je i 13 konzulata (38,2%): u Bengaziju, Klagenfurtu, Klivlendu, Manhajmu, Nirnbergu, Hanoveru, Geteborgu, Vankuveru, Melburnu, Pitsburgu, Pertu, Sao Paolu i Frajburgu.¹⁴ S druge strane, odustalo

¹² „Odluka o prestanku rada Ambasade Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u Nemačkoj Demokratskoj Republici“, *Službeni list SFRJ*, 22/1991, Beograd, 29. mart 1991, 375; „Odluka o privremenom prestanku rada diplomatskih i konzularnih predstavništava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, *Službeni list SFRJ*, 3/1992, Beograd, 10. januar 1992, 1; „Odluka o privremenom prestanku rada diplomatskih i konzularnih predstavništava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, *Službeni list SFRJ*, 20/1992, Beograd, 27. mart 1992, 296.

¹³ Grupa autora, *Vojnoobaveštajna služba u Srbiji*, II izdanje, Medija centar „Odbrana“, Beograd, 2014, 89.

¹⁴ „Odluka o privremenom prestanku rada Kulturno-informativnog centra Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u Moskvi, u Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika“, *Službeni list SFRJ*, 3/1992, Beograd, 10. januar 1992, 1; „Odluka o privremenom prestanku rada kulturno-informativnih centara Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“,

se od politike prekida diplomatskih odnosa sa Izraelom i na proleće 1992. godine otvorena je ambasada u Tel Avivu.¹⁵ U sklopu sankcija zbog učešća u ratnim dejstvima u Hrvatskoj i BiH, SAD i Kanada su zatvorile jugoslovenske konzulate u Njujorku, San Francisku i Torontu, a Novi Zeland i Malezija jugoslovenska diplomatska predstavništva.¹⁶

Druga faza rekonfiguracije jugoslovenske diplomatije devedesetih godina XX veka bila je posvećena dodatnom ojačavanju prisustva u Evropi, što je bilo uzrokovano raspadom evropskih komunističkih federacija, tj. povećanjem broja nezavisnih država na Starom kontinentu. Usled toga, diplomatska predstavništva SRJ uspostavljena su u Belorusiji, Makedoniji, Slovačkoj, Ukrajini i Hrvatskoj, a van Evrope ponovo je otvorena ambasada u Jordanu.¹⁷ Na taj način je do 1998. godine jugoslovenska država povećala ukupan broj svojih ambasada na 75, otvorila izaslanstva odbrane u Belgiji i Makedoniji i generalne konzulate u Vukovaru i Šangaju.¹⁸

Službeni list SFRJ, 20/1992, Beograd, 27. mart 1992, 296; „Odluka o privremenom prestanku rada diplomatskih i konzularnih predstavništava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, *Službeni list SFRJ*, 3/1992, Beograd, 10. januar 1992, 1; „Odluka o privremenom prestanku rada diplomatskih i konzularnih predstavništava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, *Službeni list SFRJ*, 20/1992, Beograd, 27. mart 1992, 296.

¹⁵ „Odluka o uspostavljanju diplomatskih odnosa između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i države Izrael“, *Službeni list SFRJ*, 4/1992, Beograd, 17. januar 1992, 1; „Govor povodom obeležavanja 20. godišnjice od obnavljanja diplomatskih odnosa između Izraela i Republike Srbije“, Ambasada Izraela u Srbiji, 31. januar 2012, dostupno na adresi: <https://embassies.gov.il/Beograd-Se/O%20Ambasadi/SpeechesandArticles/Pages/Obnavljanje%20diplomatskih%20donosa.aspx>, datum pristupa: 20. avgust 2024.

¹⁶ „U.S. Orders Diplomatic Sanctions Against Serbia: Yugoslavia: Two of three consulates in U.S. will be closed. American ambassador won't return to Belgrade“, *Los Angeles Times*, May 23, 1992, dostupno na adresi: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-05-23-mn-226-story.html>, datum pristupa: 22. avgust 2024; Milan Mitic, „The Yugoslav Diplomatic Service under Sanctions“, in: Jovan Kurbalija (ed.), *Modern Diplomacy*, DiploPublishing, 1998, 61.

¹⁷ „Odluka o otvaranju Biroa Vlade Savezne Republike Jugoslavije u Zagrebu“, *Službeni list SRJ*, 16/1994, Beograd, 11. februar 1994, 157; „Odluka o otvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Kijevu, Ukrajina“, *Službeni list SRJ*, 35/1994, Beograd, 28. april 1994, 441; „Odluka o otvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Slovačkoj Republici“, *Službeni list SRJ*, 88/1994, Beograd, 16. decembar 1994, 1; „Odluka o nastavljaju rada Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Hešemitskoj Kraljevini Jordan“, *Službeni list SRJ*, 46/1996, Beograd, 4. oktobar 1996, 55; „Ukrajina“, Ministarstvo spoljnih poslova, dostupno na adresi: <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/ukrajina>, datum pristupa: 15. avgust 2024; „Belorusija“, Ministarstvo spoljnih poslova, dostupno na adresi: <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/belorusija-republika>, datum pristupa: 15. avgust 2024; „Severna Makedonija“, Ministarstvo spoljnih poslova, dostupno na adresi: <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/severna-makedonija>, datum pristupa: 15. avgust 2024.

¹⁸ Grupa autora, *Vojnoobaveštajna služba u Srbiji*, 111; „Odluka o otvaranju Generalnog konzulata Savezne Republike Jugoslavije u Narodnoj Republici Kini, sa sedištem u Šangaju“, *Službeni list SRJ*, 7/1998, Beograd, 6. februar 1998, 9; „Istorija konzulata“, Generalni konzulat

Početakom 1999. godine Vlada SRJ donela je odluku o zatvaranju tri ambasade u Aziji (Južna Koreja, Mongolija i Tajland) i jedne u Južnoj Americi (Kolumbija).¹⁹ Najteži period za diplomatiju treće Jugoslavije nastupio je otpočinjanjem agresije NATO 1999. godine, a tada su prekinuti diplomatski odnosi SRJ sa Nemačkom, SAD, Velikom Britanijom, Francuskom i Albanijom.²⁰ Do kraja te godine zatvorene su i ambasade u Pakistanu i DR Kongu, čime je ukupan broj diplomatskih jugoslovenskih predstavništava u svetu pao na 64.²¹ Kada je reč o ostalim delovima diplomatske mreže SRJ, 1999. godine zatvoreno je izaslanstvo odbrane u Indiji.²²

Nakon političkih promena u SRJ 2000–2001. godine započet je proces unapređenja odnosa sa Zapadom i bivšim jugoslovenskim republikama. U tom kontekstu, 2001. godine obnovljeni su diplomatski odnosi sa Nemačkom, SAD, Velikom Britanijom, Francuskom i Albanijom, a iste godine su donete odluke i o otvaranju ambasada u Sloveniji i BiH.²³ S druge strane, izvršena je

Republike Srbije u Vukovaru, dostupno na adresi: <http://gk-srbije-vukovar.hr/istorijat.html>, datum pristupa: 21. avgust 2024.

¹⁹ „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Koreji, sa sedištem u Seulu“, „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Kolumbiji“, „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Kraljevini Tajlandu“ i „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Mongoliji“, *Službeni list SRJ*, 6/1999, Beograd, 29. januar 1999, 1.

²⁰ „Odluka o prekidu diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Sjedinjenih Američkih Država i o zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Sjedinjenim Američkim Državama“, „Odluka o prekidu diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Francuske i o zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Francuskoj“, „Odluka o prekidu diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Savezne Republike Nemačke i o zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Saveznoj Republici Nemačkoj“, „Odluka o prekidu diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske o zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Ujedinjenom Kraljevstvu Velike Britanije i Severne Irske“, *Službeni list SRJ*, 15/1999, Beograd, 25. mart 1999, 1–2; Natalija Savić, „Normalizacija odnosa Srbije i Albanije od 2008. godine do danas: izazovi i perspektive“, *Međunarodna politika*, br. 1172, 2018, 5–26.

²¹ „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Islamskoj Republici Pakistanu, sa sedištem u Islamabadu“, *Službeni list SRJ*, 36/1999, Beograd, 20. maj 1999, 3; „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Demokratskoj Republici Kongu“, *Službeni list SRJ*, 38/1999, Beograd, 27. maj 1999, 4–5.

²² Grupa autora, *Vojnoobaveštajna služba u Srbiji*, 111.

²³ „Odluka o obnavljanju diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Francuske, Savezne Republike Nemačke, Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske i Sjedinjenih Američkih Država“, *Službeni list SRJ*, 63/2000, Beograd, 16. novembar 2000, 1; „Odluka o obnavljanju diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Albanije“, *Službeni list SRJ*, 2/2001, Beograd, 12. januar 2001, 1; „Odluka o otvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Sloveniji“, „Odluka o otvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Bosni i Hercegovini“, *Službeni list SRJ*, 36/2001, Beograd, 6. jul 2001, 8.

racionalizacija diplomatske mreže ponovnim otvaranjem ambasade u Južnoj Koreji, kao i ukidanjem dve ambasade u Južnoj Americi (Venecuela i Čile), pet u Aziji (Jordan, Liban, Mjanmar, Vijetnam i Severna Koreja) i pet u Africi (Tanzanija, Zambija, Kenija, Zimbabve i Gvineja).²⁴ Time se ukupan broj jugoslovenskih diplomatskih predstavništava sveo na svega 58, što je najniži rezultat u periodu 1990–2024. godine. Kada je reč o ostalim aspektima tadašnje jugoslovenske diplomatske mreže, osim ponovnog otvaranja izaslanstva odbrane u Vašingtonu, Londonu, Parizu i Berlinu, vojnodiplomatska predstavništva formirana su u Izraelu, Iraku, Poljskoj i Hrvatskoj, dok je zatvoreno izaslanstvo odbrane u Libiji.²⁵

Raspadom Državne zajednice Srbija i Crna Gora 2006. godine Srbija je preuzela diplomatsko-konzularnu mrežu od poslednje jugoslovenske države. Budući da je do tada u Evropi diplomatsko prisustvo uglavnom bilo konsolidovano, u narednom periodu srpske vlasti fokusirale su se na širenje diplomatske mreže u Aziji i Africi. Naime, od 2006. godine nove srpske ambasade otvorene su samo u tri evropske zemlje (Crnoj Gori, Azerbejdžanu i Jermeniji), dok je na afričkom kontinentu fomirano pet novih diplomatskih predstavništava (Kenija, DR Kongo, Gana, Zambija i Zimbabve), u Aziji sedam ambasada (Bahrein, Kazahstan, Katar, Liban, Mjanmar, Saudijska Arabija i UAE), a u Južnoj Americi jedna (Čile).²⁶ S druge strane, u navedenom

²⁴ „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Zambiji, sa sedištem u Lusaki“, „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Keniji, sa sedištem u Najrobiju“, „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Gani, sa sedištem u Akri“, „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Zimbabveu, sa sedištem u Harareu“, „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Gvineji, sa sedištem u Konakriju“, „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Uzbekistanu, sa sedištem u Taškentu“, „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Mjanmarskoj Uniji, sa sedištem u Jangonu“, „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Socijalističkoj Republici Vijetnamu, sa sedištem u Hanoju“, „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Demokratskoj Narodnoj Republici Koreji, sa sedištem u Pjongjangu“, *Službeni list SRJ*, 53/2001, Beograd, 28. septembar 2001, 17–18; „Odluka o otvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Koreji“, *Službeni list SRJ*, 54/2002, Beograd, 4. oktobar 2002, 54.

²⁵ Grupa autora, *Vojnoobaveštajna služba u Srbiji*, 111.

²⁶ „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Crnoj Gori“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 9/2008, 25. januar 2008, 16; „Odluka o nastavku rada Ambasade Republike Srbije u Republici Keniji“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 29/2009, 28. april 2009, 4; „Odluka o nastavku rada Ambasade Republike Srbije u Demokratskoj Republici Kongu“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 48/2010, 16. jul 2010, 9; „Odluka o nastavljaju rada Ambasade Republike Srbije u Republici Gani“, „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Azerbejdžan“, „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Kazahstan“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 84/2010, 12. novembar 2010, 3–4; „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Državi Katar“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 86/2010, 17. novembar 2010, 10; „Odluka o uspostavljanju diplomatskih odnosa sa Kraljevinom Saudijskom Arabijom na rezidencijalnoj osnovi“,

periodu zatvorena su samo diplomatska predstavništva Srbije u Peruu i Etiopiji, a zbog oružanih sukoba privremeno je izmeštena ambasada iz Ukrajine.²⁷ Znatniju ekspanziju doživela su srpska izaslanstva odbrane, budući da su po brojnosti premašila mrežu vojnodiplomatskih predstavništava SFRJ iz 1990. godine. Naime, nova izaslanstva odbrane otvorena su u Alžiru, Azerbejdžanu, Belorusiji, Bosni i Hercegovini, Indiji, Indoneziji, Libanu, Siriji, UAE, Crnoj Gori i Španiji, a ugašeno je vojnodiplomatsko predstavništvo u Iraku.²⁸ Zatvoreni su generalni konzulati u Malmeu, Lionu, Bariju i Gracu, a otvoreni u Mostaru i Herceg Novom, uz formiranje konzularnih kancelarija u Drvaru i Trebinju.²⁹ Na kraju, u

„Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Ujedinjenim Arapskim Emiratom“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 13/2013, 8. februar 2013, 3; „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Liban“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 20/2014, 21. februar 2014, 5–6; „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Zimbabve“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 88/2017, 29. septembar 2017, 69; „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Jermeniji“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 76/2019, 25. oktobar 2019, 6; „Odluka o ponovnom otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Čile“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 56/2021, 4. jun 2021, 4; „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Kraljevini Bahrein“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 112/2021, 26. novembar 2021, 29; „Veliki prostor za intenziviranje saradnje Srbije i Zambije“, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, 23. decembar 2021, dostupno na adresi: <https://www.mfa.gov.rs/mediji/vesti/veliki-prostor-za-intenziviranje-saradnje-srbije-i-zambije>, datum pristupa: 19. avgust 2024.

²⁷ „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Peru, sa sedištem u Limi“, *Službeni list Republike Srbije*, 29/2009, Beograd, 28. april 2009, 4; „Osoblje ambasade Republike Srbije evakuisano iz Ukrajine“, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, 3. mart 2022. godine; dostupno na adresi: <https://mfa.gov.rs/mediji/saopstenja/osoblje-ambasade-republike-srbije-evakuisano-iz-ukrajine>, datum pristupa: 20. avgust 2024; „Čija je Titova kuća u Adis Abebi – usud carskog poklona“, Radio Televizija Srbije, 4. januar 2024, dostupno na adresi: <https://www.rts.rs/magazin/putujemo/5338780/cija-je-titova-kuca-u-adis-abebi-usud-carskog-poklona.html>, datum pristupa: 21. avgust 2024.

²⁸ „Izaslanstva odbrane“, Vojnoobaveštajna agencija Ministarstva odbrane Republike Srbije, dostupno na adresi: <http://www.voa.mod.gov.rs/sr/organizacija/izaslanstva-odbrane-1>, datum pristupa: 20. avgust 2024.

²⁹ „Odluka o zatvaranju Generalnog konzulata Republike Srbije u Bariju, Republika Italija“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 52/2008, 15. maj 2008, 18; „Odluka o zatvaranju Generalnog konzulata Republike Srbije u Gracu, Republika Austrija“, „Odluka o zatvaranju Konzulata Republike Srbije u Malmeu, Kraljevina Švedska“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 60/2008, 13. jun 2008, 17; „Odluka o zatvaranju Generalnog konzulata Republike Srbije u Lionu, Republika Francuska“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 29/2009, 28. april 2009, 4; „Odluka o otvaranju Generalnog konzulata Republike Srbije u Herceg Novom, Crna Gora“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 92/2010, 5. decembar 2010, 14; „Odluka o otvaranju Generalnog konzulata Republike Srbije u Mostaru, Bosna i Hercegovina“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 16/2012, 7. mart 2012, 8; „Odluka o otvaranju Konzularne kancelarije Generalnog konzulata Republike Srbije u Mostaru, Bosna i Hercegovina, sa sedištem u Drvaru“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 44/2014, 26. april 2014, 13; „Odluka o otvaranju Konzularne kancelarije Generalnog konzulata Republike Srbije u Banjaluci, Bosna i Hercegovina, sa sedištem u Trebinju“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 14/2018, 23. februar 2018, 231.

posmatranom periodu donete su i odluke o otvaranju kulturno-informativnih centara u Peking u i Londonu.³⁰ Stoga diplomatsku mrežu Srbije na sredini 2024. godine čine 73 ambasade, 31 izaslanstvo odbrane, dva informativna centra (londonski je još u fazi uspostavljanja) i 23 generalna konzulata (sa konzularnim kancelarijama u Drvaru i Trebinju).

Nojmajerove političke determinante oblikovanja diplomatske mreže

Geografska blizina

Rezultati Nojmajerovog istraživanja ukazuju da je geografska udaljenost među državama značajan faktor koji oblikuje savremene diplomatske mreže.³¹ Pri tome, navedeni autor razdaljinu među prestonicama koristi kao složeni pokazatelj koji istovremeno ukazuje kako na razvijenost raznovrsnih vidova saradnje tako i na cenu upućivanja diplomatske misije. Drugim rečima, češći je slučaj da će među dvema geografski bliskim zemljama postojati i viši nivo raznorodnih oblika saradnje, da će im biti jeftinije da međusobno razmene diplomatske misije, kao i da će im biti jednostavnije da motivišu diplomatsko osoblje da službuje u prestonici koja se nalazi u neposrednom susedstvu.³²

Ukoliko sagledamo aktuelnu mrežu diplomatskih predstavništava Srbije, uočljiva je podudarnost njihovog geografskog rasporeda sa rezultatima Nojmajerove analize. Osim što srpske ambasade deluju u svim susednim državama, nešto više od polovine njihovog ukupnog broja (52,1%) nalazi se u krugu od 1.900 kilometara u odnosu na Beograd, dok se na razdaljini od preko 10.000 kilometara od Beograda nalaze samo četiri srpske ambasade (5,5%). Kriterijum geografske blizine još je izraženiji kod mreže izaslanstava odbrane Srbije, iako srpska vojnodiplomatska predstavništva nisu raspoređena u svim susednim državama (Albanija je jedini izuzetak). Naime, približno tri četvrtine (74,2%) srpskih izaslanstava odbrane nalazi se na udaljenostima manjim od 1.900 kilometara od Beograda, dok je samo jedno

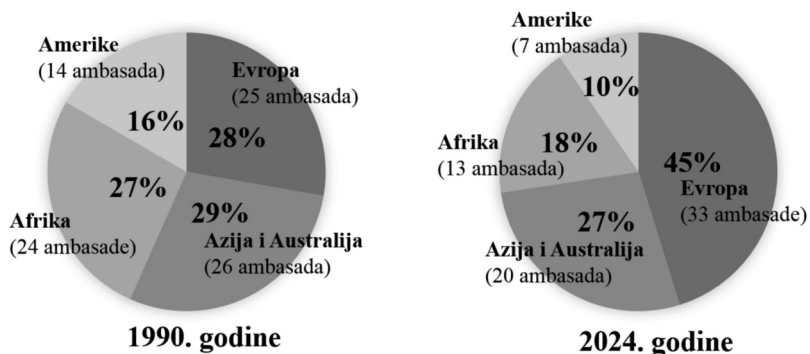
³⁰ „Odluka o otvaranju Kulturnog centra Republike Srbije u Peking u, Narodna Republika Kina“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 46/2017, 12. maj 2017, 6; „Odluka o otvaranju Kulturno-informativnog centra Republike Srbije u Londonu, Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 51/2019, 19. jul 2019, 28.

³¹ Geografsku udaljenost država Nojmajer je računao kao rastojanje vazdušnom linijom između njihovih prestonica (Eric Neumayer, „Distance, Power and Ideology: Diplomatic Representation in a World of Nation-States“, 232), a podatke o udaljenostima smo, uz manje korekcije, preuzeli od prof. dr Kristijana Glediča („Distance Between Capital Cities“, dostupno na adresi: <http://ksgleditsch.com/data-5.html>, datum pristupa: 15. avgust 2024).

³² Eric Neumayer, „Distance, Power and Ideology: Diplomatic Representation in a World of Nation-States“, 231.

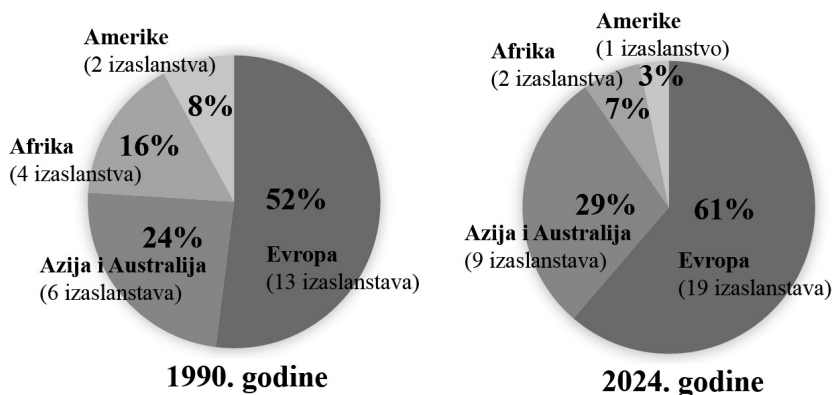
(3,2%) prisutno na daljini iznad 10.000 kilometara od našeg glavnog grada – vojnodiplomatsko predstavništvo u Indoneziji.

Grafikon 2. Geografska raspodela diplomatske mreže SFRJ 1990. godine i Republike Srbije 2024. godine

Najjasnija tendencija uočljiva iz poređenja geografskog rasporeda ambasada naše države iz 1990. godine i 2024. godine je evropeizacija diplomatske mreže (Grafikon 2). Imajući u vidu da je SFRJ 1990. godine imala odličnu pokrivenost evropskog kontinenta svojim ambasadama (osim mirkodržava, diplomatska predstavništva nije posedovala u Irskoj, Islandu, Luksemburgu i Malti), geografska blizina je u posmatranom periodu imala uticaj na konfiguraciju naše diplomatske mreže koji zahteva dodatno objašnjenje. Naime, proces nastanka novih država u Evropi uzrokovao je i potrebu Beograda da sa većinom njih uspostavi i održava diplomatske odnose na nivou ambasada. Budući da je nakon kraja Hladnog rata na Starom kontinentu nestala samo Nemačka Demokratska Republika, a broj nezavisnih država se potom povećao za 15, naša zemlja je u posmatranom periodu postepeno povećavala broj ambasada u novim evropskim prestonicama, dok na drugim kontinentima proces nastanka novih država nije bio toliko izražen kao u Evropi. Upravo u skladu sa faktorom geografske blizine Srbija je i otvorila ambasade u svim bivšim jugoslovenskim republikama, zatim nasledicama nekadašnje čehoslovačke države, a od bivših evropskih sovjetskih republika srpska diplomatska predstavništva nisu otvorena u četiri geografski najudaljenije (Gruziji, Estoniji, Letoniji i Litvaniji).³³ Ista tendencija, iako manje izražena, može se uočiti poređenjem mreža jugoslovenskih i srpskih izaslanstava odbrane nakon 1990. godine (Grafikon 3).

³³ Jedini izuzetak od opisane tendencije je Moldavija, u kojoj Srbija nije otvorila diplomatsko predstavništvo, uprkos činjenici da je ta država najmanje udaljena bivša sovjetska republika.

Grafikon 3. Geografska raspodela mreže izaslanstava odbrane SFRJ 1990. godine i Republike Srbije 2024. godine

Vojna i ekonomska moć

Nojmajer je uočio tendenciju da će snažnije države često biti domaćin većem broju diplomatskih predstavništava u poređenju sa zemljama koje nisu ekonomski i vojno razvijene. Iako je i dalje teško utvrditi rang država na osnovu razvijenosti njihovih ekonomskih i vojnih kapaciteta (kako iz metodoloških razloga, tako i zbog otvorenog pitanja dostupnosti pouzdanih podataka), on se opredelio da u istraživanju upotrebi indeks *CINC* nastao u sklopu projekta „Korelati rata“ (Correlates of War).³⁴ Koristeći isti izvor, možemo tvrditi da je diplomatska mreža Srbije ustrojena u velikoj meri u skladu sa navedenim Nojmajerovim zaključkom. Naime, naša zemlja se nalazi blizu sredine na listi država razvrstanih na osnovu pomenutog indeksa, a nešto više od četiri petine (83,6%) srpskih ambasada prisutno je u državama koje su bolje pozicionirane, tj. koje imaju veće ekonomske i vojne kapacitete u odnosu na našu zemlju.³⁵ Štaviše, Srbija ima diplomatska predstavništva u svih deset prvoplasiranih država (Kina, SAD, Indija, Ruska Federacija, Japan, Južna Koreja, Brazil, Nemačka, Indonezija i Iran), dok od dvadeset najbolje pozicioniranih zemalja na navedenoj listi naša država nema ambasade samo u tri zemlje (Pakistan, Severna Koreja i Vijetnam). S druge strane, srpskih diplomatskih predstavništava nema u 35 država sa najmanjim ekonomskim i vojnim kapacitetima, dok u 50 najskromnije pozicioniranih zemalja na navedenoj listi deluju samo tri ambasade Srbije (Crna Gora, Kipar i Albanija).

³⁴ Eric Neumayer, "Distance, Power and Ideology: Diplomatic Representation in a World of Nation-States", 232-234.

³⁵ Poslednji podaci navedenog indeksa urađeni su za 2016. godinu ("National Material Capabilities v6", dostupno na adresi: <https://correlatesofwar.org/data-sets/national-material-capabilities/>, datum pristupa: 20. avgust 2024).

Ustrojstvo mreže srpskih izaslanstava odbrane uglavnom odražava Nojmajerov zaključak, budući da je u državama koje su slabije pozicionirane od Srbije akreditovano malo više od osmine (12,9%) naših vojnodiplomatskih predstavništava. S druge strane, srpska izaslanstva odbrane nisu akreditovana samo u tri od deset najbolje plasiranih država, dok je više od polovine vojnodiplomatskih predstavništava Srbije prisutno u četrdeset najbolje pozicioniranih zemalja prema *CINC*.

Reciprocitet diplomatskog predavljanja

Nojmajerova analiza ukazuje da je uzajamnost izuzetno prisutna karakteristika sveremenih međunarodnih odnosa, budući da je u oko 90% proučavanih slučajeva u razdoblju od 1970. do 2005. godine navedeni autor uočio istovetnost u načinu diplomatskog predavljanja među državama.³⁶ Sagledavajući aktuelnu diplomatsku mrežu Srbije, reciprocitet nije tako izražen kao u Nojmajerovom globalnom uzorku (na našem primeru je 76,7%), budući da u Beogradu nisu prisutne ambasade devet država u kojima su akreditovana srpska diplomatska predstavništva (Južna Afrika, Čile, Nigerija, Gana, Kenija, Saudijska Arabija, Jermenija, Zimbabve i Bahrein), dok ni Srbija nema uzajamnost u pogledu devet rezidentnih misija u Beogradu (Kambodža, Malezija, Pakistan, Palestina, Gvineja, Somalija, Venecuela, Gruzija i Suvereni Malteški Red).³⁷

Ukoliko reciprocitet sagledamo na nivou srpskih vojnodiplomatskih predstavništava, stepen uzajamnosti je značajno niži (38,7%). Naime, u Beogradu nisu akreditovana izaslanstva odbrane jedanaest država u kojima su prisutni srpski vojni izaslanici (Azerbejdžan, Egipat, Izrael, Indija, Liban, Severna Makedonija, Sirija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Hrvatska, Crna Gora i Španija), dok uzajamnost ne postoji za osam vojnodiplomatskih predstavništava akreditovanih u Srbiji (Kanada, Libija, Češka, Norveška, Slovačka, Slovenija, Švajcarska i Ukrajina).

Ideološka bliskost

Koristeći „Indeks demokratije“ (*Democracy Index*) britanske istraživačko-medijske grupe *Economist* za ustanovljavanje opredeljenosti za ili protiv

³⁶ Eric Neumayer, „Distance, Power and Ideology: Diplomatic Representation in a World of Nation-States“, 232.

³⁷ Donekle je specifičan slučaj Malte, koja u Srbiji nema diplomatsko predstavništvo, dok je u Valeti 31. januara 2022. godine otvorena kancelarija Ambasade Republike Srbije u Italiji, ali ne i klasično diplomatsko predstavništvo („Valeta: Otvorena Kancelarija Republike Srbije“, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, 31. januar 2022. godine, dostupno na adresi: <https://mfa.rs/mediji/aktivnosti-predstavnistava-srbije/valeta-otvorena-kancelarija-ambasade-republike-srbije>, datum pristupa: 21. avgust 2024).

demokratije, Nojmajer je utvrdio da postoji značajan stepen verovatnoće da će dve države sličnog rejtinga na navedenoj listi uzajamno akreditovati diplomatska predstavništva.³⁸ Drugim rečima, demokratski opredeljene države imaće više ambasada u zemljama sličnog ideološkog profila, dok će održavati manje diplomatskih predstavništava u državama koje imaju autokratske režime. Pri tome su sve države na osnovu pomenutog indeksa razvrstane u četiri kategorije: režimi potpune demokratije, režimi krnje demokratije, hibridni režimi i autokratski režimi.³⁹ Srbija je na listi navedenog indeksa pozicionirana u grupi krnjih demokratija, a ukupno posmatrano veći broj srpskih ambasada nalazi se u demokratski (40) nego u nedemokratski opredeljenim državama (33). Detaljnije sagledano, najviše srpskih ambasada (trećina ukupnog broja ili 32,9%) nalazi se u državama krnje demokratije, u koju je razvrstana i Srbija. Iako veći broj diplomatskih predstavništava u demokratski opredeljenim zemljama može ukazivati na relevantnost faktora ideološke bliskosti za izgradnju srpske diplomatske mreže, činjenica da broj ambasada u ideološki najudaljenijim autoritarnim režimima nije mali (30,1%) umanjuje značaj ovako koncipiranog faktora ideološke bliskosti.

Slični rezultati prisutni su i kada je reč o mreži izaslanstava odbrane, iako je relevantnost Nojmajerovog faktora ideološke bliskosti nešto veća nego u slučaju srpskih ambasada. Naime, Srbija ima veći broj vojnodiplomatskih predstavništava u demokratski opredeljenih državama (61,3%), nego u zemljama sa nedemokratskim režimima (38,7%). Takođe, najveći broj srpskih izaslanstava odbrane nalazi se u državama krnje demokratije (45,2%), a to je upravo kategorija u kojoj se nalazi i Srbija. Međutim, u zemljama sa hibridnim režimima, koji su ideološki bliži našoj državi prema oceni *Economist*, nalazi se svega 6,4% srpskih izaslanstava odbrane, dok se u ideološki daljoj kategoriji autokratskih režima nalazi gotovo trećina vojnodiplomatskih predstavništava Srbije (32,3%).

Dodatne političke determinante oblikovanja srpske diplomatske mreže

Broj Srba i srpskih državljana u zemlji prijema

Iako dominantno utiče na oblikovanje konzularne mreže, broj Srba i srpskih državljana van Srbije uzročnik je modelovanja i mreže naših diplomatskih predstavništava, naročito imajući u vidu činjenicu da ni u jednoj zemlji ne

³⁸ Eric Neumayer, "Distance, Power and Ideology: Diplomatic Representation in a World of Nation-States", 234.

³⁹ Poslednji podaci navedenog indeksa urađeni su za 2023. godinu ("Democracy Index 2023", dostupno na adresi <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>, datum pristupa: 20. avgust 2024).

postoji srpski konzulat bez istovremenog postojanja i ambasade.⁴⁰ Navedeni faktor dolazi do izražaja i kada se uzme u obzir činjenica da je reč o dve veoma različite grupe stanovništva: 1) Srbi u susedstvu naše zemlje, koji su pretežno autohtona populacija, i 2) srpski državljani u pojedinim zemljama Zapada (uključujući tu i Australiju i Novi Zeland), koji su u znatnom broju ekonomski migranti ili potomci političke emigracije koja je napustila zemlju krajem i neposredno nakon Drugog svetskog rata. Imajući u vidu da Srbija nastoji da sa obe grupe održava održava vezu i zastupa njihove interese, srpska diplomatsko-konzularna mreža je u značajnoj meri usklađena sa brojnošću Srba i srpskih državljana. Premda Srbija nema podatke o broju njenih državljana ili Srba koji žive u inostranstvu, pojedine zemlje omogućavaju izjašnjavanje o nacionalnoj pripadnosti, boravištu ili državljanstvu, na osnovu kojih je moguće okvirno sagledati njihovu brojnost (Tabela 1).

Tabela 1. Pregled konzularnih predstavništava Republike Srbije u državama u kojima je najbrojnije prisustvo Srba i srpskih državljana

Država	Konzularna predstavništva Republike Srbije	Broj Srba ili srpskih državljana ⁴¹
Bosna i Hercegovina	Generalni konzulati u Banjaluci i Mostaru i konzularne kancelarije u Drvaru i Trebinju	1.086.733 ⁴²
Nemačka	Generalni konzulati u Diseldorfu, Štutgartu, Frankfurtu, Minhenu i Hamburgu	259.985 ⁴³
SAD	Generalni konzulati u Njujorku i Čikagu	193.528 ⁴⁴
Crna Gora	Generalni konzulat u Herceg Novom	178.110 ⁴⁵

⁴⁰ Iz određenja konzularne mreže isključujemo konzulate na čijem čelu se nalaze počasni konzuli.

⁴¹ Države koje su priznale prištinsku „nezavisnost“ u svojim pregledima stranog stanovništva odvojeno prikazuju građane Srbije i „Kosova“.

⁴² Popis iz 2013. godine („Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2019, 27).

⁴³ Podatak iz 2024. godine („Ausländerstatistik“, Destatis, dostupno na adresi: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online?operation=ergebnistabelleUmfang&levelindex=3&levelid=1724360282159&downloadname=12521-0002#abreadcrumb>, datum pristupa: 22. avgust 2024).

⁴⁴ Procena iz 2021. godine („Nativity and Citizenship Status in the United States“, United States Census Bureau, dostupno na adresi: <https://data.census.gov/table/ACSST5YSPT2021.B05001?q=serbian>, datum pristupa 21. avgust 2024).

⁴⁵ Popis iz 2011. godine („Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori“, Monstat, 12. jul 2011, 6).

Hrvatska	Generalni konzulati u Vukovaru i Rijeci	123.892 ⁴⁶
Austrija	Generalni konzulat u Salzburgu	121.767 ⁴⁷
Australija	Generalni konzulat u Sidneju	94.997 ⁴⁸
Kanada	Generalni konzulat u Torontu	93.360 ⁴⁹
Francuska	Generalni konzulat u Strazburu	62.740 ⁵⁰
Švajcarska	Generalni konzulat u Cirihu	57.940 ⁵¹
Italija	Generalni konzulati u Milanu i Trstu	30.835 ⁵²

Ukoliko uporedimo navedene brojeve sa srpskom diplomatsko-konzularnom mrežom, u svih 11 država u kojima Srba ili srpskih državljana ima više od 30.000 osim ambasade postoji i bar jedan konzulat Srbije van prestonica tih zemalja.⁵³ Ispod navedenog praga ostaju Severna Makedonija

⁴⁶ Popis iz 2021. godine („Stanovištvo prema narodnosti – detaljna klasifikacija, popis 2021.“, Državni zavod za statistiku, dostupno na adresi: <https://dzs.gov.hr/naslovna-blokovi/u-fokusu/popis-2021/88>, datum pristupa: 21. avgust 2024).

⁴⁷ Podatak iz 2022. godine (“Bevölkerung nach detaillierter Staatsangehörigkeit, Geschlecht und Bundesland 2022“, Statistics Austria, dostupno na adresi: <https://www.statistik.at/en/statistics/population-and-society/population/population-stock/population-by-citizenship/country-of-birth>, datum pristupa: 19. avgust 2024).

⁴⁸ Podatak iz 2021. godine (“Table 4: Ancestry by State and Territory“, Australian Bureau of Statistics, dostupno na adresi: <https://www.abs.gov.au/statistics/people/people-and-communities/cultural-diversity-census/latest-release#data-downloads>, datum pristupa: 19. avgust 2024).

⁴⁹ Podatak iz 2021. godine (“Ethnic or cultural origin, 2021 Census of Population“, Statistics Canada, dostupno na adresi: <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2021/dp-pd/prof/details/page.cfm?Lang=E&DGUIDList=2021A000011124&GENDERList=1,2,3&STATISTICList=1&HEADERList=0&SearchText=Canada>, datum pristupa: 20. avgust 2024).

⁵⁰ Podatak iz 2018. godine (“NAT1 – Nationalité détaillée, Étrangers – Immigrés en 2018“, Institut national de la statistique et des études économique, dostupno na adresi: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/5397763?sommaire=5397790&geo=METRO-1>, datum pristupa: 21. avgust 2024).

⁵¹ Podatak iz 2023. godine (“Permanent and non-permanent resident population by canton, residence permit, sex, age class and citizenship, 2010–2023“, Population and Households Statistics, dostupno na adresi: https://www.pxweb.bfs.admin.ch/pxweb/en/px-x-0103010000_101/px-x-0103010000_101/px-x-0103010000_101.px/table/tableViewLayout2/, datum pristupa: 23. avgust 2024).

⁵² Podatak iz 2023. godine (“Resident foreigners on 1st January – Citizenship“, I. Stat, dostupno na adresi: <http://dati.istat.it/Index.aspx?QueryId=19675&lang=en>, datum pristupa: 22. avgust 2024).

⁵³ Osim navedenih konzularnih predstavništava, Srbija ima još četiri generalna konzulata u zemljama u kojima nije zabeležen značajniji broj stalno naseljenih Srba ili srpskih državljana. Međutim, budući da konzulati obavljaju i druge poslove, kao i da srpski državljani iz turističkih ili poslovnih razloga dolaze u Solun, Temišvar, Istanbul i Šangaj, i u navedenim gradovima deluju generalni konzulati Srbije.

sa 23.847, Švedska sa 17.927, Slovenija sa 17.652 i Rumunija sa 12.026 Srba ili srpskih državljana.⁵⁴ Ukoliko se navedeni podaci uporede sa srpskom vojnodiplomatskom mrežom, broj Srba ili srpskih državljana je nešto manje opredeljujući faktor za konfiguraciju izaslanstava odbrane nego u slučaju naših ambasada (od 11 država navedenih u Tabeli 1, srpskih vojnodiplomatskih predstavništva nema u Australiji, Kanadi i Švajcarskoj).

Stav zemlje prijema prema statusu KiM

Odnos prema statusu KiM je takođe jedna od determinanti koje su specifične za opredeljivanje spoljne politke Srbije, a samim time i izgled njene diplomatske mreže. Srpske ambasade su danas skoro podjednako prisutne i u zemljama koje priznaju prištinsku „nezavisnost“ i u onima sa suprotnim stavom.⁵⁵ Međutim, uticaj navedenog faktora na spoljnu politiku Beograda uočljiviji je kada se u obzir uzmu ambasade koje je naša država otvarala nakon proglašenja „nezavisnosti Kosova“ 2008. godine. Naime, od 13 rezidentih diplomatskih misija koje je Republika Srbija otvorila u navedenom periodu, devet (69,2%) je akreditovano u državama koje ne priznaju „Kosovo“ (Azerbejdžan, Kazahstan, DR Kongo, Mjanmar, Liban, Jermenija, Gana, Zimbabve i Čile), a četiri (30,8%) u zemljama sa suprotnim stavom po pitanju statusa KiM (Katar, UAE, Bahrein i Saudijska Arabija).

Srpska izaslanstava odbrane danas su takođe gotovo podjednako raspoređena u državama koje su priznale prištinsku „nezavisnost“ i u onima koje KiM smatraju delom Srbije.⁵⁶ Međutim, značaj stava o statusu južne

⁵⁴ Podatak za Severnu Makedoniju je iz 2021. godine (“Total Resident Population, Households and Dwellings in the Republic of North Macedonia”, State Statistical Office (Makstat), Skopje, 2022, 32), za Švedsku iz 2023. godine (“Befolkning efter födelseland och år”, Statistiska centralbyrån, dostupno na adresi: https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START_BE_BE0101_BE0101E/FodelselandArK/table/tableViewLayout1/, datum pristupa: 23. avgust 2024), za Sloveniju iz 2023. godine (“Population by country of citizenship, 5-year age groups and sex, Slovenia, annually”, SiStat, dostupno na adresi: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/en/Data/-/05E1008S.px/table/tableViewLayout2/>, datum pristupa: 22. avgust 2024), za Rumuniju iz 2021. godine (“Resident population by ethnicity and religion”, National Institute of Statistics, dostupno na adresi: <https://www.recensamant.romania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-caracteristici-etno-culturale-demografice/>, datum pristupa: 22. avgust 2024).

⁵⁵ Od ukupno 73 srpske ambasade, 35 je akreditovno u državama koje priznaju prištinsku „nezavisnost“, dok 38 deluje u zemljama koje KiM smatraju teritorijom Republike Srbije. U drugu grupu država svrstavamo i Egipat, koji je doneo odluku o „zamrzavanju priznanja“ (“Serbia interested in investments, joint projects with Egypt”, 28 November 2018, Vlada Republike Srbije, dostupno na adresi: <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/134438/serbia-interested-in-investments-joint-projects-with-egypt.php>, datum pristupa: 3. jul 2024) i Ganu, koja je povukla priznanje (nedatirani dokument je dostupan na adresi: <https://media.srbija.gov.rs/medeng/documents/odluka-povlacenje-gana-priznanje-kosova-eng.pdf>, datum pristupa: 3. jul 2024).

⁵⁶ Od ukupno 31 izaslanstva odbrane, 16 je akreditovano u državama koje su priznale „Kosovo“, a 15 u zemljama sa suprotnim stavom po pitanju statusa KiM. Kao i po pitanju

srpske pokrajine za oblikovanje mreže srpskih vojnodiplomatskih predstavništava može se bolje sagledati kada se uzmu u obzir samo ona izaslanstva odbrane koja su otvorena nakon 2008. godine. U tom slučaju, deset od ukupno četrnaest aktuelnih vojnodiplomatskih predstavništava (71,4%) akreditovano je u državama koje nisu priznale „nezavisnost Kosova“ (Alžir, Azerbejdžan, Belorusija, BiH, Indija, Indonezija, Iran, Liban, Sirija i Španija), a četiri (28,6%) u zemljama koje imaju suprotni stav po navedenom pitanju (Belgija, Poljska, UAE i Crna Gora).

Odnos države prijema prema vojnoj neutralnosti

Još jedan faktor koji utiče na izgled diplomatske mreže Srbije je njena opredeljenost da od 2007. godine ne bude članica vojnih saveza. Premda su srpske ambasade u značajnoj meri (42,5%) prisutne u državama koje su članice multilateralnih vojnih saveza, veći broj ambasada Srbije akreditovan je u zemljama koje se nalaze van pomenutih alijansi.⁵⁷ Štaviše, od 42 srpska diplomatska predstavništva raspoređenih u državama koje nisu članice tih vojnih saveza, četiri su akreditovane u zemljama koje su usvojile politiku vojne neutralnosti (Švajcarska, Austrija, Meksiko i Vatikan), a 30 u državama članicama Pokreta nesvrstanih. Međutim, uticaj politike vojne neutralnosti na oblikovanje srpske diplomatske mreže može se adekvatnije sagledati ukoliko se posmatraju ambasade koje je Srbija otvarala nakon usvajanja odluke o vojnoj neutralnosti na kraju 2007. godine. Naime, od 15 srpskih diplomatskih predstavništava koja su otpočela svoj rad od 2008. godine, 12 (80%) je akreditovano u državama koje se nalaze van pomenutih vojnih saveza (Azerbejdžan, Bahrein, Gana, Zimbabve, Katar, Kenija, DR Kongo, Liban, Mjanmar, Saudijska Arabija, UAE i Čile), a svega tri (20%) u njihovim članicama (Jermenija, Kazahstan i Crna Gora), što ukazuje na relevantnost navedenog faktora za oblikovanje diplomatske mreže Srbije. Pomenuti zaključak značajnije ne narušava ni činjenica da je u decembru 2009. godine otvorena Misija Republike Srbije pri NATO.⁵⁸

Od ukupno 31 srpskih izaslanstva odbrane, 18 (58%) je akreditovano u državama koje su članice NATO i ODKB, dok se 13 (42%) vojnodiplomatskih predstavništava nalazi u zemljama koje su van multilateralnih vojnih saveza. Međutim, relevantnost vojne neutralnosti države prijema za oblikovanje

ambasada Srbije, i ovde u grupu država koje ne priznaju prištinsku „nezavisnost“ svrstavamo Egipat.

⁵⁷ Od ukupno 73 srpska diplomatska predstavništva, četiri su akreditovana u članicama Organizacije dogovora o kolektivnoj bezbednosti (ODKB), a 27 u članicama Severno-atlantskog sporazuma (NATO).

⁵⁸ „Značajni događaji“, Misija Republike Srbije pri NATO, dostupno na adresi: http://www.nato-brussels.mfa.gov.rs/cir/saradnja.php?subaction=showfull&id=1540991330&ucat=403&template=MeniENG&#disqus_thread, datum pristupa: 19. avgust 2024.

mreže vojnodiplomatskih predstavništava Srbije, kao i u slučaju ambasada, može se bolje sagledati kada se razmatraju samo ona izaslanstva odbrane koja su otvorena od 2008. godine. U tom kontekstu, devet od ukupno trinaest aktuelnih vojnodiplomatskih predstavništava (69,2%) akreditovano je u državama koje nisu članice NATO i ODKB (Alžir, Azerbejdžan, BiH, Indija, Indonezija, Iran, Liban, Sirija i UAE), a četiri (30,8%) u članicama navedenih vojnih saveza (Belgija, Belorusija, Crna Gora i Španija).

Zaključak

U nastojanju da sagledamo političke faktore koji u statistički značajnom udelu oblikuju aktuelnu diplomatsku mrežu Srbije, pošli smo od provere onih determinanti za koje postoje naučni nalazi o njihovoj važnosti na globalnoj ravni. U tom smislu, ustanovili smo da su sve četiri Nojmajerove političke odrednice relevantne za konfiguraciju srpske diplomatske mreže, pri čemu su se kao uticajniji faktori izdvojili geografska blizina države prijema, kao i njena vojna i ekonomska moć. S druge strane, reciprocitet diplomatskog predstavljanja nešto je niži u slučaju Srbije (76,7%) nego kada je reč o globalnom trendu (više od 90%), što navedeni rezultat i dalje čini veoma relevantnim. Najmanji stepen podudarnosti sa globalnim tendencijama zabeležen je po pitanju ideološke bliskosti, jer diplomatska mreža naše države gotovo podjednako pokriva demokratske i nedemokratske zemlje (odnos je 54,8% prema 45,2%). To je vidljivo i po ujednačenosti broja srpskih ambasada koje su akreditovane u državama sa nama ideološki srodnim krnjim demokratskim režimima i broja diplomatskih predstavništava u ideološki najudaljenijim autoritarnim režimima (32,9% prema 30,1%).

Odstupanja kod poslednje dve determinante nastojali smo da nadomestimo testiranjem dodatnih političkih faktora koji bi mogli da utiču na konfiguraciju diplomatske mreže, ali karakterističnijih za Srbiju. Prva takva determinanta, zajednička većem broju bivših evropskih komunističkih država, je značajniji broj srpskih državljana ili Srba u zemlji prijema. Naše istraživanje pokazalo je da navedeni faktor ima uticaja kako na izgled naše diplomatske tako i konzularne mreže, o čemu posebno svedoči nalaz da Srbija u svakoj zemlji u kojoj postoji više od 30.000 naših državljana ili Srba osim ambasade ima i najmanje jedan konzulat van prestonice. Druga determinanta koju smo testirali je odnos države prijema prema statusu KiM, prilikom čega smo uočili da su srpske ambasade skoro potpuno ravnomerno raspoređene u zemljama koje su priznale „nezavisnost Kosova“ i onima koje smatraju da je ono sastavni deo Srbije (47,9% prema 52,1%). Međutim, za sagledavanje uticaja na oblikovanje srpske diplomatske mreže naučno korisniji zaključak izveli smo posmatrajući samo promene nastale nakon proglašenja prištinske „nezavisnosti“, koje ukazuju da je 69,2% novootvorenih ambasada akreditovano u državama koje ne priznaju „Kosovo“. Na kraju, treća determinanta čiju smo relevantnost proveravali bio je odnos zemalja prijema prema vojnoj neutralnosti, pri čemu

smo dobili slične rezultate kao kod prethodnog političkog faktora. Naime, iako ne postoji znatnija razlika u broju ambasada Srbije koje su raspoređene u članicama vojnih saveza i u zemljama koje se nalaze van njih (42,5% prema 57,5%), kvalitetniji nalaz se odnosi na činjenicu da je naša država od proglašenja vojne neutralnosti 80% diplomatskih predstavništava otvorila u zemljama koje nisu deo vojnih savezništava.

Drugi cilj ovog rada bilo je sagledavanje kako navedenih sedam političkih determinanti utiče na konfiguraciju mreže srpskih izaslanstava odbrane. Rezultati koje smo dobili po pitanju relevantnosti geografske blizine, vojne i ekonomske moći i ideološke bliskosti podudaraju se sa zaključcima izvedenim u slučaju ambasada Srbije, dok je veoma značajno odstupanje prisutno po pitanju reciprociteta predstavljanja. Kada je reč o tri dodatna politička faktora koja smo razmatrali na primeru srpske diplomatske mreže, statistički najrelevantnijim profilisalo se pitanje statusa KiM, zatim pitanje vojne neutralnosti, a tek na kraju broj Srba ili srpskih državljana u zemlji prijema.

Imajući u vidu ograničenja ovog rada, smatramo da bi bilo naučno značajno sprovesti istraživanja razloga odstupanja pojedinih rezultata kada je reč o mrežama naših ambasada i izaslanstava odbrane, a posebno kada je reč o uzrocima smanjenog reciprociteta vojnodiplomatskog predstavljanja. Osim toga, korisna bi bila i analiza brojnosti diplomatskog osoblja po srpskim ambasadama, koja bi mogla da ukaže na težišta spoljne politike Srbije, ali i na obrasce u formiranju i funkcionisanju srpskih diplomatskih predstavništava. Navedeno istraživanje značajno bi doprinelo izvodljivosti i analize ambasada koje čine jezgro naše diplomatske mreže.

Bibliografija

“Ausländerstatistik”, Destatis, dostupno na adresi: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online?operation=ergebnistabelleUmfang&levelindex=3&levelid=1724360282159&downloadname=12521-0002#abreadcrumb>, datum pristupa: 22. avgust 2024.

“Befolkning efter födelseland och år”, Statistiska centralbyrån, dostupno na adresi: https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START_BE_BE0101_BE0101E/FodelselandArK/table/tableViewLayout1/, datum pristupa: 23. avgust 2024.

“Bevölkerung nach detaillierter Staatsangehörigkeit, Geschlecht und Bundesland 2022”, Statistics Austria, dostupno na adresi: <https://www.statistik.at/en/statistics/population-and-society/population/population-stock/population-by-citizenship/country-of-birth>, datum pristupa: 19. avgust 2024.

„Belorusija“, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, dostupno na adresi: <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/belorusija-republika>, datum pristupa: 15. avgust 2024.

- “Democracy Index 2023”, dostupno na adresi: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>, datum pristupa: 20. avgust 2024.
- “Distance Between Capital Cities”, dostupno na adresi: <http://ksgleditsch.com/data-5.html>, datum pristupa: 15. avgust 2024.
- “Ethnic or cultural origin, 2021 Census of Population”, Statistics Canada, dostupno na adresi: <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2021/dp-pd/prof/details/page.cfm?Lang=E&DGUIDList=2021A000011124&GENDERList=1,2,3&STATISTICList=1&HEADERList=0&SearchText=Canada>, datum pristupa: 20. avgust 2024.
- „Govor povodom obeležavanja 20. godišnjice od obnavljanja diplomatskih odnosa između Izraela i Republike Srbije“, Ambasada Izraela u Srbiji, 31. januar 2012, dostupno na adresi: <https://embassies.gov.il/Beograd-Se/O%20Ambasadi/SpeechesandArticles/Pages/Obnavljanje%20diplomatskih%20donosa.aspx>, datum pristupa: 20. avgust 2024.
- “Global Diplomacy Index”, Lovy Institute, dostupno na adresi: <https://globaldiplomacyindex.lovyinstitute.org/about>, datum pristupa: 15. jul 2024.
- Grupa autora, *Vojnoobaveštajna služba u Srbiji*, II izdanje, Medija centar „Obrana“, Beograd, 2014.
- Hampson, Fan Osler et al., “Negotiation”, in: Andrew F. Cooper, Jorge Heine and Ramesh Thakur (eds.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, Oxford University Press, Oxford, 2013, 319–336
- „Istorija konzulata“, Generalni konzulat Republike Srbije u Vukovaru, dostupno na adresi: <http://gk-srbije-vukovar.hr/istorijat.html>, datum pristupa: 21. avgust 2024.
- „Izaslanstva odbrane“, Vojnoobaveštajna agencija Ministarstva odbrane Republike Srbije, dostupno na adresi: <http://www.voa.mod.gov.rs/sr/organizacija/izaslanstva-odbrane-1>, datum pristupa: 20. avgust 2024.
- Jazbec, Milan, *The Diplomacies of New Small States: The Case of Slovenia with some Comparison from the Baltics*, Routledge, Oxon, 2017
- Johns, David H., “Diplomatic Exchange and Inter-State Inequality in Africa: An Empirical Analysis”, in: Timothy M. Shaw and Kenneth A. Heard (eds.), *The Politics of Africa: Dependence and Development*, Africana Publishing Company, New York, 1979, 269–284.
- Mesquita, Rafael et al., “Diplomats, Quo Vadis? The determinants of Brazilian diplomatic presence”, *Revista Brasileira de Política Internacional*, Vol. 62, No. 1, 2019, 1–25.
- Mitic, Milan, “The Yugoslav Diplomatic Service under Sanctions”, in: Jovan Kurbalija (ed.), *Modern Diplomacy*, DiploPublishing, 1998, 58–64.
- “NAT1 - Nationalité détaillée, Étrangers - Immigrés en 2018”, Institut national de la statistique et des études économique, dostupno na adresi:

- <https://www.insee.fr/fr/statistiques/5397763?sommaire=5397790&geo=METRO-1>, datum pristupa: 21. avgust 2024.
- “National Material Capabilities v6”, dostupno na adresi: <https://correlate.sofwar.org/data-sets/national-material-capabilities/>, datum pristupa: 20. avgust 2024.
- “Nativity and Citizenship Status in the United States”, United States Census Bureau, dostupno na adresi: <https://data.census.gov/table/ACSDT5YSPT2021.B05001?q=serbian>, datum pristupa 21. avgust 2024.
- Neumayer, Eric, “Distance, Power and Ideology: Diplomatic Representation in a World of Nation-States”, *Area*, Vol. 40, No. 2, 2008, 228–236.
- Nierop, Tom, *Systems and regions in global politics*, John Wiley & Sons, Chichester, 1994.
- „Odluka o prestanku rada Ambasade Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u Nemačkoj Demokratskoj Republici“, *Službeni list SFRJ*, 22/1991, Beograd, 29. mart 1991, 375.
- „Odluka o privremenom prestanku rada diplomatskih i konzularnih predstavništava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, *Službeni list SFRJ*, 3/1992, Beograd, 10. januar 1992, 1.
- „Odluka o uspostavljanju diplomatskih odnosa između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Države Izrael“, *Službeni list SFRJ*, 4/1992, Beograd, 17. januar 1992, 1.
- „Odluka o privremenom prestanku rada diplomatskih i konzularnih predstavništava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, *Službeni list SFRJ*, 20/1992, Beograd, 27. mart 1992, 296.
- „Odluka o privremenom prestanku rada kulturno-informativnih centara Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, *Službeni list SFRJ*, 20/1992, Beograd, 27. mart 1992, 296.
- „Odluka o otvaranju Biroa Vlade Savezne Republike Jugoslavije u Zagrebu“, *Službeni list SRJ*, 16/1994, Beograd, 11. februar 1994, 157.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Kijevu, Ukrajina“, *Službeni list SRJ*, 35/1994, Beograd, 28. april 1994, 441.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Slovačkoj Republici“, *Službeni list SRJ*, 88/94, Beograd, 16. decembar 1994, 1.
- „Odluka o nastavljanju rada Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Hešemitskoj Kraljevini Jordan“, *Službeni list SRJ*, 46/1996, Beograd, 4. oktobar 1996, 55.
- „Odluka o otvaranju Generalnog konzulata Savezne Republike Jugoslavije u Narodnoj Republici Kini, sa sedištem u Šangaju“, *Službeni list SRJ*, 7/1998, Beograd, 6. februar 1998, 9.

- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Koreji, sa sedištem u Seulu“, *Službeni list SRJ*, 6/1999, Beograd, 29. januar 1999, 1.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Kolumbiji“, *Službeni list SRJ*, 6/1999, Beograd, 29. januar 1999, 1.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Kraljevini Tajlandu“, *Službeni list SRJ*, 6/1999, Beograd, 29. januar 1999, 1.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Mongoliji“, *Službeni list SRJ*, 6/1999, Beograd, 29. januar 1999, 1.
- „Odluka o prekidu diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Sjedinjenih Američkih Država i o zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Sjedinjenim Američkim Državama“, *Službeni list SRJ*, 15/1999, Beograd, 25. mart 1999, 1.
- „Odluka o prekidu diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Francuske i o zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Francuskoj“, *Službeni list SRJ*, 15/1999, Beograd, 25. mart 1999, 1-2.
- „Odluka o prekidu diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Savezne Republike Nemačke i o zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Saveznoj Republici Nemačkoj“, *Službeni list SRJ*, 15/1999, Beograd, 25. mart 1999, 2.
- „Odluka o prekidu diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske i o zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Ujedinjenom Kraljevstvu Velike Britanije i Severne Irske“, *Službeni list SRJ*, 15/1999, Beograd, 25. mart 1999, 2.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Islamskoj Republici Pakistanu, sa sedištem u Islamabadu“, *Službeni list SRJ*, 36/1999, Beograd, 20. maj 1999, 3.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Demokratskoj Republici Kongu“, *Službeni list SRJ*, 38/1999, Beograd, 27. maj 1999, 4-5.
- „Odluka o obnavljanju diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Francuske, Savezne Republike Nemačke, Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske i Sjedinjenih Američkih Država“, *Službeni list SRJ*, 63/2000, Beograd, 16. novembar 2000, 1.

- „Odluka o obnavljanju diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Albanije“, *Službeni list SRJ*, 2/2001, Beograd, 12. januar 2001, 1.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Sloveniji“, *Službeni list SRJ*, 36/2001, Beograd, 6. jul 2001, 8.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Bosni i Hercegovini“, *Službeni list SRJ*, 36/2001, Beograd, 6. jul 2001, 8.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Zambiji, sa sedištem u Lusaki“, *Službeni list SRJ*, 53/2001, Beograd, 28. septembar 2001, 17.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Keniji, sa sedištem u Najrobiju“, *Službeni list SRJ*, 53/2001, Beograd, 28. septembar 2001, 17.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Gani, sa sedištem u Akri“, *Službeni list SRJ*, 53/2001, Beograd, 28. septembar 2001, 17.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Zimbabveu, sa sedištem u Harareu“, *Službeni list SRJ*, 53/2001, Beograd, 28. septembar 2001, 17.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Gvineji, sa sedištem u Konakriju“, *Službeni list SRJ*, 53/2001, Beograd, 28. septembar 2001, 17.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Uzbekistanu, sa sedištem u Taškentu“, *Službeni list SRJ*, 53/2001, Beograd, 28. septembar 2001, 17–18.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Mjanmarskoj Uniji, sa sedištem u Jangonu“, *Službeni list SRJ*, 53/2001, Beograd, 28. septembar 2001, 18.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Socijalističkoj Republici Vijetnamu, sa sedištem u Hanoju“, *Službeni list SRJ*, 53/2001, Beograd, 28. septembar 2001, 18.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Demokratskoj Narodnoj Republici Koreji, sa sedištem u Pjongjangu“, *Službeni list SRJ*, 53/2001, Beograd, 28. septembar 2001, 18.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Savezne Republike Jugoslavije u Republici Koreji“, *Službeni list SRJ*, 54/2002, Beograd, 4. oktobar 2002, 54.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Crnoj Gori“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 9/2008, 25. januar 2008, 16.
- „Odluka o zatvaranju Generalnog konzulata Republike Srbije u Bariju, Republika Italija“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 52/2008, 15. maj 2008, 18.

- „Odluka o zatvaranju Generalnog konzulata Republike Srbije u Gracu, Republika Austrija“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 60/2008, 13. jun 2008, 17.
- „Odluka o zatvaranju Konzulata Republike Srbije u Malmeu, Kraljevina Švedska“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 60/2008, 13. jun 2008, 17.
- „Odluka o nastavku rada Ambasade Republike Srbije u Republici Keniji“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 29/2009, 28. april 2009, 4.
- „Odluka o privremenom zatvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Peru, sa sedištem u Limi“, *Službeni list Republike Srbije*, 29/2009, Beograd, 28. april 2009, 4.
- „Odluka o zatvaranju Generalnog konzulata Republike Srbije u Lionu, Republika Francuska“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 29/2009, 28. april 2009, 4.
- „Odluka o nastavku rada Ambasade Republike Srbije u Demokratskoj Republici Kongu“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 48/2010, 16. jul 2010, 9.
- „Odluka o nastavljaju rada Ambasade Republike Srbije u Republici Gani“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 84/2010, 12. novembar 2010, 3–4.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Azerbejdžan“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 84/2010, 12. novembar 2010, 4.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Kazahstan“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 84/2010, 12. novembar 2010, 4.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Državi Katar“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 86/2010, 17. novembar 2010, 10.
- „Odluka o otvaranju Generalnog konzulata Republike Srbije u Herceg Novom, Crna Gora“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 92/2010, 5. decembar 2010, 14.
- „Odluka o otvaranju Generalnog konzulata Republike Srbije u Mostaru, Bosna i Hercegovina“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 16/2012, 7. mart 2012, 8.
- „Odluka o uspostavljanju diplomatskih odnosa sa Kraljevinom Saudijskom Arabijom na rezidencijalnoj osnovi“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 13/2013, 8. februar 2013, 3.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Ujedinjenim Arapskim Emiratom“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 13/2013, 8. februar 2013, 3.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Liban“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 20/2014, 21. februar 2014, 5–6.
- „Odluka o otvaranju Konzularne kancelarije Generalnog konzulata Republike Srbije u Mostaru, Bosna i Hercegovina, sa sedištem u Drvaru“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 44/2014, 26. april 2014, 13.

- „Odluka o otvaranju Kulturnog centra Republike Srbije u Pekingu, Narodna Republika Kina“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 46/2017, 12. maj 2017, 6.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Zimbabve“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 88/2017, 29. septembar 2017, 69.
- „Odluka o otvaranju Konzularne kancelarije Generalnog konzulata Republike Srbije u Banjaluci, Bosna i Hercegovina, sa sedištem u Trebinju“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 14/2018, 23. februar 2018, 231.
- „Odluka o otvaranju Kulturno-informativnog centra Republike Srbije u Londonu, Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 51/2019, 19. jul 2019, 28.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Jermeniji“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 76/2019, 25. oktobar 2019, 6.
- „Odluka o ponovnom otvaranju Ambasade Republike Srbije u Republici Čile“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 56/2021, 4. jun 2021, 4.
- „Odluka o otvaranju Ambasade Republike Srbije u Kraljevini Bahrein“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd, 112/2021, 26. novembar 2021, 29.
- „Osoblje ambasade Republike Srbije evakuisano iz Ukrajine“, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, 3. mart 2022. godine, dostupno na adresi: <https://mfa.gov.rs/mediji/saopstenja/osoblje-ambasade-republike-srbije-evakuisano-iz-ukrajine>, datum pristupa: 20. avgust 2024.
- “Permanent and non-permanent resident population by canton, residence permit, sex, age class and citizenship, 2010–2023”, Population and Households Statistics, dostupno na adresi: https://www.pxweb.bfs.admin.ch/pxweb/en/px-x-0103010000_101/px-x-0103010000_101/px-x-0103010000_101.px/table/tableViewLayout2/, datum pristupa: 23. avgust 2024.
- “Population by country of citizenship, 5-year age groups and sex, Slovenia, annually”, SiStat, dostupno na adresi: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/en/Data/-/05E1008S.px/table/tableViewLayout2/>, datum pristupa: 22. avgust 2024.
- „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2019.
- “Resident foreigners on 1st January – Citizenship”, I. Stat, dostupno na adresi: <http://dati.istat.it/Index.aspx?QueryId=19675&lang=en>, datum pristupa: 22. avgust 2024.
- “Resident population by ethnicity and religion”, National Institute of Statistics, dostupno na adresi: <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-characteristici-etno-culturale-demografice/>, datum pristupa: 22. avgust 2024.

- Russett, Bruce M. and Lamb, W. Curtis, "Global Patterns of Diplomatic Exchange, 1963–64", *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 1, 1969, 37–55
- Savić, Natalija, „Normalizacija odnosa Srbije i Albanije od 2008. godine do danas: izazovi i perspektive“, *Međunarodna politika*, br. 1172, 2018, 5–26.
- „Serbia interested in investments, joint projects with Egypt“, 28 November 2018, Vlada Republike Srbije, dostupno na adresi: <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/134438/serbia-interested-in-investments-joint-projects-with-egypt.php>, datum pristupa: 3. jul 2024.
- „Severna Makedonija“, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, dostupno na adresi: <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/severna-makedonija>, datum pristupa: 15. avgust 2024.
- Small, Melvin and Singer, J. David, "The Diplomatic Importance of States, 1816–1970: An Extension and Refinement of the Indicator", *World Politics*, Vol. 25, No. 4, 1973, 577–599.
- „Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori“, Monstat, 12. jul 2011.
- „Stanovištvo prema narodnosti – detaljna klasifikacija, popis 2021.“, Državni zavod za statistiku, dostupno na adresi: <https://dzs.gov.hr/naslovna-blokovi/u-fokusu/popis-2021/88>, datum pristupa: 21. avgust 2024.
- „Table 4: Ancestry by State and Territory“, Australian Bureau of Statistics, dostupno na adresi: <https://www.abs.gov.au/statistics/people/people-and-communities/cultural-diversity-census/latest-release#data-downloads>, datum pristupa: 19. avgust 2024.
- „Total Resident Population, Households and Dwellings in the Republic of North Macedonia“, State Statistical Office (Makstat), Skopje, 2022
- „U.S. Orders Diplomatic Sanctions Against Serbia: Yugoslavia: Two of three consulates in U.S. will be closed. American ambassador won't return to Belgrade“, *Los Angeles Times*, May 23, 1992, dostupno na adresi: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-05-23-mn-226-story.html>, datum pristupa: 22. avgust 2024.
- „Ukrajina“, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, dostupno na adresi: <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/ukrajina>, datum pristupa: 15. avgust 2024.
- Vogeler, Ingolf, "Cold war geopolitics: Embassy locations", *Journal of Geography*, Vol. 94, No. 1, 1995, 323–329.
- „Valeta: Otvorena Kancelarija Republike Srbije“, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, 31. januar 2022, dostupno na adresi: <https://mfa.rs/mediji/aktivnosti-predstavnistava-srbije/valeta-otvorena-kancelarija-ambasade-republike-srbije>, datum pristupa: 21. avgust 2024.

„Veliki prostor za intenziviranje saradnje Srbije i Zambije“, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, 23. decembar 2021, dostupno na adresi: <https://www.mfa.gov.rs/mediji/vesti/veliki-prostor-za-intenziviranje-saradnje-srbije-i-zambije>, datum pristupa: 19. avgust 2024.

Webster, Craig, “Commonwealth Diplomatic Missions: A Comparative Empirical Investigation of the Foreign Policy of Five Commonwealth Members”, *The Round Table*, 2001, 529–539.

„Značajni događaji“, Misija Republike Srbije pri NATO, dostupno na adresi: http://www.nato-brussels.mfa.gov.rs/cir/saradnja.php?subaction=showfull&id=1540991330&ucat=403&template=MeniENG&#disqus_thread, datum pristupa: 19. avgust 2024.

„Čija je Titova kuća u Adis Abebi – usud carskog poklona“, Radio Televizija Srbije, 4. januar 2024, dostupno na adresi: <https://www.rts.rs/magazin/putujemo/5338780/cija-je-titova-kuca-u-adis-abebi-usud-carskog-poklona.html>, datum pristupa: 21. avgust 2024.

<https://media.srbija.gov.rs/medeng/documents/odluka-povlacenje-gana-priznanje-kosova-eng.pdf>, datum pristupa: 3. jul 2024.

UDC 004.8:355/359
Bibliid 0543-3657, 75 (2024)
Vol. LXXV, no. 1191, pp. 557–574
Review article
Received: 16/01/2024
Revised: 27/01/2024
Accepted: 01/06/2024
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1192.4
CC BY-SA 4.0

*Aleksandar PAVIĆ¹, Hatidža BERIŠA²,
Katarina Jonev ĆIRAKOVIĆ³*

Artificial intelligence as a factor of change in the use of military forces⁴

SUMMARY

The relationship between science, technology, war, and military forces that manifests in multidimensional space represents a non-linear system. The tendency to create an orderly system from the non-linear is natural. It is desirable to make decisions with utter certainty, but in practice, this imposes risks on the framework of the military system's operational structure. Bearing in mind the uniqueness and potential of future applications, the question arises as to how the introduction of artificial intelligence will affect the change in the use of military forces. The problem defined in this paper is solved through the analysis and consideration of the multi-layered implications of artificial intelligence in the context of strategy and doctrine while following the necessary resources. The study is based on contemporary political and technological concepts, considers political, military, legal, and ethical perspectives, identifies opportunities, challenges, and open questions, and offers comprehensive observations. Assuming that artificial intelligence will manage to operationalize at least part of the postulate of autonomy in the near future, in light of rapid technological development, this paper provides insight and a pathway to advance further thinking, research, and policymaking for the proper integration, management, and use of artificial intelligence in the military.

Keywords: doctrine, military, artificial intelligence, resources, strategy, technology.

¹ PhD candidate, University of Defense in Belgrade, School of National Defense, Republic of Serbia, e-mail: aleksandar.pavic@mod.gov.rs, ORCID ID: 0009-0005-6737-0094.

² Associate Professor, University of Defense in Belgrade, School of National Defense, Republic of Serbia, e-mail: hatidza.berisa@mod.gov.rs, ORCID ID: 0000-0002-9432-5273.

³ PhD candidate, University of Belgrade, e-mail: jonev.katarina@gmail, ORCID ID: 0009-0005-4970-5225.

Veštačka inteligencija kao faktor promene u upotrebi vojnih snaga

SAŽETAK

Odnos nauke, tehnologije, rata i vojnih snaga koji se manifestuje u višedimenzionalnom prostoru u osnovi predstavlja nelinearan sistem. Težnja ka stvaranju uređenog sistema od nelinearnog je prirodna. Donošenje odluka sa apsolutnom sigurnošću je idealno stanje, ali realnost nam nameće rizik kao okvir u kome funkcioniše vojni sistem. Imajući u vidu jedinstvenost i potencijal buduće primene, postavlja se pitanje kako će uvođenje veštačke inteligencije uticati na promenu upotrebe vojnih snaga. Problem koji je definisan u ovom radu sagledava se kroz analizu i razmatranje višeslojne implikacije veštačke inteligencije u kontekstu strategije i doktrine, uz praćenje neophodnih resursa. Studija se zasniva na savremenim političkim i tehnološkim konceptima, kao i na razmatranju političkih, vojnih, pravnih i etičkih perspektiva, identifikuje mogućnosti, izazove i otvorena pitanja i nudi sveobuhvatna zapažanja. Pod pretpostavkom da će veštačka inteligencija uspeti da operacionalizuje barem deo postulata autonomije u bliskoj budućnosti, u svetlu brzog tehnološkog razvoja, ovaj rad pruža uvid i put ka unapređenju daljeg razmišljanja, istraživanja i kreiranja politike za odgovarajuću integraciju, upravljanje i korišćenje veštačke inteligencije u vojsci.

Ključne reči: doktrina, vojska, veštačka inteligencija, resursi, strategija, tehnologija.

Introduction

“Any sufficiently advanced technology is equivalent to magic”.

Arthur Clarke

The potential of artificial intelligence (AI) in the security domain and military environment can be manifested in different application segments. From strategic deliberations through doctrinal arrangements and available resources, AI certainly deserves to be considered. The activities of many countries that actively adapt their strategic-doctrinal solutions and develop systems based on them support the previous claim. The fact that AI is recognised as a factor of change in the use of military forces is the basic thesis of this paper. It, therefore, deserves an adequate analysis and a clearer definition of its place and role in the strategy and doctrine of the use of military forces.

When we consider the doctrine of the use of military forces, the central place certainly belongs to the planning and execution of army operations, which are the basic elements of the implementation of activities, i.e., war. AI, with its potential, will surely gradually support and replace humans in task realisation because it becomes faster, more accurate, more efficient, and more

capable of processing even more information of increased complexity. This approach can lead to an increase in the dynamics of military operations and the optimisation of the decision-making process, which, in the end, can contribute to a positive outcome. Whether AI will lead to a revolution in the use of military forces certainly depends not only on technology but also on various other factors.⁴

Shifting the boundaries of warfare slowly but surely leads to a “multidimensional battle”, which in a practical sense represents the embodiment of a new scientific paradigm of military thinkers and carriers of doctrine development that is based on non-linearity.⁵ Non-linear fields of study are applicable to military science and practice because they are fundamentally imbued with complexity and chaos theory. In this context, AI can be applied in a number of different roles, like a sensor, a planning agent, a “soldier”, or a combination of both.⁶ On the other hand, AI can be applied to support systems for intelligence-reconnaissance functions, autonomous navigation, and target recognition systems.⁷ This can lead to different forms of interaction between military personnel and AI systems, and later to the delegation of some military tasks to AI systems. As an example of joint work in the decision-making process, we can cite unmanned piloted aircraft that operate autonomously with minimal human supervision and can perform joint tasks with manned systems. The technology is currently far from an autonomous system. It will probably be a long time before we have a human “in the loop” and “on the loop” to monitor and control the system.⁸ However, the extraordinary progress of AI development will, at some point, produce a system capable of independent reasoning similar to the human mind, or at least in some segments.

Military strategy and artificial intelligence

Looking for a common point of view on strategy and the use of military forces, perhaps it is best to refer to the thinking of Alexander Andreyevich Svechin (Александр Андреевич Свечин). In his work “Strategy”, he

⁴ Jean-Christophe Noël, “Will artificial intelligence revolutionize the art of war?”, *Politique étrangère*, Vol. 1, No. 4, 2018, 159-170, DOI: <https://doi.org/10.3917/pe.184.0159>.

⁵ *The US Army Multi-Domain operations 2028*, U.S. Army https://www.army.mil/article/243754/the_u_s_army_in_multi_domain_operations_2028, 11.11.2023.

⁶ William A. Branch, *Artificial Intelligence and Operational-Level Planning: An Emergent Convergence*, School of Advanced Military Studies, Fort Leavenworth, 2018, 25.

⁷ Vincent Boulanin, Lora Saalman, Petr Topychkanov, Fei Su & Moa Peldán Carlsson, *Artificial Intelligence, Strategic Stability and Nuclear Risk*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 2020, 38.

⁸ Peter Layton, *Algorithmic warfare: Applying artificial intelligence to warfighting*, Air Power Development Centre, Canberra, 2018, 28-30.

explained that strategy is “the art of combining preparations for war with the grouping of operations to achieve the objective set by the armed forces. Strategy decides on issues related to the use of the armed forces and all resources of the country to achieve the ultimate war goals”.⁹ It could be simplified to say that military operations serve the political and strategic goals of the state. From the perspective of the highest military positions, the conflict can be divided into three levels: strategic, operational, and tactical. This process is what Scott Nicholas Romaniuk called the “orchestration of war” in his work “Military Strategy and the Three Levels of War”.¹⁰ In the context of the use of the military, it may be better to focus on military strategy. The military strategy provides the rationale for the need for military operations located at the junction of the political and military segments. It is a plan that connects the end goal with the means to achieve it. It can be defined as “the use of armed forces to achieve military objectives and the broader political purposes of war”.¹¹ The framework for the manifestation of military strategy is defined in the national security and defence strategy, and some countries implement it within the defence white paper. The analysis of the previously mentioned documents of the main global actors will be the methodological framework for defining the place and role of AI in military strategy and the impact on the changes of the military forces.

The use of AI in military strategy in the direction of changes in the use of military forces can be analytically understood through the strategic documents of the main actors on the international scene. Institutions of collective security and defence in the most developed countries in the world are the carriers of the development of all important activities, including technology such as AI. Considering the strategies in that context, the military character of the use of AI was mainly the subject of national strategies, i.e., the states independently defined the framework of use in accordance with their challenges and technological possibilities. There is no clear communication of how they use or intend to use AI as part of military strategy. Consequently, analysis of the effects of AI on military strategy and vice versa must, at this stage, rely on defence white papers and state strategies. In the broadest framework, at the time of writing this paper, 69 countries have officially announced initiatives, while 55 have adopted strategies that define further action and development. The strategies consider the use, development, and financing of projects, particularly in the health and transport sectors. It is important to note that they almost do not mention

⁹ Aleksandar A. Svečin, *Strategija*, VIZ, Beograd, 1956.

¹⁰ Scott Nicholas Romaniuk, *Military Strategy and the Three Levels of Warfare*, Defense Report, <https://defencereport.com/wp-content/uploads/2017/11/Romaniuk-Military-Strategy-and-the-Three-Levels-of-Warfare.pdf>, 11.11.2023.

¹¹ Elinor C. Sloan, *Modern Military Strategy: An Introduction*, Taylor & Francis, London, 2016, DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315740034>.

the possibility of application in the military sphere.¹² The adoption of national strategies indicates that large and powerful countries have recognised the potential, understood the strategic importance in the military sphere of use, and directed their efforts to develop, acquire, and integrate AI systems into their armed forces. Only a few of the most developed countries have published AI development strategies in the field of security without significant data on projects and how to use them, which is most likely a consequence of the topic's sensitivity.

Understanding and analysing strategic initiatives in the field of security and defence is currently possible only through the analysis of a few key strategies that are publicly available. This paper will include an analysis of the strategies of NATO, the US, the People's Republic of China, the Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the Republic of France.

The leading collective defence organisation, NATO, adopted the 2021 Strategy as a sign of support for the activities that the Alliance undertakes in its three basic tasks: collective defence, crisis management, and cooperative security. The principles of development are based on: legality, responsibility, consistency, reliability, manageability, and impartiality. The strategy should ensure the technological advantage and superiority of the Alliance through the achievement of the following goals:

- NATO and its allies, by their example, should encourage the development and use of AI responsibly with the aim of a common defence and security policy;
- Acceleration and prioritisation in the development of capabilities and the improvement of interoperability within the Alliance through new programme proposals;
- Protection of own technologies, ability to innovate, improvement of security policy, as well as operationalization of the principle of responsible use;
- To identify and protect against threats and misuse of AI by state and non-state actors.¹³

Besides focusing on AI, the strategy also creates the conditions for an ambitious plan by NATO and its allies regarding the actualization of other developing technologies. The future strategic advantage that comes with innovation will come from the connections between ethical leadership and

¹² *National AI policies & strategies*, OECD.AI, 2021, <https://oecd.ai/en/dashboards/overview>, 11.11.2023.

¹³ *Summary of the NATO Artificial Intelligence Strategy*, NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_187617.htm, 11.11.2023.

the adoption and integration of technologies that create flexibility, interoperability, and trust.¹⁴

The US Department of Defence outlined the main determinants of the Strategy in a document published in 2018.¹⁵ Analysing the document, one gets the impression that perhaps the US has best understood the possibilities of AI in the future changes of military forces. AI capabilities will be used to positively transform all defence functions, thereby supporting and protecting US military personnel, US citizens, defending allies and partners, and improving the affordability, efficiency, and speed of operations. The JAIC will play a central role in the implementation of this strategy, together with other entities responsible for the development of high technologies, as well as within partnerships with civil society organisations.¹⁶ The US National Security Commission issued a report in 2021 presenting a national defence strategy related to AI.¹⁷ The main goal is to set frameworks for the development of capabilities based on AI by 2025, which implies organisational reforms, the design of innovative warfare concepts, the definition of target performance, and digital readiness. In addition to the above, it is necessary to define an integrated national strategy for the reorganisation of the government, the reorientation of the nation, and the gathering of our closest allies and partners for defence and competition in the coming era of competition and conflict. They see the Russian Federation and the People's Republic of China as their biggest rivals in this field, which invest intensively in the use of AI in military applications.

The Defence White Paper, or "New Era of China's National Defence", issued in 2019, recognises modern technologies as one of the challenges of future warfare. In the part dedicated to the fact that global military competition is intensifying within the new round of the technological and industrial revolution, it was cited that it is taking on historical forms. The revolution is marked by the application of state-of-the-art technologies such as AI, quantum technologies, "Big data", "cloud computing", and "IoT-Internet of Things", which are areas that increasingly gain space in military applications. The trend of developing precise, intelligent, invisible, unmanned, and long-range weapons paves the way for future intelligent warfare.¹⁸

¹⁴ *An Artificial Intelligence Strategy for NATO*, NATO, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/10/25/an-artificial-intelligence-strategy-for-nato/index.html>, 11.11.2023.

¹⁵ Summary of the 2018 Department of Defense Artificial Intelligence Strategy, *Department of Defense*, <https://media.defense.gov/2019/Feb/12/2002088963/-1/-1/1/SUMMARY-OF-DOD-AI-STRATEGY.PDF>, 11.11.2023.

¹⁶ JAIC - Joint Artificial Intelligence Center.

¹⁷ *Final Report*, National Security Commission on Artificial Intelligence, <https://reports.nscai.gov/final-report/>, 15.11.2023.

¹⁸ *China's National Defense in the New Era*, The State Council Information Office of the People's Republic of China, <https://chinaus-icas.org/wp-content/uploads/2019/09/Chinas-National-Defense-in-the-New-Era.pdf>, 10.12.2023.

In 2019, the Russian Federation published the “National Strategy for the Development of AI for the Period Until 2030”.¹⁹ Like most similar documents from other countries, the strategy defines the goals and main directions of the development of AI in the Russian Federation, as well as measures aimed at its use to secure national interests and implement strategic national priorities, including the areas of scientific and technological development. According to the article “Russia’s AI-Enabled Military Ecosystem and Its Algorithmic Warfare”, the Armed Forces of the Russian Federation have mastered the capabilities of using part of the capabilities of AI.²⁰ The armed forces have demonstrated the use of AI robotic weapons, autonomous tanks, drones, and long-range strikes involving high-precision missiles. According to them, Russia is committed to the use of AI for intelligence gathering, command and control, logistics, and the development of autonomous weapons. Similar thinking can be found in other public sources.²¹ The recognition of the Russian Federation as one of the most important rivals in this segment by the US certainly speaks in favour of the fact that the non-transparency of strategy development cannot be considered a priori as a functional deficiency but as one of the ways of conducting policy in the most important spheres related to national security. Despite having advanced military capabilities based on AI, the Russian Federation has not used any lethal autonomous weapon systems in conflicts so far.

European countries are at similar stages in terms of strategies. The Ministry of Defence of the United Kingdom has adopted the AI Defence Strategy 2022.²² The strategy specifies the dynamics and scope of the adoption and use of AI by the Ministry of Defence and the realisation of tasks through cooperation with the public sector and international cooperation in shaping the global development of AI. France has not adopted the strategy as a separate document. However, its 2019 report, “AI in Support of Defence”, is a comprehensive document that states that the French armed forces cannot stand aside from developments at the risk of missing a major technological milestone and losing the operational superiority they currently enjoy. Within the framework of the national strategy initiated by the President of the Republic, this document establishes the AI strategy of the

¹⁹“Указ Президента Российской Федерации от 10.10.2019 г. № 490 О развитии искусственного интеллекта в Российской Федерации”, Президент России, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/44731>, 11.11.2023.

²⁰ *Russia’s AI Enabled Military Ecosystem and Its Algorithmic Warfare*, <https://www.idsa.in/id-sacommments/russias-ai-enabled-military-ecosystem-ssharma-160322#:~:text=1%20Russia%20is%20heavily%20committed,systems%20in%20the%20recent%20conflict>, 11.07.2023.

²¹ Samuel Bendett, *Russian Military Debates AI Development and Use*, Center for a New American Security, <https://www.cnas.org/publications/commentary/russian-military-debates-ai-development-and-use>; 10.12.2023.

²² *Defense artificial intelligence strategy*, UK Ministry of Defense, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/62a7543ee90e070396c9f7d2/Defence_Artificial_Intelligence_Strategy.pdf, 15.12.2023.

Ministry of the Army. It represents an ambitious but pragmatic roadmap, in line with France's values, that will enable the entire ministry – the armed forces, the administration, and the support services – to benefit from the significant progress in this area. In particular, the strategic advantage of AI integration into the armed forces is highlighted in tasks such as the speed of analysis and decision-making, optimisation of logistics, and increased protection of soldiers. They highlight machine learning as a major field for research and development.²³

After summarising a brief analysis of the strategies of the most important world actors, it can be said that, as such, they do not give a clear picture of how AI will affect military strategy; the corresponding expectations can be based on indications of potential future use. Whether the military strategy will give AI some concrete tasks is difficult to consider from this position. The direct use and control of lethal weapons of strategic importance must not and will never come under the authority of a non-human system.²⁴ An area where AI can be useful in military strategy is in applications that can help decision-makers monitor the battlefield and develop different deployment scenarios. The AI development can be directed towards predicting the behaviour and reactions of other states or generating simulations of the progression of ongoing conflicts. On the other hand, it can be useful for assessing threats and risks, analysing them, and proposing courses of action, ultimately guiding decision-makers on the best response to be undertaken.²⁵ Aligning the capabilities and assets of the armed forces with the given political and strategic objectives can be the framework of the contribution of AI, which is the main function of military strategy. As such, the possession and use of AI become strategic tools and goals.

Doctrine and artificial intelligence

Defining the doctrine of the army in modern terms is an immense challenge because the modern use of military forces is an extremely dynamic field in constant change. The various factors of change in the use of military forces must be covered, considered, and defined in the doctrinal documents of a country; otherwise, they will not be recognised in the use of the military by decision-makers. The Republic of Serbia has defined the Doctrine of the

²³ *Artificial Intelligence in Support of Defense*, Ministry of Defense, <https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/aid/Report%20of%20the%20AI%20Task%20Force%20September%202019.pdf>, 16.12.2023.

²⁴ James Johnson, "The AI-cyber nexus: implications for military escalation, deterrence and strategic stability", *Journal of Cyber Policy*, Vol. 4, No. 3, 2019, 442–460, DOI: <https://doi.org/10.1080/23738871.2019.1701693>.

²⁵ Ashley Deeks, Noam Lubell & Daragh, "Machine Learning, Artificial Intelligence, and the Use of Force by States", *Journal of National Security Law & Policy*, Vol. 10, 2018.

Serbian Army as the highest doctrinal document that should provide answers to the question of how Serbia will use military force in response to contemporary challenges, risks, and security threats.²⁶ The Rand Corporation defined military doctrine as a basic set of principles that guide military forces as they pursue national security objectives.²⁷ These principles can range from the policies and procedures set by a specific military branch to the tactics and techniques the military trains. Military doctrine undoubtedly fundamentally guides the preparation and execution of military operations. The doctrine generally contains three key elements. The first element is a theory that defines how something works and leads to the achievement of goals. The second element is authority, which the doctrine especially considers because, without authority, there is no implementation. The third cultural element, as in every activity, defines who makes up the organisation and who its members are.²⁸ Accordingly, doctrine answers the questions: how does the military perceive itself (“Who are we?”), what is its mission (“What do we do?”), and how should the mission be accomplished (“How do we do it?”)?²⁹

For AI to exert influence and represent a factor of change in the use of military forces, it must become part of the army’s doctrine. Approaching the new technology to the doctrine must be gradual and clearly defined. Through the possibility, the framework of use, acceptance and creation of trust in the military system, clear ethical belief, and implementation in organisational processes, the path of changes in the use of military forces can be traced through the use of new technology. From the current point of view, that process is not even close to realisation, especially since there is no ethical acceptability of autonomous lethal military systems in society. Also, the small number of military weapon platforms in use at the operational-tactical level does not support the fact that AI will become a significant factor of change in the army in the near future.

The tentative definition of the doctrine does not provide much space for AI as a factor of change in the use of military forces. One of the principles for approaching this complex issue can be defined through the theory of technological constructivism, which sees technology as a system of values whose development is conditioned by the demands of society.³⁰ Technology

²⁶ *Doktrina Vojske Srbije*, Medija centar “Odbrana”, Beograd, 2010.

²⁷ *Military Doctrine*, RAND corporation, Santa Monica, <https://www.rand.org/topics/military-doctrine.html>, 11.12.2023.

²⁸ Harald Hoiback, *Understanding Military Doctrine: A Multidisciplinary Approach*, Routledge, 2018.

²⁹ Keith Grint & Brad Jackson, “Toward ‘Socially Constructive’ Social Constructions of Leadership”, *Management Communication Quarterly*, Vol. 24, No. 2, 2010, 348–355, DOI: <https://doi.org/10.1177/0893318909359086>.

³⁰ Isik Ayse Derya, “Use of technology in constructivist approach”, *Educational Research and Reviews*, Vol. 13, No. 21, 2018, 704–711, DOI: <https://doi.org/10.5897/ERR2018.3609>.

can manifest itself through various technical achievements. However, it cannot be equal to a human in determining the rules. The role of Artificial Intelligence in this process will certainly be limited to the functions of overseeing the alignment of the armed forces processes with their doctrine, identifying what has worked in the past, and supporting assessments of the quality and impact of doctrine on some future challenges. Adding AI as an assistive technology to structures dealing with the development of doctrine would require a clear definition of the place, role, and scientific confirmation of capabilities because, otherwise, the team of experts would not be able to understand and make the right decisions. Simply put, military leaders and thinkers must gain confidence in any new technology for it to become part of some future doctrine.

The culture of doctrine-making and the use of military forces is also where the place and role of AI need to be found. Culture shapes the armed forces regarding principles, identity, and values. Just as the culture of living shapes society and the strategic culture shapes the strategic approach, the culture of the use of military forces must accept the new trend to be defined as an indivisible whole of the military system. In this context, doctrines can also define values and principles about human interaction with AI systems, including that AI should serve humans, not vice versa. Such a cultural assumption should be the basis of the development of relations and within the framework of positive ethical norms in society. The doctrine can be a tool for defining ethical standards for the development, procurement, and use of AI-based systems. Since military doctrines are drafted in accordance with international law and generally call upon members of the armed forces to respect international law, the doctrine may also define the modalities of such advanced systems and the compliance of operational use with international law. The doctrine is, therefore, an important means of imposing restrictions on the use of AIs, i.e., it can imply the definition of a general requirement for meaningful human control or the prohibition of delegation of certain functions to systems managed by AI.³¹

Doctrine can play a significant role in setting the basic principles, values, and parameters for the use and interaction of soldiers and systems with AI. A prerequisite for such activity is that military doctrine clearly defines how the armed forces perceive, understand, and value AI. If we assume a high level of AI autonomy in the future, the armed forces may need to specify whether they consider it a tool or an accomplice. In this sense, the doctrine can define whether the armed forces perceive AI as a simple mathematical or technical system or rather as a tool with cognitive abilities that can act as an autonomous influence.³²

³¹ Tobias Vestner, *From Strategy to Orders: Preparing and Conducting Military Operations with Artificial Intelligence*, Edward Elgar Publishing, Geneva, 2023.

³² Thomas A. Drohan, *Artificial Intelligence in the Operational Information Environment: The Need for Proactive Doctrine*, OTH, <https://overthehorizonmdos.wpcomstaging.com/2020/02/26/>

Undoubtedly, a significant problem will be the potential for artificial intelligence to be incorporated into organisational procedures and influence shifts in the military's mode of operation. As in any case, when there are important changes in the concept of the system, there are also changes in the doctrine. In this particular case, the doctrine can set the principles and parameters for the integration of AI into organisational processes. The method of use will also define the necessary changes; the procedure can be considered in two ways. Firstly, whether the AI will be a direct, active participant in the armed struggle, and secondly, whether it will be in the role of observer and assistant. Whatever the function of the changes, they will have to occur in the process of operational planning, that is, in the process of deciding on the use of military forces.

At the end of this chapter, the question remains, "Have any of the states published a doctrine of the use of military force under consideration by the AI?" The only thing that can be considered a basis for the development of some future doctrine are two documents, one from the United Kingdom and the other from the US. The UK Ministry of Defence has unveiled the "Doctrine for the Use of Unmanned Aircraft". The doctrine defines that an autonomous system can understand the intent and direction of a higher level. Based on this understanding and perception of its environment, such a system can take appropriate actions to achieve the desired end state. It is able to decide on a course of action among numerous alternatives without depending on human supervision and control, although they may still be present. While the overall activity of an autonomous drone will be predictable, individual actions may not be. The way the terms are defined is important as they relate to the UK policy on the use of autonomous weapons and their interpretation of international law.³³ Practically, this doctrine set the basic postulate and gave the United Kingdom primacy in the field of the application of AI in autonomous weapon systems.

Another country made a step forward together with the United Kingdom. The US Department of Defence has adopted five ethical principles for the development and use of AI. Systems must be accountable, impartial, consistent, reliable, and manageable. These principles state that ministry staff are responsible for the "development, implementation, and use" of the AI system and must, therefore, demonstrate a good level of (human) judgement.³⁴ US Department of Defence Directive 2012 3000.09 sets out the

artificial-intelligence-in-the-operational-information-environment-the-need-for-proactive-doctrine, 11.08.2023.

³³ *Unmanned Aircraft Systems*, UK Ministry of Defense, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a823670ed915d74e6236640/doctrine_uk_uas_jdp_0_30_2.pdf, 20.12.2023.

³⁴ *AI Principles: Recommendations on the Ethical Use of Artificial Intelligence by the Department of Defense*, Defense Innovation Board - Department of Defense, https://media.defense.gov/2019/Oct/31/2002204459/-1/-1/0/DIB_AI_PRINCIPLES_SUPPORTING_DOCUMENT.PDF, 21.12.2023.

US position on lethal autonomous weapon systems. Through the legal basis, it identifies three categories of intelligent weapon systems: autonomous, semi-autonomous, and autonomous systems under human control. It also sets general boundaries for their operation and standards regarding the role of human operators and legal prerogatives.³⁵ Similar considerations and reports have been defined by the EU, mentioning the military obligation in the development and use of autonomous systems.

The impact of AI as a factor in changing the use of force in the doctrinal environment is still far from widespread application at the global level. No generally binding and accepted doctrine fully accepts the postulates of AI as part of the planning, preparation, and execution of military operations. It is unlikely that AI will have a significant function in creating military doctrine beyond its evaluation and revision because a doctrine serves to define and regulate military organisational issues and aspects of military operations that are strongly related to beliefs, values, and identity. Nevertheless, precisely because of this function, the doctrine has a significant role in defining the fundamental relationship of the armed forces towards AI.

Artificial intelligence resources

For an entity to become a factor of change in military systems, it must be based on a real resource. A resource is any object, material, service, or capability that can be used to achieve a specific goal. By analysing the content from the previous two parts, we can conclude that AI has the potential to change the military forces. However, the potential itself, without clearly defined resources, cannot find practical and useful value. Looking at the concept of resources from a technological point of view, we can single out several important areas currently the most represented and with a significant impact factor on the military: analytics and machine learning, robotics and automation, and weapons and defence. These resources could have a significant impact on the military. First, for the military to improve its defence capabilities; second, to improve its offensive capabilities; and third, to optimise costs.

If we were to consider AI as a conceptual solution with a complete foundation in the theory of warfare and ethical acceptance in society, then according to logic, the basic resources would be normative-legal regulation, that is, a clear definition in the strategic-doctrinal determinants of a state. From the previous two chapters, through the analysis of the strategic-doctrinal framework, we saw that in order for something to become part of the military system, it must be widely accepted, scientifically based, and recognised as expedient in the domain of the theory of war. In accordance

³⁵ "Autonomy in Weapon Systems – DoD Directive 3000.09", Office of the Under Secretary of Defense for Policy, 25.01.2023.

with the non-introduced, it can be reported that the basic resources of the AI could be defined by the following:

- The first and most important resource is the man
- Strategic foundation
- Doctrinal arrangement
- Technological platform development and implementation in lethal autonomous weapon systems
- Acceptance of AI values in the military environment, and
- Defining legal and ethical norms.

The aforementioned six resources represent the basis for the inclusion of a technological platform as a factor of change in the military environment.

A question arising directly from the resource is: "Does AI change the nature of war?" Baptist states in his article that AI can change the nature of war but not nature itself. The human nature of war cannot be excluded under any circumstances. He treats the influence of AI on the nature of war through three distinct layers: the physical world, the power of the mind, and the power of feeling.³⁶ Clausewitz states that psychology, ethics, politics, passion, pain, and death are the essence of war. The essence is given by his trinity of war, i.e., violence, hatred, and reason.³⁷ If we combine the thoughts of the two previous authors, we get the answer that the fulfilment of the first resource for the AI to be almost like a human leads us to a paradoxical situation because we equate the human and the non-human.

The strategic and doctrinal arrangements were discussed in detail in the previous two chapters. Certainly, the first steps have been taken, especially in the strategy domain, while doctrinal solutions will wait for some future time. From the point of view of these two resources, AI certainly has a future as a factor of change in military systems.

The development of a technological platform and its implementation in autonomous lethal weapon systems is certainly the resource that is most represented in the general public and recognised as the framework in which AI is currently developing the most. Technology is proactive and develops faster every day, especially in the military. "The use of autonomy and AI will play an increasingly vital role in military operations in places like the Middle East, where US forces no longer have a significant military presence", US General Michael Curilla said.³⁸ During his presentation, he mentioned a large

³⁶ Baptiste Alloui-Cros, "Does Artificial Intelligence Change the Nature of War?", *Military Strategy Magazine*, Vol. 8, No. 3, 2022, 4-8.

³⁷ Karl fon Klauzevic, *O ratu*, Vojno delo, Beograd, 1951.

³⁸ David Vergun, *Artificial Intelligence, Autonomy Will Play Crucial Role in Warfare, General Says*, DOD News, Washington, <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2928194/artificial-intelligence-autonomy-will-play-crucial-role-in-warfare-general-says/>, 12.12.2023.

number of technologies that have found their application in the army and are based on AI. Josh Luckenbaugh discusses how AI technologies in the intelligence field will provide “intelligence superiority” to military units in the field.³⁹ Without pointing out and showing lethal autonomous combat systems, the technological supremacy of AI in military applications over other competing technologies is clearly visible. Several major countries have shown part of their development projects, mainly based on unmanned autonomous platforms and autonomous vehicles with lethal weapons.

The actualisation of the “revolution in military affairs” is perhaps one of the possible solutions for public acceptance of the value of AI in the military system. Some authors, such as Owen Daniels, believe that assessing the scale and immediacy of AI’s impact on future warfare challenges analysts and policymakers. A mental model that breaks down the technological and human factors involved in military innovation can help parse hyperbole and reality.⁴⁰ Another method that would ensure the acceptance of AI both in the military environment and in the general public is marketing through humane technologies from the domains of health, ecology, and economy. When an ordinary person accepts that some technology is useful, it is well on its way to materialising in all segments of society, including the military.

The last but not least important resource is the legal and ethical norms for the use of AI. Analysing the use of AI allows us to distinguish moral, ethical, and legal areas that require responses before it can be widely used in military operations. Japertas and Simonavikute discussed the use of AI from the perspective of law and ethics in combat operations. They stated that all these challenges can be divided into the following components: social, moral, legal, political, military, and technical issues. The analysis of ethical and legal aspects according to the previously mentioned form can lead to several conclusions. The first is that there are unusual challenges in ethics and legislation. Another is that the use of AI and robotic systems, disregarding human rights and the challenges of warfare, may have particular consequences for the users of the systems. The third relates to the technological dependence of soldiers, which can be a challenge for military leadership in planning and conducting operations. Ultimately, the unwise use of AI in military operations can lead to asymmetric resistance.⁴¹ The conclusion is that ethical acceptance will

³⁹ Josh Luckenbaugh, *Army Hopes AI Will Give Soldiers An Information Advantage*, NDIA, Arlington, <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2023/7/21/army-hopes-ai-will-give-soldiers-an-information-advantage>, 12.12.2023.

⁴⁰ Owen J. Daniels, *The AI “Revolution in Military Affairs: What Would it Really Look Like?*, The Lawfare Institute, <https://www.lawfaremedia.org/article/ai-revolution-military-affairs-what-would-it-really-look>, 11.12.2023.

⁴¹ Saulius Japertas & Agne Simonaviciute, “Ethical and Legal Aspects of the use of Artificial Intelligence in Combat Operations”, *Challenges to national defense in cotemporary geopolitical situation*, Vol. 2020, No. 1, 2020, 193-200, DOI: <https://doi.org/10.47459/cndcgs.2020.25>.

necessarily lead to the legal regulation of the status of AI and its products; until then, everything is up to the person and his moral and ethical values. In any case, the relationship between a smart machine and a human must not lead to a situation where a human is left out of the loop and unable to control something they have produced.

Conclusion

By analysing three key elements, namely strategic positioning, doctrinal foundation, and consideration of the position of resources, it can be concluded that AI has the potential to be one of the factors driving change in the use of military forces in different domains and scales. The degree of transformation of the military forces will depend on the fulfilment of the resources described in the third chapter. However, this also depends on the role and functions that the military will assign to AI. Roles and functions will define the dynamic interrelationship between the AI and the main instruments for the preparation and execution of military operations. This mutual relationship is dynamic and will most likely change with the growth of available resources. The interaction between human operators and the AI system will be the basis of system development and the future transformation of military forces. It is difficult to predict how this relationship will manifest itself with the increase in the AI's ability to get closer to the person in the thought process.

Undoubtedly, the development of the strategy and doctrinal regulation of the use of AI must be a continuous process in the domain of currently available technological solutions for the defence system. AI is likely to support military strategy, especially for forecasting and planning. The human element of strategy will probably remain crucial, as strategy relies on instinct and values. However, there is a possibility that military personnel will become too dependent on AI. For military doctrine, the role of the AI is likely to be limited to evaluating and assisting in the revision of doctrine. According to the ethical-legal definition, AI is a process that should be accompanied by a gradual, wider acceptance in the public sector. Imposing technology without taking into account the social factor is the wrong direction and will only meet with non-acceptance and move away from the ultimate goal. That ultimate goal should find a balanced relationship between the traditional values of life and modern technologies that seek to take over a part of human integrity. However, it is crucial to proactively define core principles, values, and standards in parallel rather than simply adapting to technological developments in order not to fall behind, become path-dependent, or face unexpected or unintended consequences.

There is no consensus on the timeline for the development of AI. However, experts agree that there is likely to be a steady increase in the integration of AI into military systems. Overall, AI has the potential to be a

decisive factor in the future of warfare. Armed forces that successfully develop and implement AI technology will have a significant advantage over those that do not. AI has become a transformative force in various sectors, so the military domain is no exception. With its ability to process massive amounts of data, analyse complex patterns, and make instant decisions, AI has revolutionised military technology.

This paper was written as a part of the scientific research project funded by the Ministry of Defence, Republic of Serbia, number: VA-DH/1/22-24 "Defence system capability development management model".

Bibliography

- AI Principles: Recommendations on the Ethical Use of Artificial Intelligence by the Department of Defense*, Defense Innovation Board – Department of Defense, https://media.defense.gov/2019/Oct/31/2002204459/-1/-1/0/DIB_AI_PRINCIPLES_SUPPORTING_DOCUMENT.PDF, 21.12.2023.
- Alloui-Cros Baptiste, "Does Artificial Intelligence Change the Nature of War?", *Military Strategy Magazine*, Vol. 8, No. 3, 2022, 4–8.
- An Artificial Intelligence Strategy for NATO*, NATO, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/10/25/an-artificial-intelligence-strategy-for-nato/index.html>, 11.11.2023.
- Artificial Intelligence in Support of Defense*, Ministry of Defense, <https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/aid/Report%20of%20the%20AI%20Task%20Force%20September%202019.pdf>, 16.12.2023.
- "Autonomy in Weapon Systems - DoD Directive 3000.09", Office of the Under Secretary of Defense for Policy, 25.01.2023.
- Samuel Bendett, *Russian Military Debates AI Development and Use*, Center for a New American Security, <https://www.cnas.org/publications/commentary/russian-military-debates-ai-development-and-use>; 10.12.2023.
- Boulanin Vincent, Lora Saalman, Petr Topychkanov, Fei Su & Moa Peldán Carlsson, *Artificial Intelligence, Strategic Stability and Nuclear Risk*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 2020.
- Branch William A., *Artificial Intelligence and Operational-Level Planning: An Emergent Convergence*, School of Advanced Military Studies, Fort Leavenworth, 2018.
- China's National Defense in the New Era*, The State Council Information Office of the People's Republic of China, <https://chinaus-icas.org/wp-content/uploads/2019/09/Chinas-National-Defense-in-the-New-Era.pdf>, 10.12.2023.

- Daniels Owen J., *The AI "Revolution in Military Affairs: What Would it Really Look Like?*, The Lawfare Institute, <https://www.lawfaremedia.org/article/ai-revolution-military-affairs-what-would-it-really-look>, 11.12.2023.
- Defense artificial intelligence strategy*, UK Ministry of Defense, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/62a7543ee90e070396c9f7d2/Defence_Artificial_Intelligence_Strategy.pdf, 15.12.2023.
- Deeks Ashley, Noam Lubell & Daragh, "Machine Learning, Artificial Intelligence, and the Use of Force by States", *Journal of National Security Law & Policy*, Vol. 10, 2018.
- Derya Isik Ayse, "Use of technology in constructivist approach", *Educational Research and Reviews*, Vol. 13, No. 21, 2018, 704–711, DOI: <https://doi.org/10.5897/ERR2018.3609>.
- Drohan Thomas A., *Artificial Intelligence in the Operational Information Environment: The Need for Proactive Doctrine*, OTH, <https://overthehorizonmdos.wpcomstaging.com/2020/02/26/artificial-intelligence-in-the-operational-information-environment-the-need-for-proactive-doctrine>, 11.08.2023.
- Doktrina Vojske Srbije*, Medija centar "Odbrana", Beograd, 2010.
- Final Report*, National Security Commission on Artificial Intelligence, <https://reports.nsc.gov/final-report/>, 15.11.2023.
- Grint Keith & Brad Jackson, "Toward 'Socially Constructive' Social Constructions of Leadership", *Management Communication Quarterly*, Vol. 24, No. 2, 2010, 348–355, DOI: <https://doi.org/10.1177/0893318909359086>
- Hoiback Harald, *Understanding Military Doctrine: A Multidisciplinary Approach*, Routledge, 2018.
- Japertas Saulius & Agne Simonaviciute, "Ethical and Legal Aspects of the use of Artificial Intelligence in Combat Operations", *Challenges to national defense in contemporary geopolitical situation*, Vol. 2020, No. 1, 2020, 193–200, DOI: <https://doi.org/10.47459/cndcgs.2020.25>.
- Johnson James, "The AI-cyber nexus: implications for military escalation, deterrence and strategic stability", *Journal of Cyber Policy*, Vol. 4, No. 3, 2019, 442–460, DOI: <https://doi.org/10.1080/23738871.2019.1701693>.
- Klauzevic Karl fon, *O ratu*, Vojno delo, Beograd, 1951.
- Layton Peter, *Algorithmic warfare: Applying artificial intelligence to warfighting*, Air Power Development Centre, Canberra, 2018.
- Luckenbaugh Josh, *Army Hopes AI Will Give Soldiers An Information Advantage*, NDIA, Arlington, <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2023/7/21/army-hopes-ai-will-give-soldiers-an-information-advantage>, 12.12.2023.
- Military Doctrine*, RAND corporation, Santa Monica, <https://www.rand.org/topics/military-doctrine.html>, 11.12.2023.

- National AI policies & strategies*, OECD.AI, 2021, <https://oecd.ai/en/dashboards/overview>, 11.11.2023.
- Noël Jean-Christophe, "Will artificial intelligence revolutionize the art of war?", *Politique étrangère*, Vol. 1, No. 4, 2018, 159-170, DOI: <https://doi.org/10.3917/pe.184.0159>.
- Romaniuk Scott Nicholas, *Military Strategy and the Three Levels of Warfare*, Defense Report, <https://defencereport.com/wp-content/uploads/2017/11/Romaniuk-Military-Strategy-and-the-Three-Levels-of-Warfare.pdf>, 11.11.2023.
- Russia's AI Enabled Military Ecosystem and Its Algorithmic Warfare*, <https://www.idsa.in/idsacomments/russias-ai-enabled-military-ecosystem-ssharma-160322#:~:text=1%20Russia%20is%20heavily%20committed,systems%20in%20the%20recent%20conflict>, 11.07.2023.
- Sloan Elinor C., *Modern Military Strategy: An Introduction*, Taylor & Francis, London, 2016, DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315740034>.
- Summary of the NATO Artificial Intelligence Strategy*, NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_187617.htm, 11.11.2023.
- Summary of the 2018 Department of Defense Artificial Intelligence Strategy, *Department of Defense*, <https://media.defense.gov/2019/Feb/12/2002088963/-1/-1/1/SUMMARY-OF-DOD-AI-STRATEGY.PDF>, 11.11.2023.
- Svečin Aleksandar A., *Strategija*, VIZ, Beograd, 1956.
- The US Army Multi-Domain operations 2028*, U.S. Army https://www.army.mil/article/243754/the_u_s_army_in_multi_domain_operations_2028, 11.11.2023.
- Unmanned Aircraft Systems*, UK Ministry of Defense, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a823670ed915d74e6236640/doctrine_uk_uas_jdp_0_30_2.pdf, 20.12.2023.
- Vergun David, *Artificial Intelligence, Autonomy Will Play Crucial Role in Warfare, General Says*, <https://www.defense.gov/News/NewsStories/Article/Article/2928194/artificial-intelligence-autonomy-will-play-crucial-role-in-warfare-general-says/>, 12.12.2023.
- Vestner Tobias, *From Strategy to Orders: Preparing and Conducting Military Operations with Artificial Intelligence*, Edward Elgar Publishing, Geneva, 2023.
- "Указ Президента Российской Федерации от 10.10.2019 г. № 490 О развитии искусственного интеллекта в Российской Федерации", Президент России, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/44731>, 11.11.2023.

UDK 341:623.45(497.11)
Bibliid 0543-3657, 75 (2024)
God. LXXV, br. 1191, str. 575–597
Pregledni naučni rad
Primljen: 15.01.2024.
Revidiran: 20.06.2024.
Prihvaćen: 28.07.2024.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1192.5
CC BY-SA 4.0

Milica ĆURČIĆ¹, Mitko ARNAUDOV², Slavko DIMOVIĆ³

Pravni okvir Srbije u sprečavanju proliferacije oružja za masovno uništenje

SAŽETAK

U kontekstu globalne zabrinutosti za bezbednost, savremene države preduzimaju brojne aktivnosti radi ublažavanja rizika povezanih sa širenjem oružja za masovno uništenje. U implementaciju ovih aktivnosti uključena je i Republika Srbija, koja u svojim pravnim i strateškim dokumentima prepoznaje značaj suprotstavljanju proliferaciji oružja za masovno uništenje. U ovom radu pružen je prikaz šireg istorijskog konteksta razvoja legislative u ovoj oblasti, kao i najznačajnijih međunarodnih instrumenata u vidu inicijativa, sporazuma i ugovora koje Srbija implementira. Istraživačka pitanja na koje ovaj rad nastoji da pronađe odgovor jesu: da li je Republika Srbija implementirala sve relevantne međunarodne dokumente za sprečavanja proliferacije oružja za masovno uništenje, uključujući međunarodne sporazume, konvencije i rezolucije? Kako postojeći pravni okvir odgovara na aktuelne regionalne i globalne bezbednosne izazove, i koje su snage i slabosti ovog okvira u kontekstu njegove implementacije? Predmet ovog rada predstavlja analiza postojećeg pravnog okvira Srbije u sprečavanju proliferacije oružja za masovno uništenje, kao i procena snaga i slabosti u suočavanju sa višestrukim izazovima koje ovaj vid oružja nameće. Na taj način pružena je sistematizacija znanja i ostvaren je dubinski uvid u pravne i

¹ Naučni saradnik, Institut za nuklearne nauke „Vinča“ – Institut od nacionalnog značaja za Republiku Srbiju. Univerzitet u Beogradu, Srbija. E-mail: milica.curcic@vin.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-4326-4036.

² Naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, Srbija, e-mail: mitko@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-3274-347X.

³ Naučni savetnik, Institut za nuklearne nauke „Vinča“ – Institut od nacionalnog značaja za Republiku Srbiju. Univerzitet u Beogradu, Srbija, e-mail: sdimovic@vin.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0003-2666-5417.

regulatorne mere, međunarodnu saradnju, ali i tehnološki pejzaž koji utiče na širenje oružja za masovno uništenje. Posebna pažnja posvećena je ispitivanju bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, kako regionalnih tako i globalnih, kako bi se identifikovale potencijalne oblasti delovanja u kojima bi postojeći pravni okvir Srbije mogao biti unapređen. Rad apostrofira značaj podizanja svesti javnosti i obrazovanja, kao i negovanja kulture odgovornosti i budnosti protiv širenja oružja za masovno uništenje.

Ključne reči: oružje za masovno uništenje, strategije, deproliferacija, međunarodna saradnja, roba dvostruke namene.

The Legal Framework of Serbia in Preventing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction

SUMMARY

In the context of global security concerns, modern states undertake numerous activities to mitigate the risks associated with the proliferation of weapons of mass destruction. The Republic of Serbia is also involved in these activities, recognizing the importance of countering the proliferation of weapons of mass destruction in its legal and strategic documents. This paper provides an overview of the broader historical context of legislative development in this field, as well as the most significant international instruments, including initiatives, agreements, and treaties that Serbia implements. The research questions this paper aims to answer are: Has the Republic of Serbia implemented all relevant international documents for preventing the proliferation of weapons of mass destruction, including international agreements, conventions, and resolutions? How does the existing legal framework respond to current regional and global security challenges, and what are the strengths and weaknesses of this framework in the context of its implementation? The core of this paper is the analysis of Serbia's existing legal framework for preventing the proliferation of weapons of mass destruction, as well as the assessment of its strengths and weaknesses in addressing the multiple challenges posed by this type of weaponry. In this way, an in-depth insight is provided into the legal and regulatory measures, international cooperation, and the technological landscape influencing the spread of weapons of mass destruction. Special attention is given to examining security challenges, risks, and threats, both regional and global, to identify potential areas for action where the existing legal framework of Serbia could be improved. The paper emphasizes the importance of raising public awareness and education, as well as fostering a culture of responsibility and vigilance against the proliferation of weapons of mass destruction.

Keywords: weapons of mass destruction, strategies, deproliferation, international cooperation, dual-use items.

Uvod

U složenom pejzažu međunarodne bezbednosti, proliferacija oružja za masovno uništenje (u daljem tekstu: OMU) predstavlja pretnju po mir, stabilnost i bezbednost i visoko je pozicionirana na bezbednosnim agendama savremenih država. Srž naučne i stručne debate o opasnostima proliferacije OMU proističe iz ključnih karakteristika ovog oružja: potencijala da izazove masovne žrtve i rasprostranjenu, dugotrajnu degradaciju životne sredine; neselektivnost prema potencijalnim žrtvama; rizik da u posed ovog oružja dođu nedržavni akteri poput terorističkih organizacija, kao i teškoće pri međunarodnoj kontroli i nadzoru nad softverima i tehnologijama koje potpadaju pod kategoriju robe dvostruke namene, a što je uređeno Evropskom direktivom 388/12.⁴ Iz tog razloga se na međunarodnom planu preduzimaju sistemski naponi u sprečavanju proliferacije OMU, a koji uključuju kombinaciju institucionalnih, pravnih i diplomatskih mera i aktivnosti. Zapravo, diskusija o nuklearnom razoružavanju, koja je otpočela u Ujedinjenim nacijama svega godinu dana od eksplozije prve atomske bombe 1945. godine, aktuelna je i danas putem pokušaja uspostavljanja okvira koji treba da obeshrabri pokušaje nabavke i razvoja OMU od strane državnih i nedržavnih aktera. Međusobna povezanost država u rešavanju pitanja širenja OMU naglašava važnost saradnje, kooperativne diplomatije i zajedničke odgovornosti.

U cilju očuvanja međunarodne bezbednosti Republika Srbija realizuje sve potrebne aktivnosti koje proističu iz međunarodnih inicijativa i ratifikovanih sporazuma s ciljem sprečavanja širenja OMU. Takođe, u svojim strateškim dokumentima prepoznala je opasnost po nacionalnu bezbednost koja proističe iz proliferacije OMU, odnosno usvojila je Strategiju za sprečavanje širenja oružja za masovno uništenje i prateći Akcioni plan.⁵ Kako bi stvorila neophodne zakonske preduslove, Srbija je usvojila i brojne specijalne zakone kako bi pospešila borbu protiv širenja OMU putem posebnih restriktivnih mera.⁶ Razumevanje specifičnih rizika sa kojima se

⁴ Joshua S., Goldstein & Jon C. Pevehouse, *International Relations. Tenth Edition 2013–2014 Update*, Pearson, Boston, 2014, 209; Andrew Blum, Victor Asal & Jonathan Wilkenfeld, "Nonstate Actors, Terrorism, and Weapons of Mass Destruction", *International Studies Review*, 2005, Vol. 7, No. 1, 133; Matthew Fuhrmann, "Exporting Mass Destruction? The Determinants of Dual-Use Trade", *Journal of Peace Research*, Vol. 45, No. 5, 2008, 633–652, DOI 10.1177/0022343308094324; "Regulation (EU) No 388/2012 of the European Parliament and of the Council of 19 april 2012 amending Council Regulation (EC) No 428/2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items", European Parliament, 16 May 2012.

⁵ „Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 77/2021; „Акциони план за период од 2023. до 2025. године за спровођење Стратегије за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, бр. 57/2023.

⁶ Najznačajniji zakoni iz ove oblasti jesu: „Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности“, *Службени гласник РС*, бр. 95/2018 и 10/2019; „Закон о ограничавању

Srbija suočava, kako na regionalnom tako i na globalnom nivou, kao i implementiranje adekvatnih mera i postupaka od najveće je važnosti za jačanje strateškog okvira. Regionalna dinamika, geopolitičke tenzije i istorijsko nasleđe doprinose višestrukim izazovima koji zahtevaju budnu i prilagodljivu strategiju sprečavanja širenja OMU. Samim tim, jedna od fokalnih tačaka analize jeste identifikacija i evaluacija savremenih izazova i pretnji u vezi sa proliferacijom OMU.

U eri ubrzanog tehnološkog napretka, razvoj novih tehnologija ima efekat na različite oblike društvenog ponašanja i delovanja, uključujući i OMU. Široka upotreba tehnologija dvostruke namene, nastanak hibridnog rata, razvoj i rasprostranjenost sajber pretnji i druga naučna dostignuća postavljaju nove izazove naporima za sprečavanje širenja OMU. Shodno tome, i u ovom radu se putem sveobuhvatnog pristupa istražuje način, adekvatnost i pravovremenost na koji se Srbija suočava sa ovim izazovima i prilagođava strategije kako bi obezbedila efikasnost svojih preventivnih mera. Na taj način, u radu se inkorporira prikaz istorijskog razvoja OMU, aktuelnih strateških razmišljanja, analiza postojeće pravne regulative i savremenih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, međunarodne saradnje i tehnološkog napretka, kako bi se stekli dragoceni uvidi u diskurs neširenja OMU i globalne bezbednosti, kao i uloge koju Srbija ima u ovim naporima.

U teoriji međunarodnih odnosa i bezbednosti nije moguće pronaći jedan teorijski pristup koji bi pružio odgovore na pitanja zašto bi jedan akter pretendovao da dođe u posed OMU, odnosno koji su najučinkovitiji modeli ponašanja država koji bi omogućili deproliferaciju OMU. Pristupi realizma zastupaju stav da države, kao centralni akteri u međunarodnim odnosima, teže uvećanju svoje moći kako bi ostvarile svoje interese i u anarhičnom međunarodnom sistemu mogu da se oslone samo na princip samopomoći. Stoga, kao racionalni akteri države mogu težiti posedovanju OMU kao garanciji svog opstanka i bezbednosti. Iako alati analize koje pruža realistička škola mogu pružiti brojne odgovore na pitanje zašto bi neka država težila da dođe u posed OMU, ona poseduje i izvesne nedosttke. Ne pruža odgovor na pitanje zašto su neke države, uključujući i Jugoslaviju, odustale od razvoja svojih nuklearnih programa, kao i zašto nedržavni akteri pretenduju da dođu u posed OMU. Iz tog razloga su u ovu analizu uključene i spoznaje neoliberalnog institucionalizma koji ističe značaj saradnje i postojanja institucija. Iako države u uslovima anarhije teže ostvarivanju svojih interesa, vođene težnjom za apsolutnim dobicima, stvaraju međunarodne institucije i režime kako bi prevazišle prepreke u saradnji. Saradnja je nužni uslov za stvaranje, implementaciju i unapređenje pravnih normi koje regulišu oblast sprečavanja širenja OMU. Odgovor na pitanje zašto se neka država odlučuje

располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење“, *Службени гласник РС*, Бр. 29/2015, 113/2017 и 41/2018; „Закон о извозу и увозу робе двоstrуке намене“, *Службени гласник РС*, бр. 95/2013 и 77/2019.

da poštuje zabranu širenja OMU treba tražiti kroz prizmu socijalnog konstruktivizma koji istražuje međusobni uticaj interesa i ideja, ali i analizira uticaj normi, političke kulture i institucija na ponašanje aktera. Integracijom znanja iz različitih teorijskih pristupa u ovom radu stvoren je teorijski okvir za istraživanje uloge pravnih normi u sprečavanju širenja OMU.

Istorijski osvrt na nastanak pojma oružja za masovno uništenje

Istorijski razvoj pojma OMU odražava evoluirajuću prirodu ratovanja, sve veću svest o devastirajućem potencijalu ovog oružja, ali i napore međunarodne zajednice da pruži odgovor na ovu pretnju putem različitih sporazuma, ugovora i inicijativa. Uprkos opštem uverenju da upotreba ovog pojma datira iz perioda neposredno nakon Drugog svetskog rata i užasavajućih slika stradanja u Hirošimi i Nagasakiju, koren upotrebe OMU potiče iz 1937. godine. Naime, prva upotreba pojma OMU susreće se u božićnom obraćanju Biskupa od Kenterberija i pitanja koje je postavio – da li iko može bez užasa da pomisli šta bi značio još jedan rašireni rat, vođen novim oružjem za masovno uništenje.⁷ Predmetni pojam predstavlja integralni deo višedecenijskog dijaloga o razružavanju u okviru međunarodne zajednice i njegova originalna formulacija „atomske oružje i ostala glavna oružja podobna za masovno uništenje“ pojavljuje se u prvoj Rezoluciji koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1946. godine.⁸ Istovremeno, formirana je i prva Komisija koja je imala mandat da se bavi problemima koji su proistekli iz otkrića atomske energije.

Definisanje OMU ubrzo je postalo jedno od ključnih pitanja u okviru diskursa o postratovskom razoružavanju u okviru UN. Prve korake u tom procesu preduzele su SAD koje su 1947. godine predložile nacrt Rezolucije prema kojoj OMU uključuje „atomske eksplozivno oružje, radioaktivno oružje, smrtonosno hemijsko i biološko oružje, kao i svako oružje koje će biti ubuduće razvijeno, a koje se po karakterističnom razornom dejstvu može uporediti sa dejstvom atomske bombe ili drugih gorepomenutih oružja“.⁹ Komisija za konvencionalno naoružanje UN usvaja ovu Rezoluciju 1948. godine, uprkos tome što je SSSR glasao protiv, uz argumentaciju da je navedena definicija

⁷ Весна Кнежевић Предић & Милош Хрњаз, „Забрана оружја за масовно уништење: од Жене до Њујорка век касније“, у: Жаклина Новичић (ур.) *Употреба силе у међународним односима*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, 60–61.

⁸ “A/RES/1(1) First Resolution adopted by UN General Assembly. Establishment of a Commission to deal with the problem raised by the discovery of atomic energy”, General Assembly Resolution, 1946.

⁹ *Armaments and Disarmament in the Nuclear Age, A Handbook*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 1976, 145.

previše uska, odnosno da bi trebalo da obuhvati i konvencionalno naoružanje i rakete upotrebljene u Drugom svetskom ratu.¹⁰ Posle gotovo dve decenije, SSSR menja svoju poziciju po pitanju definicije OMU, što je dovelo do usvajanja Rezolucije 32/84 pod nazivom „Zabrana razvoja i proizvodnje novih oblika OMU i novih sistema ovakvog oružja“ od strane Generalne skupštine UN 1977. godine.¹¹ Ovom Rezolucijom potvrđena je definicija OMU iz Rezolucije Komisije za konvencionalno naoružanje UN iz 1948. godine, čime postaje zvanično prihvaćena definicija u politici razoružavanja.

Tokom godina formulisane su brojne definicije OMU koje pokazuju varijacije u komponentama koje obuhvataju. Kako je primetio Set Čarus (*Seth Carus*), ove alternativne definicije često odražavaju birokratske interese, ali i ciljeve i prioritete određenih država i agencija. Čarus je identifikovao opsežnu listu koja broji 50 definicija koje su zvanično priznate i uprkos raznolikosti, ove definicije moguće je kategorisati u šest primarnih kategorija: 1) OMU kao nuklearno, biološko i hemijsko oružje (NBH); 2) OMU kao hemijsko, biološko, radiološko i nuklearno oružje (HBRN); 3) OMU kao HBRN i visokoeksplozivno oružje (HBRNE); 4) OMU kao HBRN oružje koje može da izazove masovno uništenje ili masovne žrtve; 5) OMU kao oružje, uključujući neko HBRN oružje, ali ne ograničavajući se na HBRN, sposobno da izazove masovno uništenje ili masovne žrtve; 6) OMU kao oružje masovnog dejstva koje može da izazove masovno uništenje ili masovne žrtve ili da izazove masovni poremećaj.¹²

Republika Srbija definiše OMU kao „hemijsko, biološko, radiološko i nuklearno (HBRN) oružje i sredstva za njihovo prenošenje, kako je to definisano međunarodnim ugovorima, konvencijama, sporazumima i protokolima“.¹³ Praćenjem geneze razvoja legislative po pitanju sprečavanja širenja OMU, uočava se da se sadašnja definicija razlikuje od prethodnih po pitanju jedne komponente – radiološkog oružja. Naime, u Nacionalnom akcionom planu za primenu Rezolucije 1540 Saveta bezbednosti UN o sprečavanju širenja OMU i sredstvima za njihovo prenošenje (2012–2016) govori se o obavezi Srbije kao članice UN „da se uzdržava od pružanja bilo kakve podrške nedržavnim akterima koji pokušavaju da razviju, pribave, proizvode, poseduju, transportuju, prenose ili koriste nuklearno, hemijsko ili

¹⁰ Ibid., 146.

¹¹ “A/RES/32/84-B Prohibition of the development and manufacture of new types of weapons of mass destruction and new systems of such weapons”, United Nations General Assembly Resolution, 1977.

¹² Seth Carus, *Defining “Weapons of Mass Destruction”*, https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/occasional/cswmd/CSWMD_OccasionalPaper-8.pdf, Center for the Study of Weapons of Mass Destruction, 5.1.2024, 6.

¹³ „Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, бр. 77/2021.

biološko oružje i sredstva za njihovo prenošenje".¹⁴ Identična formulacija našla se i u narednom Nacionalnom akcionom planu za period 2018–2022. godine.¹⁵

Inkorporiranje komponente radiološkog oružja u definiciju OMU, koju Srbija koristi u zvaničnim dokumentima, ima svoje stručno, ali i političko značenje. S jedne strane, tehnološki razvoj doveo je do široke rasprostranjenosti upotrebe radioaktivnih materijala u različitim sferama društvenog života, poput medicine, industrije i energetike. Činjenica da ovi materijali mogu biti otuđeni i zatim zloupotrebljeni u svrhu izrade radiološke eksplozivne naprave koja se relativno lako konstruiše i koristi, čini nadzor nad radioaktivnim materijalima apsolutnim imperativom. Zapravo, radioaktivni materijali, mogu predstavljati veoma ozbiljnu bezbednosnu pretnju i njihova upotreba zahteva implementaciju strogih sigurnosnih standarda, pa je inkorporiranje ovih materijala u definiciju OMU u potpunosti opravdano.¹⁶ S druge strane, uključivanje komponente radiološkog oružja u definiciju OMU u brojnim aspektima izjednačava OMU sa HBRN, što značajno olakšava implementaciju HBRN regulative kroz zajednički Akcioni plan.

Međunarodni instrumenti za sprečavanje proliferacije oružja za masovno uništenje

Međunarodna bezbednost se suočava sa dva suprotstavljena procesa prilikom pokušaja uspostavljanja čvrstih međunarodnih okvira za mir i stabilnost – proliferacijom i deproliferacijom. Proliferacija podrazumeva dve osnovne forme: vertikalnu i horizontalnu u zavisnosti od toga da li je reč o uvećanju postojećeg arsenala države ili uvećanja broja članica „nuklearnog kluba“. Nasuprot tome je proces deproliferacije koji „označava neširenje odnosno uključuje postupke sprečavanja širenja nuklearnog oružja bilo „horizontalno“ (na više država) ili „vertikalno“ (u jednoj državi)".¹⁷ Činjenica da ne postoji opšti konsenzus povodom pitanja da li postojanje OMU doprinosi uvećanju ili umanjenju međunarodne bezbednosti, suočava

¹⁴ Zaključak 05 Broj: 018-2695/2012 kojim se usvaja „Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2012–2016)“, *Службени гласник*, бр. 39/2012.

¹⁵ Zaključak 05 Broj: 337-628/2018 kojim se usvaja „Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2018–2022)“, *Службени гласник*, Бр. 9/2018.

¹⁶ Milica Ćurčić, Sanela Veljković & Slavko Dimović, "Border Crossing Control of Radioactive Materials in Serbia", *IRASA International Scientific Conference Science, Education, Technology and Innovation SETI V 2023*, Belgrade: International Research Academy of Science and Art: IRASA, 2023, 630.

¹⁷ Богдан Стојановић, *Теорија денуклеаризације: зашто државе прекидају програме нуклеарног наоружања?*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2021, 38–39.

globalnu zajednicu sa izazovnim zadatkom balansiranja u pokušajima sprečavanja širenja OMU, a koje uključuje kompleksne diplomatske pregovore i sporazume o kontroli naoružanja.

Na nacionalnom nivou, sprečavanje širenja OMU podrazumeva stvaranje aktivne političke agende koja osnažuje kontrolu naoružanja, procese razoružavanja i deproliferacije. Svaka država poseduje odgovornost za implementaciju najznačajnijih međunarodnih instrumenata za sprečavanje širenja OMU, ali i izgradnju i jačanje kapaciteta za suprotstavljanje ovoj pretnji, kao i modele reagovanja u slučaju njenog ispoljavanja. Republika Srbija, kao i gotovo sve moderne države, potpisnik je najznačajnijih konvencija, sporazuma i ugovora koje je potom implementirala u nacionalno zakonodavstvo.¹⁸ Na taj način stvoren je pravni okvir za izgradnju adekvatnog sistema za suprotstavljanje širenju OMU i pružanje doprinosa očuvanju nacionalne i međunarodne bezbednosti.

Ujedinjene nacije su, počevši od 1946. godine, ulagale systemske napore kako bi u potpunosti zabranile nuklearno naoružanje. Kako se ovaj cilj pokazao kao utopija, UN su svoje delovanje usmerile ka tome da se proizvodnja i posedovanje nuklearnog oružja bar ograniči na one države koje su već u posedu istog. Već početkom 50-ih godina XX veka otpočinju pregovori o ugovoru koji bi onemogućio dalje širenje nuklearnog oružja. Ovi napori rezultovali su *Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja* (u daljem tekstu NPT), koji je zaključen 1968. godine a stupio na snagu 1970. godine.¹⁹ NPT predstavlja stožer međunarodnih napora u nuklearnom razoružavanju, izgradnji režima deproliferacije i miroljubivoj upotrebi nuklearne energije. Ovaj ugovor počiva na tri stuba: neširenju nuklearnog oružja, razoružavanju i pravu svake države da koristi nuklearnu energiju u miroljubive svrhe.²⁰ Potpisnice ugovora prepoznate su kao „nuklearne“ i „nenuklearne“ države, shodno čemu su im nametnute različite obaveze. Određeno je da mere nadzora i kontrole sprovodi Međunarodna agencija za atomsku energiju (u daljem tekstu MAAE). Jedinstveni status ovog ugovora ogleda se u gotovo univerzalnom članstvu, pravno obavezujućim normama o razoružavanju i neproliferaciji, proverljivom režimu deproliferacije i posvećenosti miroljubivoj upotrebi nuklearne energije. Potpisivanjem ovog ugovora ne samo da je stvoren preduslov za sprečavanje horizontalnog širenja nuklearnog oružja, već je postavljen temelj za izgradnju arhitekture

¹⁸ *Контрола наоружања*, Министарство спољних послова Републике Србије, <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bezbednosna-politika/kontrola-naoruzanja>, 4.1.2023.

¹⁹ "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", United Nations, INFCIRC/140 22, April 1970.

²⁰ Chris Peloso, "Crafting an Updated Nuclear Non-Proliferation Treaty: Applying the Lessons Learned from the Success of Similar International Treaties to the Nuclear Arms Problem", *Santa Clara Journal of International Law*, 2011, Vol. 9, Iss. 2, 312.

zasnovane na ograničavanju numeričkog rasta nuklearnog oružja, a što predstavlja suštinu strateške stabilnosti.²¹

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je među prvim državama ratifikovala ovaj ugovor u februaru 1970. godine.²² SFRJ, a potom i Srbija, iskazuje kontinuiranu spremnost da budu uključene u međunarodne napore za sprečavanje proliferacije nuklearnog oružja, što se oslikava kroz sve buduće preduzete obaveze u vezi sa NPT. Najpre, SFRJ je 1973. godine potpisala sa MAAE *Sporazum o primeni garantija*.²³ Primena garantija zasniva se na proceni tačnosti i kompletnosti nuklearnog materijala deklarisanog od strane Srbije, kao i nuklearnih aktivnosti. Mere verifikacije podrazumevaju redovne i vanredne inspekcije na terenu, posete, kao i stalni monitoring i evaluaciju. *Dodatni protokol Sporazuma o primeni garantija između Srbije i MAAE* potpisan je 3. jula 2009. godine, a ratifikovan je 2018. godine.²⁴ Time se Srbija obavezala da pruži inspektorima MAAE sve informacije u pogledu prijavljenih i mogućih neprijavljenih aktivnosti u vezi sa nuklearnim materijalima.

Multilateralni ugovor koji zabranjuje sve nuklearne eksplozije, bez obzira da li su izvedene u vojne ili miroljubive svrhe, jeste *Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih proba, sa Protokolom* (daljem tekstu: CTBT), koji je usvojen 1996. godine.²⁵ Glavni ciljevi ovog ugovora jesu sprečavanje testiranja nuklearnog oružja i promovisanje međunarodnog mira i bezbednosti ograničavanjem razvoja i unapređenja nuklearnog oružja. Ugovor uspostavlja globalni sistem praćenja za otkrivanje i verifikaciju nuklearnih eksplozija, koristeći mrežu stanica za praćenje širom sveta. Kako bi CTBT stupio na snagu, potrebno je da ga ratifikuju 44 zemlje navedene u Aneksu 2 ugovora, od kojih devet to i dalje nije učinilo: Kina, Indija, Pakistan, Severna Koreja, Izrael, Iran, Egipat, Rusija i SAD. Iako je Rusija ratifikovala CTBT 2000. godine, povukla je ratifikaciju 2023. godine, po uzoru na SAD.²⁶ Srbija

²¹ Марина Костић, „Стратешка стабилност и могућности укључивања Кине у преговоре о контроли стратешког наоружања“, *Међународни проблеми*, Вол. 72, Бр. 4, 2020, 680, DOI: 10.2298/MEDJP2004678K.

²² „Закон о ратификацији Уговора о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени лист СФРЈ*, 5. март 1970.

²³ „Споразум између Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Међународне агенције за атомску енергију о примени гаранција у вези са Уговором о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени лист СФРЈ*, 67/73.

²⁴ „Закон о потврђивању додатног протокола између Републике Србије и Међународне агенције за атомску енергију уз споразум између Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Међународне Агенције за атомску енергију о примени гаранција у вези са уговором о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори*, бр. 10/2018.

²⁵ *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT)*, https://www.ctbto.org/sites/default/files/2023-10/2022_treaty_booklet_E.pdf, 10.1.2024.

²⁶ *Comprehensive Test Ban Treaty at a Glance*, Arms Control Assosiation, <https://www.armscontrol.org/factsheets/test-ban-treaty-at-a-glance>, 10.1.2024.

je ratifikovala ovaj ugovor 2004. godine i time pokazala jasan stav po pitanju zabrane nuklearnih proba, iako ovaj ugovor još nije stupio na snagu.²⁷

Zabrana upotrebe biološkog oružja prvi put je ustanovljena *Ženevskim protokolom o zabrani zagušljivih, otrovnih i sličnih gasova i bakterioloških metoda ratovanja iz 1925. godine*.²⁸ Međutim, ovaj Protokol pokazao je brojne slabosti posebno zato što nije sankcionisao usavršavanje, proizvodnju, transfer i uništenje zaliha, već isključivo upotrebu i to samo u međunarodnim oružanim sukobima i to kada je reč o državama ugovornicama, što je dovelo da usvajanja *Konvencije o zabrani usavršavanja, proizvodnje i stvaranja zaliha bakteriološkog (biološkog) i toksičkog oružja i o njihovom uništavanju*.²⁹ O Konvenciji je pregovarano na Konferencija Komiteta za razoružanje u Ženevi i otvorena je za potpisivanje 10. aprila 1972, a stupila je na snagu 26. marta 1975. godine. Ova konvencija pored zabrane upotrebe sankcioniše i proizvodnju, skladištenje, usavršavanje i promet biološkog oružja, uz nametanje obaveze državama potpisnicama da unište postojeće zalihe ovog oružja. SFRJ je ratifikovala ovu Konvenciju 1974. godine.³⁰ Gotovo 40 godina kasnije, Srbija je ovu oblast detaljno uredila putem posebnog Zakona 2011. godine.³¹ Posredno, pitanje zaštite od biološkog ugrožavanja tretira se i brojnim rezolucijama UN, kao i nacionalnim zakonodavstvom u oblasti zaštite od zaraznih bolesti, zaštite životne sredine, kao i kontrole robe dvostruke namene i kroz brojne međunarodne režime.³²

Nakon višegodišnjih pregovora na Konferenciji o razoružavanju, 1992. godine je potpisana a 1997. godine stupila na snagu *Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom*

²⁷ „Закон о ратификацији Уговора о свеобухватној забрани нуклеарних проба са протоколом“, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, Бр. 4/2004.

²⁸ Među 38 država koje su ga 17. juna 1925. godine potpisale bila je i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca koja ga je ratifikovala 1929. godine. U roku od pet godina ratifikovalo ga je 28 država, a danas ovaj Protokol ima 140 strana ugovornica. Videti šire: Весна Кнежевић Предић & Милош Хрњаз, „Забрана оружја за масовно уништење: од Женеве до Њујорка век касније“.

²⁹ Videti šire: Небојша Раичевић, „Забрана биолошког оружја у међународном хуманитарном праву“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 2010, Вол. 56, 118–120; *The Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction*, <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2020/12/BWC-text-English.pdf>, 4.1.2023.

³⁰ „Уредба о ратификацији Конвенције о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању“, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, Бр. 43/74.

³¹ „Закон о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању“, *Службени гласник РС*, Бр. 87/2011.

³² Елизабета Ристановић & Мубарак С.А. Буршаид Ал-Дахери, „Суочавање са изазовима биолошких претњи и биолошког оружја у 21. веку“, *Социолошки преглед*, Бр. 4, 2022, 1333, DOI: 10.5937/socpreg56-40572.

uništavanju.³³ Ova Konvencija je predvidela i formiranje Organizacije za zabranu hemijskog oružja koja poseduje odgovornost za nadzor nad razoružanjem i deproliferacijom, kao i mehanizme za verifikaciju usklađenosti i korekciju neusklađenosti sa Konvencijom. Republika Srbija je ratifikovala ovu Konvenciju 2000. godine i ima stalnog predstavnika u Hagu.³⁴ Na nacionalnom planu, u skladu sa preuzetim obavezama iz Konvencije, donet je Zakon o zabrani upotrebe hemijskog oružja.³⁵ Na osnovu odredbi ovog Zakona, obrazovana je Komisija za sprovođenje Konvencije o zabrani hemijskog oružja, u čijem radu učestvuju predstavnici svih relevantnih ministarstava.³⁶

Prva rezolucija Saveta bezbednosti UN koja izričito pominje zajedničke napore za suprotstavljanje pretnji koje proističu iz širenja OMU jeste Rezolucija 1540 SB UN. Ova Rezolucija određuje obaveze članica o usvajanjima efikasnih mera i sredstva za uspostavljanje pune nacionalne kontrole radi sprečavanja proizvodnje, kao i deproliferacije OMU, odgovarajućih materijala i sredstava za njihovo prenošenje.³⁷ Postupajući u skladu sa zahtevima Rezolucije 1540, Srbija je usvojila najpre dva Nacionalna akciona plana, a potom 2021. godine i *Strategiju za borbu protiv širenja oružja za masovno uništenje za period od 2021. do 2025. godine* (u daljem tekstu: *Strategija za sprečavanje OMU*), čime je stvorila adekvatan normativni okvir za sprečavanje širenja OMU.

Nacionalni okvir za sprečavanje širenja oružja za masovno uništenje

Diskusija o bezbednosti Republike Srbije neizostavno počinje analizom Strategije nacionalne bezbednosti, koja predstavlja „uslov, osnov, usmeravajući i korektivni dokument jedne države (društva) nastao kao izraz

³³ *The Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (CWC)*. https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/CWC/CWC_en.pdf, 5.1.2024.

³⁴ „Zakon o potvrđivanju konvencije o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništavanju“, *Službeni list CPJ – Međunarodni ugovori*, Br. 2/2000.

³⁵ „Zakon o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništavanju“, *Službeni glasnik РС*, Br. 36 od 15. maja 2009, 104 od 27. novembra 2013.

³⁶ „Odluka o obrazovanju Komisije Republike Srbije za sprovođenje Konvencije o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništavanju“, *Službeni glasnik РС*, Br. 11 od 22. februara 2011, 71 od 26. septembra 2011, 25 od 4. aprila 2012, 102 od 22. novembra 2013, 110 od 14. oktobra 2014, 36 od 9. aprila 2021, 99 od 22. oktobra 2021, 113 od 14. oktobra 2022.

³⁷ „S/RES/1540 Resolution 1540“, Security Council United Nations, 2004.

uvažavanja opšteprihvaćenih standarda bezbednosnog organizovanja savremenih država“.³⁸ Konkretizacijom Strategije nacionalne bezbednosti određuje se politika nacionalne bezbednosti Srbije, posredstvom koje država utvrđuje plansko usmerenje aktivnosti svih elemenata sistema nacionalne bezbednosti i opredeljuje za koncept bezbednosti. Prvu Strategiju nacionalne bezbednosti Republike Srbije, Srbija je usvojila 2009. godine i među pretnjama OMU je prepoznato na dvojak način – kao pretnja i kao sredstvo izvršenja.³⁹ Naime, proliferacija OMU ocenjena je kao „potencijalno najveća pretnja globalnoj i evropskoj bezbednosti, a samim time i realna pretnja bezbednosti Republike Srbije“.⁴⁰ U tom kontekstu, izražena je posebna bojazan da ovaj vid oružja ne dođe u posed nedržavnih aktera poput terorističkih grupa. Takođe, u predmetnoj Strategiji proliferacija OMU prepoznata je kao sredstvo izvršenja u okviru delovanja zasebne pretnje – organizovanog kriminala. Samim tim, kao nosioci ugrožavanja prema Strategiji identifikovani su prvenstveno nedržavni akteri. Osim odlučnosti da „ne poseduje i ne razvija OMU i da aktivno učestvuje u sprečavanju njegovog širenja“ hijerarhijski niža Strategija odbrane iz 2009. godine nije dala konkretnija objašnjenja.⁴¹

Deset godina kasnije usvojena je aktuelna Strategija nacionalne bezbednosti, koja treba da predstavlja odraz aktuelne bezbednosne situacije i pruži odgovor na savremene izazove, rizike i pretnje.⁴² Istovremeno, ona predstavlja i deo ukupnog procesa usklađivanja i revizije strategijsko-doktrinarnih dokumenata u oblasti bezbednosti i odbrane koji se vrše s ciljem usklađivanja sa Evropskom globalnom strategijom iz 2016. godine. I u ovoj Strategiji proliferacija OMU, zajedno sa pratećim sistemima, prepoznata je kao najveća bezbednosna pretnja, ali preciziran je parametar prema kojem je dato takvo određenje – posledice u slučaju nastupanja pretnje. Takođe, pored terorističkih organizacija, zadržan je stav iz prethodne Strategije o organizovanim kriminalnim grupama kao potencijalnim nosiocima ove pretnje. Konkretizacija ove Strategije izvršena je hijerarhijski nižom Strategijom odbrane u kojoj je ova pojava identifikovana kao pretnja po bezbednosno okruženje, kao i naponi Srbije na njenom suzbijanju, samo je pomenuta.⁴³ Time je Strategija nacionalne bezbednosti identifikovala proliferaciju OMU kao jednu od najvećih globalnih pretnji, ali i pretnji po

³⁸ Љубомир Стајић, Ненад Радивојевић & Владан Мирковић, „Неки аспекти унутрашње безбедности као елемената Стратегије националне безбедности Републике Србије“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Вол. 51, Бр. 4, 2017, 1327, DOI: 10.5937/zrpfns51-16569.

³⁹ „Стратегија националне безбедности Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Бр. 88/2009.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ „Стратегија одбране Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Број 88/2009.

⁴² „Стратегија националне безбедности Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Број 94/2019.

⁴³ „Стратегија одбране Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Бр. 94/2019.

nacionalnu bezbednost, posebno u slučaju da se nađu u posedu nedržavnih aktera poput terorističkih grupa ili organizovanih kriminalnih grupa. Međutim, neka detaljnija elaboracija je izostala, što je opravdano s obzirom na to da je reč o hijerarhijski najvišoj strategiji iz oblasti bezbednosti, dok se niz drugih strategija iz sfere bezbednosti bave posebnim pitanjima koja su u opštem smislu samo definisana Strategijom nacionalne bezbednosti.

Posebna Strategija koja reguliše oblast OМУ je *Strategija za borbu protiv širenja oružja za masovno uništenje za period od 2021. do 2025. godine* (u daljem tekstu: Strategija za sprečavanje OМУ), a čije usvajanje predstavlja jednu od obaveza proisteklih iz Rezolucije 1540 SB UN.⁴⁴ Njenom donošenju prethodio je dug put koji je podrazumevao usvajanje dva Nacionalna akciona plana (u daljem tekstu: NAP) i formiranje Radne grupe za sprovođenje pomenutog NAP.⁴⁵ Oba NAP-a definisali su sedam identičnih ciljeva, kao i institucije koje će biti nosioci implementacije aktivnosti definisanih ciljevima.⁴⁶ Obaveza usvajanja Strategije za sprečavanje OМУ proistekla je iz preuzetih međunarodnih obaveza, Rezolucije 1540 SB UN, kao i učesća u radu Centra za bezbednosnu saradnju u Jugoistočnoj Evropi (RACVIAC). Zapravo, Nacrt Strategije za sprečavanje OМУ ocenjen je kompatibilnim sa strategijama ostalih država članica.⁴⁷

Najveća novina u samoj Strategiji jeste uvođenje nove komponente u određenje definicije OМУ: radiološkog oružja. U Srbiji je prethodno stvoren čitav institucionalni okvir koji reguliše radijacionu delatnost, čime je ispunjen zakonski preduslov za sankcionisanje zloupotrebe radioaktivnih materijala.⁴⁸

⁴⁴ „Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 77/2021.

⁴⁵ Закључак 05 Број: 018-2695/2012 којим се усваја „Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2012–2016)“, *Службени гласник*, Бр. 39/2012, и Закључак 05 Број 337-628/2018 којим се усваја „Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2018–2022)“, *Службени гласник*, Бр. 9/2018; „Одлука о образовању Радне групе за праћење спровођења Националног акционог плана за примену Резолуције 1540 Савета безбедности Уједињених нација о спречавању ширења оружја за масовно уништавање и средстава за њихово преношење (2012–2016): 122/2012-10“, *Службени гласник РС*, Бр. 122 од 25. децембра 2012, и „Одлука о образовању Радне групе за праћење спровођења Националног акционог плана за примену Резолуције 1540 Савета безбедности Уједињених нација о спречавању ширења оружја за масовно уништавање и средстава за њихово преношење (2018–2022)“, *Службени гласник РС*, Бр. 53 од 11. јуна 2018, 92 од 29. јуна 2020.

⁴⁶ Реč је о следећим циљевима: 1) уздржавање од пружања подршке; 2) процесуирање забрањених активности у вези са оружјем за масовно уништавање; 3) делотворне контролне мере; 4) контролне листе; 5) подизање свести; 6) Дијалог и сарадња, и 7) превенција.

⁴⁷ RACVIAC Members & MAG, <https://www.racviac.org/what-is-racviac/members/>, 8.1.2024.

⁴⁸ Усвојен је „Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности“, *Службени гласник РС*, Бр. 95/2018 и 10/2019, којим је основан Директорат за радијациону и нуклеарну сигурност и безбедност као регулаторно тело.

Takođe, veoma je obuhvatno određen pojam „širenje OMU“: „razvoj, proizvodnju, nabavku, promet, prevoz, snabdevanje i upotrebu OMU, kao i transfer tehnologije i izgradnju postrojenja i kapaciteta za njegov razvoj i proizvodnju od strane pripadnika kriminalnih i terorističkih/ekstremističkih grupa i organizacija, nedržavnih aktera i režima koji podržavaju terorizam, u cilju nanošenja ljudskih žrtava i materijalne štete“. Dakle, najpre su izlistani potencijalni modaliteti zlupotrebe OMU, uključujući i buduće potencijale za zlonamerno korišćenje do kojih može doći razvojem tehnologije. Kao nosioci pretnji, pored nedržavnih aktera, po prvi put su označeni i državni akteri u vidu režima koji podržavaju terorizam. Zapravo, ukazuje se na pogubne posledice potencijalne sprege između terorizma i širenja OMU, ali i praćenje bezbednosnih trendova u svetu.

U praksi su, paralelno na aktivnostima izrade Strategije za sprečavanje OMU, preduzete i druge aktivnosti kako bi se smanjila mogućnost uspostavljanja veze sa terorizmom. Na međunarodnom planu, Srbija je potpisnik i primenjuje brojne konvencije u oblasti borbe protiv terorizma. Na nacionalnom nivou, usvojene su Strategije za sprečavanje pranja novca i borbu protiv terorizma u kojima se kao jedna od posebnih odlika terorizma navodi sprega sa proliferacijom OMU.⁴⁹ Takođe, 2018. godine usvojene su izmene *Zakona o ograničavanju raspolaganja imovinom u cilju sprečavanja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje* čime je stvoren čitav sistem za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Srbiji, a indirekto se utiče i na sprečavanje širenja OMU posredstvom delovanja terorističkih organizacija.⁵⁰

Strategija za sprečavanje OMU određuje tri opšta cilja: 1) sprečavanje da lica, nedržavni akteri i države dođu u nelegalan posed OMU, 2) sprečavanje korišćenja OMU od strane pripadnika kriminalnih i terorističkih/ekstremističkih grupa i organizacija, nedržavnih aktera i režima koji podržavaju terorizam, kao i 3) otklanjanje i umanjeње posledica u slučaju eventualne upotrebe OMU. Ovi ciljevi operacionalizovani su u četiri posebna cilja: 1) onemogućavanje nedozvoljenog razvoja, proizvodnje, nabavke, prometa i upotrebe OMU i robe dvostruke namene; 2) jačanje prevencije na nacionalnom nivou i obezbeđivanje uslova za ostvarivanje najvišeg mogućeg nivoa efikasnosti u sprečavanju širenja OMU; 3) spremnost za brz i efikasan odgovor na moguću krizu izazvanu OMU, kao i unapređenje državnih kapaciteta za otklanjanje posledica u slučaju da dođe do upotrebe OMU, i 4) nastavak pružanja značajnog doprinosa naporima međunarodne zajednice u suzbijanju širenja OMU, aktivnom saradnjom na regionalnom i globalnom planu.⁵¹

⁴⁹ Danas je aktuelna „Strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma za period 2020–2024. godine“, *Službeni glasnik РС*, Бр. 14 од 21. фебруара 2020.

⁵⁰ „Закон о ограничавању располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење“, *Službeni glasnik РС*, Бр. 29/2015, 113/2017 и 41/2018.

⁵¹ „Strategija za borbu protiv širenja oružja za masovno uništenje za period od 2021. do 2025. godine“, *Službeni glasnik РС*, Бр. 77/2021, поглавље 4.

Operacionalizacija opštih ciljeva je nastavljena kroz tekst Strategije, pa su za svaki identifikovani posebni ciljevi i određene mere za njihovo ostvarivanje. Na taj način su ciljevi predstavljeni značajno sistematičnije i preglednije nego u prethodnim NAP i jasno su navedene mere koje relevantne institucije uključene u realizaciju treba da implementiraju.

Poseban kvalitet ove Strategije ogleda se u identifikovanju indikatora za praćenje njenog sprovođenja. Uobičajena praksa u Srbiji ukazuje da najčešće ne postoje parametri za evaluaciju neke Strategije, pa je u ovom slučaju reč o pohvalnom i pažnje vrednom izuzetku. Sprovođenje Strategije oročeno je na četiri godine, a predviđeno je i stvaranje Nacionalnog koordinacionog tela za borbu protiv širenja OMU koje je zaduženo za koordinaciju svih aktivnosti na ostvarenju opštih ciljeva, ali i izradu Akcionih planova.⁵² Naime, Strategijom je predviđena izrada dva akciona plana – Akcioni plan za zaštitu od hemijskih, bioloških, radioloških i nuklearnih (HBRN) pretnji i rizika (u daljem tekstu: HBRN Akcioni plan) i Akcioni plan za sprovođenje ove Strategije.⁵³ Međutim, usvojen je samo Akcioni plan za sprovođenje Strategije za sprečavanje OMU, u okviru kojeg su se našle mere za „sprečavanje širenja OMU i kontrolu HBRN materijala“, pa je na taj način ovaj akcioni plan obuhvatio mere koje je trebalo da se nađu u HBRN Akcionom planu. Na taj način je naizgled u praksi jednostavnije koordinirati brojne mere i aktivnosti koje različita državna tela treba da realizuju i merljiviji su rezultati u procesu evaluacije. Svakako, tek nakon evaluacije Akcionog plana predviđenog za 2025. godinu biće moguće proceniti da li je sažimanje dva Akciona plana u jedan bila racionalna i ispravna strateška odluka.

Budući izazovi deproliferaciji oružja za masovno uništenje

Proces deproliferacije OMU suočava se sa brojnim izazovima koji potiču od različitih aktera, ali i usled tehnološkog razvoja. Na globalnom planu, najčešće se govori o dve države čiji potencijali za razvoj nuklearnog oružja i dalje izazivaju veliku bojaznost – Severna Koreja i Iran.⁵⁴ Drugi izazov deproliferaciji potiče od problema verifikacije i usklađenosti. Naime, usled

⁵² „Odluka o obrazovaњу Nacionalnog koordinacionog tela za borbu protiv širenja oružja za masovno uništenje za period od 2021. do 2025. godine“, *Službeni glasnik РС*, Бр. 117 од 3. децембра 2021, 25 од 31. марта 2023. године.

⁵³ „Акциони план за период од 2023. до 2025. године за спровођење Стратегије за борбу против шirenja оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“.

⁵⁴ Potencijalni razvoj i unapređenje balističkih projektila od strane Severne Koreje predstavlja značajan globalni izazov deproliferaciji, uprkoj brojnim diplomatskim inicijativama. Takođe, status iranskog nuklearnog programa predmet je dugogodišnje međunarodne zabrinutosti. Zajednički sveobuhvatni plan akcije (*Joint Comprehensive Plan of Action*), imao je za cilj da ublaži ovu zabrinutost, ali brojni izazovi, uključujući diplomatske tenzije i promene u rukovodstvu, uticali su na stabilnost samog sporazuma.

samih karakteristika OMU, obezbeđivanje proverljivosti procesa razoružavanja, kao i usaglašenosti sa međunarodnim sporazumima predstavljaju izazove sa kojima se suočava celokupna međunarodna zajednica. Samim tim, pored problema neratifikacije i napuštanja ranije ratifikovanih sporazuma od strane nekih država, izazovi u deproliferaciji javljaju se i u slučaju izostajanja poverenja i snažnih mehanizama verifikacije.⁵⁵ U tom kontekstu treba posmatrati i izazove koji potiču iz slabljenja podrške država međunarodnim institucijama, a koje se mogu negativno odraziti na efikasnost režima deproliferacije OMU. Tekuće geopolitičke tenzije između velikih sila takođe se negativno odražavaju na napore u neširenju OMU jer diplomatski izazovi, nedostatak poverenja i težnja za strateškim interesima značajno ometaju proces saradnje u ovoj oblasti.

Pored bojazni od protivpravnog delovanja državnih aktera, prisutan je i permanentan strah od opasnosti da nedržavni akteri dođu u posed OMU, bilo putem krađe ili sponzorstva od strane neke države. U tom kontekstu se najčešće ukazuje na opasnost od mogućnosti da terorističke grupe dođu u posed OMU, odnosno da razvijaju ili proizvode ovo oružje.⁵⁶ Srbija je u svojoj Strategiji za sprečavanje OMU značajnu pažnju posvetila upravo ovom izazovu, uz ranije pomenuto realizovanje posebnih mera koje proističu iz drugih zakonskih propisa.

Posebna opasnost po širenje OMU proističe iz razvoja novih tehnologija, odnosno zloupotrebe savremenih tehnologija u različite zlonamerne svrhe. U tom kontekstu se najčešće govori o sajber pretnjama, odnosno o mogućnosti sajber napada na kritičnu infrastrukturu ili informacione sisteme povezane sa nuklearnim postrojenjima. Zapravo, među ekspertima raste zabrinutost od napada ili manipulacije industrijskim kontrolnim sistemima na nuklearnim i hemijskim postrojenjima putem sajber aktivnosti, što bi dovelo do oslobađanja radijacije ili otrovnih hemikalija.⁵⁷ U grupu izazova koji proističu iz razvoja tehnologija treba uvrstiti i modernizaciju postojećeg nuklearnog arsenala, a koja može dovesti do novog tipa trke u naoružavanju.

Opasnost o kojoj se najčešće govori u kontekstu širenja OMU jeste sve učestalija upotreba tehnologija dvostruke namene. Roba dvostruke namene jeste „roba, uključujući softver i tehnologiju, koja se može koristiti kako u civilne tako i u vojne svrhe, roba koja može biti upotrebljena u neeksplozivne svrhe i roba koja se na bilo koji način može iskoristiti u cilju širenja ili proizvodnje OMU“.⁵⁸ Srbija je implementirala postojeću međunarodnu

⁵⁵ “WMD Verification and Compliance: The State of Play”, Weapons of Mass Destruction Commission (WMDC), 2004.

⁵⁶ Bruce Hoffman, “Terrorism and WMD: Some Preliminary Hypothesis”, *The Nonproliferation Review*, 1997, 45–53.

⁵⁷ Shane Smith, “Cyber Threats and Weapon for Mass Destruction”, *CSWMD Proceedings*, 2021.

⁵⁸ „Закон о извозу и увозу робе двоструке намене“, *Службени гласник РС*, Бр. 95/2013 и 77/2019.

regulativu vezanu za uvoz i izvoz ove robe, izgradnju kontrole robe dvostruke namene, odnosno transfera softvera i tehnologije elektronskim putem, a koje mogu biti iskorišćene u proizvodnji OMU. Između ostalog, pored usvajanja Zakona o izvozu i uvozu robe dvostruke namene, formirala je Nacionalnu kontrolnu listu robe dvostruke namene, a koja se referiše i na Nacionalnu kontrolnu listu naoružanja i vojne opreme.⁵⁹ Svakako, u ovoj oblasti je od izuzetnog značaja saradnja Srbije sa međunarodnim organizacijama i forumima koji se bave regulisanjem uvoza i izvoza robe dvostruke namene, saradnja sa privrednim sektorom s ciljem poštovanja i praćenja propisa koji regulišu ovu oblast. S tim u vezi, u okviru Ministarstva unutrašnje i spoljne trgovine formirano je Odeljenje za međunarodne sporazume i spoljnu trgovinu kontrolisanom robom, u kojem se realizuju aktivnosti koje se odnose na pregovaranje i zaključivanje međunarodnih sporazuma, kao i unapređenja Sistema izvozne i uvozne kontrole u oblasti naoružanja, vojne opreme, robe dvostruke namene i robe koja bi se mogla koristiti za izvršenje smrtne kazne, mučenje ili drugo okrutno, neljudsko ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje (SKM).⁶⁰

Posebnu pažnju potrebno je posvetiti edukaciji o značaju poštovanja pravila i regulativa koje se odnose na robu dvostruke namene. Budući izazovi deproliferaciji mogu proisteći i usled uspostavljanja korelacija između navedenih bezbednosnih izazova. Nepostjanje svesti o značaju sprečavanja ovog vida nelegalne trgovine i nedostatak znanja o regulativi i kontroli izvoza može dovesti do neadekvatnog nadzora i, samim time, omogućiti neovlašćen pristup osetljivim tehnologijama. Edukacija u ovoj oblasti treba da obuhvati detaljno razumevanje međunarodnih sporazuma, specifičnih nacionalnih regulativa koje upravljaju trgovinom robom dvostruke namene kao i obučenosť i opremljenosť stručnih službi, poput Uprave carine, da postupaju tokom kontrole i nadzora nad tranzitom robe. Takođe, treba razmotriti i ulogu tehnološkog razvoja i globalizacije u kreiranju novih izazova i mogućnosti u ovoj oblasti. Brzi napredak u tehnologijama kao što su biotehnologija, informacione tehnologije i materijali generišu nove rizike, ali i nove alate za monitoring i kontrolu.

Zaključak

U savremenim međunarodnim odnosima svaki državni akter, koji je opredeljen da pruži doprinos postizanju i održavanju međunarodnog mira i bezbednosti, mora da uloži značajne napore i uzme aktivno učešće u

⁵⁹ „Одлука о утврђивању Националне контролне листе робе двојструке намене“, *Службени гласник РС*, Бр. 45/2022; „Одлука о утврђивању Националне контролне листе наоруђања и војне опреме“, *Службени гласник РС*, Бр. 90/2013.

⁶⁰ *Извозна контрола /НВО и РДН*, Министарство унутрашње и спољне трговине, <https://must.gov.rs/tekst/383/izvozna-kontrolanvo-i-rdn.php>, 13.6.2024.

sprečavanju širenja OMU. Ovi napori podrazumevaju odgovornost svake države u implementiranju međunarodnih instrumenata za sprečavanje širenja OMU, posvećenost međunarodnoj saradnji u sprečavanju širenja OMU, ali i razvoj i jačanje domaćih kapaciteta za suprotstavljanje ovoj pretnji, kao i modele reagovanja u slučaju njenog ispoljavanja. U ovom radu pružen je prikaz, sinteza i analiza postojećeg normativnog okvira u oblasti sprečavanja širenja OMU, koji odražava posvećenost Republike Srbije stvaranju i održavanju adekvatnog pravnog okvira za sprečavanje širenja OMU kroz dosledno poštovanje i implementiranje svih preuzetih međunarodnih obaveza i izgradnju domaćih kapaciteta.

Promenljivo geopolitičko okruženje stvorilo je potrebu prilagođavanja aktivnosti i delovanja država radi obezbeđivanja efikasnih preventivnih bezbednosnih mera. Time je nekada jasan stav država o značaju deproliferacije OMU postao poligon za pojavu nepoverenja i sumnje u strategije drugih država. Kroz doslednu implementaciju svih relevantnih zakona i regulativa, Srbija pruža nedvosmislenu podršku globalnim naporima u borbi protiv širenja OMU. Uspostavljeni zakonski okvir predstavlja važan aspekt ukupne strategije Srbije za sprečavanje proliferacije OMU, čime Srbija pokazuje svoju konstruktivnu ulogu u međunarodnim naporima za unapređenje bezbednosti. Na taj način, ovo istraživanje pružilo je doprinos razumevanju šireg diskursa međunarodne bezbednosti, pružajući uvid u napore i praktične mere jednog državnog aktera u sprečavanju proliferacije OMU.

U svetu obeleženom širokom upotrebom robe dvostruke namene, razvojem hibridnih ratova, pojavom konflikata u neposrednom okruženju Srbije, kako i razvojem i rasprostranjenosti sajber pretnji, jasno je da se nacionalna bezbednost suočava sa izazovnim pretnjama u dinamičnom okruženju. Posebna opasnost potiče od nastanka potencijalne sprege između navedenih bezbednosnih izazova. U tom kontekstu, postavljanje novih standarda u naporima za sprečavanje širenja OMU zahteva permanentnu i adaptivnu strategiju. Prvi korak u suprotstavljanju ovim izazovima je aktivna uloga Srbije u međunarodnoj zajednici i posvećenost međunarodnoj saradnji. Identifikacija novih trendova u oblasti robe dvostruke namene i hibridnih pretnji, praćenje razvoja sajber pretnji i kontinuirana procena pretnji predstavljaju apsolutni imperativ za adekvatan odgovor. Jasno, takav odgovor na prvom mestu zahteva adaptibilnost Strategije za sprečavanje širenja OMU, a koja proističe iz stalne evaluacije i nadogradnje Akcionog plana. Takođe, neophodna je usklađenost ove strategije sa drugim srodnim propisima koji regulišu ovu oblast.

Permanentna evaluacija planiranih mera i aktivnosti je od suštinskog značaja za obezbeđivanje efikasnosti Strategije za sprečavanje širenja OMU. U tom kontekstu, potrebno je kontinuirano posvećivanje pažnje unapređenju ukupnih kapaciteta za prevenciju, i daljem razvoju međuinstitucionalne saradnje između relevantnih aktera. Razvoj domaćih kapaciteta za monitoring

i kontrolu, aktivna saradnja i razmena informacija i najboljih praksi, edukacija i podizanje svesti predstavljaju ključne elemente koji će obezbediti adekvatan i sveobuhvatan odgovor na ove izazove. Kroz ovakav holistički pristup, koji kombinuje zakonodavne mere sa praktičnim akcijama i međunarodnom saradnjom, Srbija aktivno učestvuje u globalnim naporima za sprečavanje rasprostranjivanja OMOU i zaštitu nacionalne i međunarodne bezbednosti.

Rad je nastao u okviru naučno-istraživačke delatnosti Instituta za nuklearne nauke „Vinča“ – Instituta od nacionalnog značaja za Republiku Srbiju, finansiranog od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija, broj granta 451-03-66/2024-03/200017 i naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2024. godine“, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2024. godine.

Bibliografija

- „Акциони план за период од 2023. до 2025. године за спровођење Стратегије за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 57/2023.
- “A/RES/1(I) First Resolution adopted by UN General Assembly. Establishment of a Commission to deal with the problem raised by the discovery of atomic energy”, *General Assembly Resolution*, 1946.
- “A/RES/32/84-B Prohibition of the development and manufacture of new types of weapons of mass destruction and new systems of such weapons”, *United Nations General Assembly Resolution*, 1977.
- Armaments and Disarmament in the Nuclear Age, A Handbook*, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm, 1976, 145.
- Blum Andrew, Victor Asal & Jonathan Wilkenfeld, “Nonstate Actors, Terrorism, and Weapons of Mass Destruction”, *International Studies Review*, 2005, Vol. 7, No. 1, 133–170.
- Carus Seth, *Defining “Weapons of Mass Destruction”*, https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/occasional/cswmd/CSWMD_OccasionalPaper-8.pdf, Center for the Study of Weapons of Mass Destruction, 5.1.2024.
- Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT)*, https://www.ctbto.org/sites/default/files/202310/2022_treaty_booklet_E.pdf, 10.1.2024.
- Ćurčić Milica, Sanela Veljković & Slavko Dimović, “Border Crossing Control of Radioactive Materials in Serbia”, *IRASA International Scientific Conference Science, Education, Technology and Innovation SETI V 2023*,

- Belgrade: International Research Academy of Science and Art: IRASA, 2023, 629–639.
- Goldstein Joshua S., & Jon C. Pevehouse, *International Relations. Tenth Edition 2013–2014 Update*, Pearson, Boston, 2014.
- Fuhrmann Matthew, “Exporting Mass Destruction? The Determinants of Dual-Use Trade”, *Journal of Peace Research*, Vol. 45, No. 5, 2008, 633–652, DOI: 10.1177/0022343308094324.
- Hoffman Bruce, “Terrorism and WMD: Some Preliminary Hypotesis”, *The Nonproliferation Review*, 1997, 45–53.
- Извозна контрола /НВО и РДН*, Министарство унутрашње и спољне трговине, <https://must.gov.rs/tekst/383/izvozna-kontrolanvo-i-rdn.php>, 13.6.2024.
- Кнежевић Предић Весна & Милош Хрњаз, „Забрана оружја за масовно уништење: од Женева до Њујорка век касније“, у: Жаклина Новичић (ур.) *Употреба силе у међународним односима*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, 59–90.
- Костић Марина, „Стратешка стабилност и могућности укључивања Кине у преговоре о контроли стратешког наоружања“, *Међународни проблеми*, Вол. 72, Бр. 4, 2020, 680, DOI: 10.2298/MEDJP2004678K, 678–708.
- Контрола наоружања*, Министарство спољних послова Републике Србије, <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bezbednosna-politika/kontrola-naoruzanja>, 4.1.2023.
- „Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2018–2022)“, *Службени гласник*, Бр. 9/2018.
- „Национални акциони план за примену Резолуције 1540 Савета безбедности УН о спречавању ширења ОМУ и средстава за њихово преношење (2012–2016)“, *Службени гласник*, Бр. 39/2012.
- „Одлука о образовању Комисије Републике Србије за спровођење Конвенције о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању“, *Службени гласник РС*, Бр. 11 од 22. фебруара 2011, 71 од 26. септембра 2011, 25 од 4. априла 2012, 102 од 22. новембра 2013, 110 од 14. октобра 2014, 36 од 9. априла 2021, 99 од 22. октобра 2021, 113 од 14. октобра 2022.
- „Одлука о образовању Радне групе за праћење спровођења Националног акционог плана за примену Резолуције 1540 Савета безбедности Уједињених нација о спречавању ширења оружја за масовно уништавање и средстава за њихово преношење (2012–2016): 122/2012-10“, *Службени гласник РС*, Бр. 122 од 25. децембра 2012.
- „Одлука о образовању Радне групе за праћење спровођења Националног акционог плана за примену Резолуције 1540 Савета безбедности Уједињених нација о спречавању ширења оружја за

- масовно уништавање и средстава за њихово преношење (2018–2022)“, *Службени гласник РС*, Бр. 53 од 11. јула 2018, 92 од 29. јуна 2020.
- „Одлука о образовању Националног координационог тела за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 117 од 3. децембра 2021, 25 од 31. марта 2023. године.
- „Одлука о утврђивању Националне контролне листе робе двоструке намене“, *Службени гласник РС*, Бр. 45/2022.
- „Одлука о утврђивању Националне контролне листе наоружања и војне опреме“, *Службени гласник РС*, Бр. 90/2013.
- Peloso Chris, “Crafting an Updated Nuclear Non-Proliferation Treaty: Applying the Lessons Learned from the Success of Similar International Treaties to the Nuclear Arms Problem”, *Santa Clara Journal of International Law*, Vol. 9, Iss. 2, 2011, 309–344.
- RACVIAC Members & MAG, <https://www.racviac.org/what-is-racviac/members/>, 8.1.2024.
- Раичевић Небојша „Забрана биолошког оружја у међународном хуманитарном праву“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 2010, Вол. 56, 115–133.
- Ристановић Елизабета & Мубарак С.А. Буршаид Ал-Дахери, „Суочавање са изазовима биолошких претњи и биолошког оружја у 21. веку“, *Социолошки преглед*, Бр. 4, 2022, 1333, DOI: 10.5937/socpreg56-40572, 1325–1350.
- “Regulation (EU) No 388/2012 of the European Parliament and of the Council of 19 april 2012 amending Council Regulation (EC) No 428/2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items”, European Parliament, 16 May 2012.
- Smith Shane, “Cyber Threats and Weapon for Mass Destruction”, *CSWMD Proceedings*, 2021.
- Стајић Љубомир, Ненад Радивојевић & Владан Мирковић, „Неки аспекти унутрашње безбедности као елемената Стратегије националне безбедности Републике Србије“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Вол. 51, Бр. 4, 2017, 1325–1342, DOI: 10.5937/zrpfns51-16569.
- „Споразум између Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Међународне агенције за атомску енергију о примени гаранција у вези са Уговором о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени лист СФРЈ*, 67/73.
- “S/RES/1540 Resolution 1540”, Security Council United Nations, 2004.

- Стојановић Богдан, *Теорија денуклеаризације: зашто државе прекидају програме нуклеарног наоружања?*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2021.
- „Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 77/2021.
- „Стратегија националне безбедности Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Бр. 88/2009.
- „Стратегија одбране Републике Србије“, *Службени гласник РС*, Бр. 94/2019.
- „Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 77/2021.
- „Стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма за период 2020–2024. године“, *Службени гласник РС*, Бр. 14 од 21. фебруара 2020.
- The Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction*, <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2020/12/BWC-text-English.pdf>, 4.1.2023.
- The Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (CWC)*. https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/CWC/CWC_en.pdf, 5.1.2024.
- “Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, United Nations, INFCIRC/140 22, April 1970.
- “WMD Verification and Compliance: The State of Play”, Weapons of Mass Destruction Commission (WMDC), 2004.
- „Уредба о ратификацији Конвенције о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању“, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, Бр. 43/74.
- „Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности“, *Службени гласник РС*, 95/2018 и 10/2019.
- „Закон о ограничавању располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење“, *Службени гласник РС*, Бр. 29/2015, 113/2017 и 41/2018 „Закон о извозу и увозу робе двоструке намене“, *Службени гласник РС*, Бр. 95/2013 и 77/2019.
- „Закон о ратификацији Уговора о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени лист СФРЈ*, 5. март 1970.
- „Закон о потврђивању додатног протокола између Републике Србије и Међународне агенције за атомску енергију уз споразум између

- Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Међународне Агенције за атомску енергију о примени гаранција у вези са уговором о неширењу нуклеарног оружја“, *Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори*, Бр. 10/2018.
- „Закон о ратификацији Уговора о свеобухватној забрани нуклеарних проба са протоколом“, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, Бр. 4/2004.
- „Закон о забрани усавршавања, производње и стварања залиха бактериолошког (биолошког) и токсичког оружја и о њиховом уништавању“, *Службени гласник РС*, Бр. 87/2011.
- „Закон о потврђивању конвенције о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању“, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, Бр. 2/2000.
- „Закон о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању“, *Службени гласник РС*, Бр. 36 од 15. маја 2009, 104 од 27. новембра 2013.
- „Закон о ограничавању располагања имовином у циљу спречавања тероризма и ширења оружја за масовно уништење“, *Службени гласник РС*, Бр. 29/2015, 113/2017 и 41/2018.
- „Закон о извозу и увозу робе двоструке намене“, *Службени гласник РС*, Бр. 95/2013 и 77/2019.

UDK 341.231.14: 004.738.5
Biblid 0543-3657, 75 (2024)
God. LXXV, br. 1192, str. 599–620
Pregledni naučni rad
Primljen: 19.02.2024.
Revidiran: 08.05.2024.
Prihvaćen: 21.05.2024.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1192.6
CC BY-SA 4.0

*Ljubomir TINTOR*¹

Značaj priznanja prava na pristup internetu kao ljudskog prava

SAŽETAK

U eri digitalizacije internet je postao temeljni alat za informacije, komunikaciju, obrazovanje i društveno angažovanje. Pitanje – da li pristup internetu treba da bude zasebno osnovno ljudsko pravo – postalo je sveprisutno. Slobodan pristup internetu ima izrazitog značaja za ostvarivanje ključnih mnogih ljudskih prava kao što su sloboda izražavanja, obrazovanje i pristup informacijama. Međutim, nejednak pristup internetu produbljuje društvene nejednakosti. Priznavanje i implementacija novog ljudskog prava je dug proces. U radu će se prvo ukazati zašto je internet neophodan za ostvarivanje ljudskih prava, te u kakvoj su korelaciji potencijalno ljudsko pravo na pristup internetu i druga ljudska prava. Zatim će biti sagledani doktrinirani pristupi priznanju slobodnog pristupa internetu kao ljudskom pravu. Biće analizirani međunarodni instrumenti koji prepoznaju potrebu priznanja prava na pristup internetu, a zatim i nacionalna zakonodavstva koja su sledila ovaj trend. Potom se u radu sagledava praksa Evropskog suda za ljudska prava po ovom pitanju. U radu se ističe značaj prava na pristup internetu za poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom. Na kraju će se pažnja posvetiti digitalnom jazu i drugim preprekama da se ovo pravo prepozna kao fundamentalno ljudsko pravo.

Ključne reči: internet, ljudska prava, pravo na slobodan pristup internetu, digitalni jaz, Evropski sud za ljudska prava.

¹ Istraživač-saradnik na Institutu za uporedno pravo, Beograd, e-mail: lj.tintor@iup.rs, ORCID: 0009-0005-7565-154X.

The Significance of Recognizing the Right to Internet Access as a Human Right

SUMMARY

In the era of digitalization, the internet has become a fundamental tool for information, communication, education, and social engagement. The question of whether access to the internet should be recognized as a separate fundamental human right has become omnipresent. Free access to the internet is of paramount importance for the realization of many key human rights, such as freedom of expression, education, and access to information. However, unequal access to the internet deepens social inequalities. Recognizing and implementing a new human right is a lengthy process. This paper will first highlight why the internet is essential for the realization of human rights and the correlation between the potential human right to internet access and other human rights. Then, doctrinal approaches to recognizing free access to the internet as a human right will be examined. International instruments recognizing the need to acknowledge the right to internet access will be analyzed, followed by national legislations that have followed this trend. The paper will then examine the practice of the European Court of Human Rights on this issue. The paper emphasizes the significance of the right to access the internet in improving the position of persons with disabilities. Finally, attention will be given to the digital divide and other obstacles to recognizing this right as a fundamental human right.

Keywords: internet, human rights, right to free access to the internet, digital divide, European Court of Human Rights.

Uvod

U današnjem digitalnom dobu internet je postao centralni deo našeg svakodnevnog života. Bez obzira na geografsko poreklo, društveni status ili godine, internet je postao nezamenljiv alat koji omogućava pristup informacijama, komunikaciju sa drugima, obrazovanje, poslovne mogućnosti i učešće u javnom životu. Razvoj nauke i tehnologije izaziva promene, ne samo u svakodnevnom životu ljudi već i u samom razvoju ljudskih prava. Pravo na pristup internetu usko je povezano sa ostvarivanjem mnogih ljudskih prava poput slobode izražavanja, prava na obrazovanje, prava na rad, slobodu okupljanja, prava na pristup informacijama. Rast korisnika interneta je četiri puta veći od rasta broja stanovnika. Osim toga, prosečna osoba provodi sve više vremena na internetu, tako da, prema podacima za 2022. godinu, prosečan korisnik interneta provodi sedam sati dnevno na internetu.² Prema podacima za 2022. godinu, u svetu je oko 4,95

² Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić, „Priznanje prava na pristup internetu kao samostalnog ljudskog prava – potencijali i prepreke“, *Strani pravni život*, God. 67, Br. 3, 2023, 377, DOI: https://doi.org/10.56461/SPZ_23301KJ.

milijardi korisnika interneta ili 62,5% ukupne svetske populacije.³ Iz svih navedenih razloga sve se češće razmatra potreba priznanja prava na pristup internetu kao zasebnog ljudskog prava. Da bi usledilo priznavanje novog ljudskog prava potreban je dug proces koji zahteva konsenzus međunarodnih aktera, saglasnost stručnjaka kako bi se ispravno koncipiralo ovo pravo, te na kraju da bi se etabriralo neophodna je politička volja samih država kako bi se obavezale na njegovo poštovanje.

Međutim, i pored svih prednosti koje pruža pristup internetu, postoje i izazovi sa kojima se suočavamo. Nejednak pristup internetu i tehnologiji među različitim društvenim grupama produbljuje postojeće nejednakosti u društvu. Ljudi sa niskim primanjima, ljudi iz ruralnih područja, kao i marginalizovane grupe često su suočeni sa ograničenim pristupom internetu, što ih dodatno udaljava od mogućnosti za potpunu inkluziju u društvu. U radu će se prvo ukazati zašto je internet neophodan za ostvarivanje ljudskih prava, te u kakvoj su korelaciji potencijalno ljudsko pravo na pristup internetu i druga ljudska prava. Zatim će biti sagledani doktrinarni pristupi *pro et contra* priznanju prava na pristup internetu kao autonomnog ljudskog prava. Biće analizirani međunarodni instrumenti koji prepoznaju potrebu priznanja prava na pristup internetu, a zatim i nacionalna zakonodavstva koja su pošla ovim putem. Posebna pažnja posvetiće se praksi Evropskog suda za ljudska prava u pogledu zaštite prava na slobodan pristup internetu, s obzirom na to da ono nije zaštićeno Evropskom konvencijom o ljudskim pravima kao zasebno pravo. Ukratko, prikazaće se značaj ovog prava za osobe sa invaliditetom. Pre zaključnih razmatranja biće analiziran digitalni jaz kao krucijalna prepreka za uspostavljanje prava na pristup internetu kao fundamentalnom ljudskom pravu.

Internet kao sredstvo za ostvarivanje ljudskih prava

Internet je postao sredstvo za ostvarivanje širokog spektra ljudskih prava, te borbu protiv nejednakosti i ubrzanje razvoja i ljudskog napretka. Internet pruža platformu koja omogućava pojedincima da slobodno izraze svoje mišljenje, ideje i stavove, tako da ljudi mogu komunicirati, deliti informacije i učestvovati u javnoj raspravi bez obzira na prostorne i vremenske prepreke. Ove beneficije, koje je u ostvarivanju ljudskih prava omogućio internet, sa sobom nose i određene rizike da oni koji nemaju slobodan pristup internetu budu potpuno društveno izolovani. Najnovija tehnološka evolucija dovela je do toga da ostvarivanje fundamentalnih ljudskih prava, poput slobode izražavanja ili okupljanja, postaju potpuno zavisna od pristupačnosti internetu.⁴ Danas je opšteprihvaćeno stanovište da internet predstavlja

³ Ibid.

⁴ Kao primer može se navesti i platforma Get ap (*GetUp*), osmišljena u Australiji za olakšano pokretanje peticija, političkih inicijativa i organizovanje protesta. Danas ova platforma ima

idealno sredstvo za uklanjanje državne kontrole nad informacijama. Svaki pojedinac može objaviti bilo šta, što građanima omogućava da zaobiđu zvanične izvore informacija. Upravo iz ovog razloga države sve češće pribegavaju cenzuri i ograničavaju pristup internetu.⁵ Povezanost između prava na slobodu izražavanja, slobodu mišljenja i prava na pristup internetu značajan je ako pravo na slobodu izražavanja shvatimo kao pozitivno a ne negativno pravo, jer pored dozvoljavanja samog prava neophodno je omogućiti i način ostvarivanja prava. Internet omogućava dvosmernu komunikaciju, čineći krajnjeg korisnika ne samo pasivnim primaocem informacije već i kreatorom informacije. S obzirom na to da se danas digitalni prostor smatra javnim trgom XXI stoleća on igra veoma značajnu ulogu i u ostvarivanju prava na udruživanje.

Pravo na pristup internetu i povezanost s pravom na obrazovanje postaju sve važniji aspekti u savremenom društvu. Pandemija COVID-19 i situacija da je skoro svaki treći đak morao da prati nastavu od kuće pokazala je koliko je značajna veza između prava na obrazovanje i pristupa internetu.⁶ Pravo na pristup internetu može biti integrisano u šire okvire prava na obrazovanje. Indija je eksplicitno u svom ustavu prepoznala ovu vezu.⁷ Pokazalo se da internet može dopreti i u najudaljenije krajeve, te da je ovakav način predavanja putem interneta produktivniji. Internet kao program učenja je produktivniji za učenike svih uzrasta; to ubrzava brzinu učenja od konvencionalnih učionica. Učenici mogu da uče ili čitaju bilo šta kad god požele što značajno unapređuje obrazovanje.

Slobodan pristup internetu igra ključnu ulogu u ostvarivanju prava na održivi razvoj, koji se smatra jednim od krucijalnih prava treće generacije u budućnosti. Veći pristup internetu i novim tehnologijama već je pokazao bolje mogućnosti ekonomskog napretka za države u razvoju. Veći pristup internetu će, na primer, poboljšati pristup finansijskim uslugama kao što su štedni računi sa niskim primanjima i omogućiti onlajn transakcije. Grupa za zastupanje za stvaranje novih ljudskih prava utvrdila je da je 2012. godine 4,6 milijardi ljudi širom sveta nije imalo pristup internetu i da bi povećanje pristupa internetu od samo 10% povećalo njegov BDP u zemljama u razvoju

više članova nego i jedna politička partija u Australiji što samo ukazuje na moć interneta. Jeremy Heimans & Henry Timms, *New Power. How it's changing the 21st Century – and why you need to know*, Macmillan Publishers Limited, 2018, 55–58.

⁵ Jedan takav poseban incident bio je u Egiptu, gde je vlada Hosnija Mubaraka (*Hosni El Sayed Mubarak*) nekoliko puta gasila internet tokom pobune 2011. godine, u pokušaju da uguši proteste koji su se desili tokom Arapskog proleća. Videti: Qerim Qerimi, "Bridge over Troubled Water: An Emerging Right to Access to the Internet", *International Review of Law*, Vol. 2017 1, No. 1, 1–22.

⁶ Rashid Kappan, *Gamificationall set to boost online education*, <https://www.deccanherald.com/content/617409/gamification-all-set-boost-online.html>, 15.2.2024.

⁷ Ibid.

za 1,28 do 2,5%.⁸ Pristup internetu i održivi razvoj su međusobno povezani, a njihova kombinacija može imati značajan pozitivan uticaj na društvo, ekonomiju i životnu sredinu.

Pristup internetu postao je neophodan za traženje posla i profesionalni razvoj. Pravo na rad je osnovno ljudsko pravo, ali bez pristupa internetu mnogi pojedinci mogu biti isključeni iz globalnog tržišta rada. Internet je omogućio razvoj radnih modela kao što je rad na daljinu. Internet omogućava pojedincima da rade za kompanije širom sveta bez potrebe za fizičkom prisutnošću. Pristup internetu je ključan za ovakav način rada, jer omogućava komunikaciju, saradnju i pristup resursima.

Doktrinirani pristupi priznanju ljudskog prava na pristup internetu

Početak ovog veka počela je da se postepeno stvara četvrta generacija ljudskih prava.⁹ Ova generacija ljudskih prava snažno je povezana sa tehnološkim razvojem i korišćenjem digitalnih tehnologija.¹⁰ Vrhovni sud Sjedinjenih Država definisao je internet kao „međunarodnu mrežu međusobno povezanih računara što omogućava desetinama miliona ljudi da komuniciraju jedni sa drugima i za pristup ogromnim količinama informacija iz celog sveta.“¹¹ Iako je sve očitija potreba da se pristup internetu prepozna kao zasebno ljudsko pravo, među stručnjacima i dalje postoji ozbiljna zadržka kada je reč o ovom pitanju. Preovladava stav da internet treba smatrati ljudskim pravom, kao i pravo na pristup informacijama ili pravo na slobodu izražavanja. U suštini postoje dva suprotstavljena stava o pristupu internetu kao nezavisnom ljudskom pravu. Zagovornici pristupa internetu kao ljudskom pravu tvrde da u nekim članovima međunarodnih

⁸ Ibid.

⁹ Tradicionalna podela ljudskih prava na generacije, koju je uspostavio je Vašak (*Karel Vašák*), podrazumeva tri generacije. Prvu generaciju čine politička i građanska prava, drugu generaciju čine ekonomska, socijalna i kulturna prava, dok treću generaciju čine raznorodna prava poput prava na zdravu i čistu životnu sredinu, prava na bezbednu klimu, pravo na mir, pravo na korišćenje prirodnih resursa ili učešća u korišćenju kulturnog nasleđa. Brojna nova pitanja, uključujući migracije, terorizam, globalno zagrevanje i uspon nauke i tehnologije, naterao je teoretičare da se zapitaju da li je ovakva podela ljudskih prava i dalje održiva. Videti: Spasimir Domaradzki, Margaryta Khvostova & David Pupovac, “Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse”, *Human Rights Review*, Vol. 20, 2019, 423–443, DOI: <https://doi.org/10.1007/s12142-019-00565-x>.

¹⁰ Najznačajnija među ovom novom generacijom prava su pravo na pristup elektronskoj mreži, pravo na korišćenje virtualne stvarnosti, pravo na slobodnu komunikaciju i izražavanje mišljenja na internetu i pravo na privatnost podataka o ličnosti. Serhii Perepolkin, Danylo Perepolkin & Milena V. Averianova, “Typology of the fourth generation of human rights”, *Journal of International Legal Communication*, Vol. 1, No. 1, 2021, 91–101.

¹¹ Reno v. American Civil Liberties Union, 521 U.S.844 (1997), the Supreme Court, paras 849–850.

instrumenata postoji osnov za priznavanje ovog ljudskog prava. Međutim, jedna od glavnih poteškoća sa ljudskim pravom na pristup internetu ogleda se u činjenici da ovo pravo posredno proizilazi iz drugih ljudskih prava. Osnov za priznanje prava na pristup internetu ogleda se u činjenici da će mogućnost pristupa internetu postepeno postati mera mogućnosti pristupa informacijama i preduslov uživanja drugih prava, na šta je ukazano u prethodnom delu, te se s pravom treba smatrati nezavisnim ljudskim pravom.¹² Kao rezultat toga, zaključuje se da je pristup internetu vezivno tkivo za sva druga ljudska prava.¹³ S druge strane, Serf (*Vinton G. Cerf*) tvrdi da pristup internetu nije ljudsko pravo, naglašavajući da tehnologija doprinosi ostvarivanju ljudskih prava ali sama nije pravo.¹⁴ Prema njegovom shvatanju da bi nešto bilo smatrano za ljudsko pravo ono „mora biti među stvarima koje su nam kao ljudskoj rasi potrebne da bismo vodili zdrav, smislen život, poput slobode od mučenja ili slobode savesti“.¹⁵

Teoretičari ljudskih prava prave razliku između primarnih i izvedenih ljudskih prava te tvrde da su izvedena ljudska prava „savršeno razumna“.¹⁶ Drugim rečima, opravdanje ljudskih prava podrazumevalo bi obezbeđenje tih suštinskih ljudskih interesa. Argument da bi pravo na pristup internetu trebalo zanemariti jer je izvedeno pravo, prema našem mišljenju, treba odbaciti, jer bi njegovim prihvatanjem oko pola ljudskih prava trebalo izbaciti iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz razloga jer su izvedena. Protivnici ideje o pristupu internetu kao ljudskom pravu naglasili su da treba biti oprezan zbog ljudske nesposobnosti da predvidimo nova tehnološka dostignuća, te ukazuju da bi priznanje ovog prava kao samostalnog i nezavisnog moglo dovesti do neslučenih proširenja obima drugih ljudskih prava, što ostaje upitno koliko je opravdano.¹⁷ Upozorava se da bi „priznavanje novog prava na internet moglo dovesti do poziva na prava u drugim specifičnim tehnologijama koje bi mogle razvodnjiti zaštitu slobode izražavanja uopšte“. Mogli bismo svedočiti proliferaciji novih prava, što bi dovelo do ozbiljne devalvacije vrednosti ljudskih prava umesto njihovog unapređivanja.¹⁸ Oni koji osporavaju pravo na pristup internetu tvrde da nije neophodno stvarati nova prava osim onih koja su već priznata, već je potrebno osigurati njihovo ostvarivanje i uživanje u promenljivim

¹² Brittany Grasmick, "Recognizing 'Access to Information' as a Basic Human Right: A Necessary Step in Law", *International Law Review*, Vol. 12, No. 2, 2015, 225.

¹³ Ibid.

¹⁴ Vinton G. Cerf, "Internet Access Is Not a Human Right", *The New York Times*, 4 January 2012.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Molly Land, "Toward an International Law of the Internet", *Harvard International Law Journal*, Vol. 54, No. 2, 2013, 400.

¹⁸ Adrian Hodiş, *Should access to the Internet be considered a fundamental right?*, <https://shorturl.at/aeBQ5>, 25.7.2023.

tehnološkim kontekstima.¹⁹ Protivnici priznavanja ljudskog prava na pristup internetu tvrde da ne postoji jasan pravni osnov za takvo pravo, oni smatraju da tradicionalna ljudska prava koja su usvojena u međunarodnim konvencijama ne obuhvataju eksplicitno pravo na pristup internetu. Prema njima, prava poput slobode izražavanja i prava na informisanje su šire definisana i obuhvataju i onlajn prostor.²⁰ Protivljenje priznavanju prava na pristup internetu proizilazi usled bojazni od nedostatka kontrole i regulacije, te strahovanja da bi slobodan pristup internetu mogao dovesti do širenja štetnog sadržaja, kao što su terorističke propagande, dečja pornografija ili govor mržnje.²¹ Realniji pristup bi mogao biti proglašenje pristupa internetu građanskim pravom, a ne fundamentalnim, jer građanska prava su nam dodeljena zakonom, a ne svojstvena nama kao ljudskim bićima.²² Ostaje upitno, sa teoretske tačke gledišta, da li je opravdano pravo na pristup internetu smatrati manje značajnim od prava na slobodu veroispovesti ili savesti.

Treba spomenuti shvatanje Besta (*Michael L. Best*) koji smatra da je razvoj informacionih tehnologija sastavni deo prava na informisanje i činjenica da je pristup informacijama univerzalno pravo, te samim time i pravo na pristup internetu bi trebalo smatrati fundamentalnim ljudskim pravom.²³ Opravdanje za shvatanje prava na pristup internetu kao fundamentalnog prava možemo pronaći i u potrebi da se očuva priroda samog interneta kao takvog od cenzure.²⁴ Nijedno postojeće pravo nije dovoljno sposobno da zaštiti pravo na pristup internetu. U mnogim pravnim sistemima ljudska prava su garantovana, ali ti dokumenti nisu u potpunosti usaglašeni sa sveprisutnim uticajem interneta na društvo. Iz svih navedenih razloga stava smo da se pravo na pristup internetu može preformulisati kao samostalno pravo, s jasnim i eksplicitnim sadržajem koji garantuje pristup svim građanima bez diskriminacije.

¹⁹ *Is there a Right to the Internet under International Law?*, Media Defence <https://www.media-defence.org/ereader/publications/introductory-modules-on-digital-rights-and-freedom-of-expression-online/module-3-access-to-the-internet/is-there-a-right-to-the-internet-under-international-law/> 29/01/2024.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Vinton G. Cerf, "Internet Access Is Not a Human Right". Cerf napominje da bi pozitivna obaveza pružanja pristupa internetu bio previše težak zadatak za vlade. Kao dodatni argument navodi se da vlade nemaju obavezu da svim svojim građanima omoguće pristup drugim oblicima komunikacije kao što su telefoni.

²³ Michael L. Best, "Can the Internet be a Human Right?", *Human Rights & Human Welfare*, Vol. 4: Iss. 1, Art. 13, 23–31.

²⁴ Kada se govori o internetu ne treba prenebregnuti činjenicu da je kreiran da bude otvoren i pristupačan. Dizajniran je da prevaziđe granice, te da bude egalitaran prostor za slobodnu razmenu informacija. Videti, Lisa Guernsey, "Welcome to the World Wide Web. Passport, Please?" *The New York Times*, 15 March 2001.

Pravo na pristup internetu u međunarodnom pravu

Dosadašnji međunarodni instrumenti nisu dovoljno precizni i eksplicitni u garantovanju prava na pristup internetu kao neophodnog alata za ljudski razvoj i ostvarivanje drugih prava, iako pravo dostiže adekvatan prag važnosti na globalnom nivou. Jedan put do priznavanja ovog prava je da se pokaže da je pravo na pristup internetu implicitno u postojećim ljudskim pravima. Iako ne postoji specifičan međunarodni dokument koji eksplicitno garantuje pristup internetu kao pravo, postoje međunarodni instrumenti i rezolucije koje naglašavaju ključnu ulogu interneta u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava. Iako Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima ne spominje internet izričito, član 19. koji štiti slobodu izražavanja i informacija uključuje i komunikaciju putem interneta kao moderno sredstvo izražavanja.²⁵ Pristup internetu kao ljudsko pravo može se naći u Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Član 11. Pakta priznaje pravo svakome na adekvatan životni standard za sebe i svoje porodice, uključujući adekvatnu hranu, odeću i stanovanje, i na stalno poboljšanje uslova života. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine u članu 19. prepoznaje pravo svakog pojedinca da traži, prima i širi informacije i ideje putem bilo kojeg medija, uključujući i internet.²⁶

Ova formulacija pruža osnovu za interpretaciju prava na pristup internetu. Prekretnicu u etabliranju prava na slobodan pristup internetu, kao ljudskog prava, predstavlja izveštaj specijalnog izvestioca za unapređenje i zaštitu prava na slobodu mišljenja i izražavanja podnetog Savetu UN za ljudska prava 2011. godine. Specijalni izvestilac La Rue (*Frank La Rue*) istakao je da obezbeđenje univerzalnog pristupa internetu treba da bude prioritet za sve države.²⁷ Izveštaj je dao preporuke o promociji i zaštiti prava na slobodu izražavanja na internetu, uključujući nekoliko preporuka za obezbeđivanje pristupa internetu za sve. Naveo je da ovo pravo ima više dimenzija, najpre pristup sadržaju na mreži bez bilo kakvih ograničenja, osim u nekoliko ograničenih slučajeva saglasno međunarodnom pravu, kao i dostupnost neophodne infrastrukture i informaciono-komunikacionih tehnologija, a u cilju pristupa internetu.²⁸ Ova zapažanja su, međutim, ostala ništa više osim običnih preporuka.²⁹ UNESCO je takođe dao svoj doprinos ovoj temi izdavanjem Deklaracije o internetu i etici

²⁵ "Universal Declaration of Human Rights", United Nations General Assembly, 10 December 1948. art. 11.

²⁶ "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", United Nations General Assembly, 2200A 16 December 1966, art. 19.

²⁷ "Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression", Frank La Rue, Human Rights Council, 16 May 2011, 11-14, 22.

²⁸ "Reflection and analysis by UNESCO on the Internet: UNESCO and the use of the Internet in its domains of competence" (186 EX/INF.ii, (U.N.E.S.C.O., April 18, 2011), 6.

²⁹ "Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Frank La Rue", 15.

komunikacija 2014. godine. Ova deklaracija podstiče slobodu pristupa internetu i prepoznaje njegovu važnost u ostvarivanju ljudskih prava, obrazovanja, kulturne raznolikosti i održivog razvoja.³⁰ Savet za ljudska prava je u junu 2012. zahtevao od država članica „da promovišu i olakšaju pristup internetu i međunarodnu saradnju u cilju razvoja medija i informaciono-komunikacionih objekata u svim državama“.³¹ Ovo telo je usvojilo dve rezolucije o promociji, zaštiti i uživanju ljudskih prava na internetu. Prva rezolucija usvojena je 2016. godine. Ona potvrđuje da ista prava koja ljudi imaju van interneta takođe treba da budu zaštićena i na internetu, posebno sloboda izražavanja, koja se primenjuje bez obzira na granice i putem bilo kog medija po izboru pojedinca.³² Naglašava se da kvalitetno obrazovanje igra odlučujuću ulogu u razvoju i poziva sve države da promovišu digitalnu pismenost i olakšaju pristup informacijama na internetu.³³ To može biti važan alat u promovisanju prava na obrazovanje. Ova Rezolucija nije priznala pravo na pristup internetu kao ljudsko pravo, već je nabrojala dobro utvrđena prava za čije je ostvarivanje internet postao neophodno sredstvo. Rezolucija ukazuje na važnost „primene sveobuhvatnog pristupa zasnovanog na ljudskim pravima kada se obezbeđuje i širi pristup internetu i da internet bude otvoren, dostupan i održavan“.³⁴

Rezolucija Saveta UN za ljudska prava iz 2021. godine o promociji, zaštiti i uživanju ljudskih prava na internetu prepoznaje ključnu ulogu interneta u kontekstu pandemije COVID-19 i primenjenih izuzetnih mera u odgovoru na nju. Takođe, naglašava važnost osiguranja da preduzete mere od strane država, u skladu s njihovim međunarodnim obavezama u domenu ljudskih prava, ne dovode do suvišnih ograničenja pristupa internetu. Gde god je to moguće, države su pozvane da proaktivno prošire pristup internetu, posebno sa fokusom na osobe koje se nalaze u marginalizovanom položaju.³⁵

Regionalna konferencija Saveta Evrope pozvala je svoje članove da obezbede da nacionalna politika prepozna cilj univerzalnog pristupa internetu. Ovo znači da korisnici treba da uživaju najveći mogući pristup sadržaju zasnovanom na internetu, aplikacije ili usluge po sopstvenom izboru, bilo da se nude besplatno ili ne.³⁶

³⁰ Julian Nida-Rümelin & Nathalie Weidenfeld, "On the Ethics of Internet Communication", in: *Digital Humanism* Springer, Munich, 2022, 69-73, DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-12482-2>.

³¹ "Resolution 20/8", United Nations Human Rights Council U.N. Doc. July 16, 2012; Molly Land, "Toward an International Law of the Internet", 393.

³² "Resolution 32/13", United Nations Human Rights Council, 1 July 2016.

³³ Ibid.

³⁴ Rezolucija nije dobila univerzalnu podršku, jer je nekoliko zemalja poput Rusije, Kine i Južnoafričke Republike odbacilo rezoluciju.

³⁵ "Resolution 47/16", Human Rights Council, 13 July 2021.

³⁶ "Internet Governance Principles, Conference entitled Internet Freedom: from Principles to Global Treaty Law", Council of Europe, Strasbourg, 18-19 April 2011, para 5.

Svi navedeni akti su meki propisi te nisu formalni izvori međunarodnog prava ljudskih prava. Niti Specijalni izvestilac, niti Savet Ujedinjenih nacija za ljudska prava još uvek nisu izrazili svoje mišljenje o tome da li bi trebalo smatrati pristup internetu nezavisnim ljudskim pravom ili ne? Ipak, u doktrini preovladava stav da pravo na pristup internetu nije autonomno ljudsko pravo. Čini se da je pristup internetu vrlo često povezan sa klasičnim pravima koja se samo projektuju u digitalnom prostoru i ne tretira se kao autonomno nezavisno pravo.³⁷ Da bi se neko pravo smatralo ljudskim pravom mora biti sadržano u ugovorima i ugovornim zakonima koji ne samo da predviđaju njegovo ostvarivanje, već i osiguravaju njegovo sprovođenje.

Pravo na pristup internetu u nacionalnim zakonodavstvima

Uprkos nedostatku međunarodne čvrste regulative u pogledu prava na pristup internetu kao ljudskog prava, postoji preko 40 zemalja koje su usvojile zakone koji zahtevaju od države da radi na tome da osigura da pristup internetu bude široko dostupan, preovlađujući ili sprečavajući državu da neopravdano ograniči pristup pojedinca informacijama i internetu. Estonija je bila jedna od prvih zemalja koja je priznala pristup internetu kao ljudsko pravo neophodno za život 2000. godine kada je estonski parlament doneo novi Zakon o telekomunikacijama.³⁸ Priznanjem pristupa internetu kao osnovnog ljudskog prava, Estonija je postala pionir u ovom području i postavila je primer za druge zemlje u svetu. U Francuskoj je 2009. godine donet "HADOPI zakon" (Zakon o borbi protiv piraterije putem interneta). Iako je ovaj zakon imao za cilj zaštitu autorskih prava, uključuje i kontroverzne odredbe koje omogućavaju prekid internetskog pristupa kao sankciju za povrede autorskih prava.³⁹ Iako ovaj zakon nije eksplicitno priznao pristup internetu kao osnovnom ljudskom pravu, internet ostaje ključan deo života građana u Francuskoj.⁴⁰ Ustavni savet proglasio je HADOPI zakon nevažećim smatrajući da moći novog organa uprave mogu ograničiti pravo bilo kojeg lica na slobodno izražavanje i komunikaciju, posebno iz svog doma.⁴¹ Dakle, isključenje građana sa pristupa

³⁷ Oreste Pollicino, "The Right to Internet Access: Quid Iuris?", in: *The Cambridge Handbook of New Human Rights Recognition, Novelty, Rhetoric*, A. von Arnould et. al., (eds.), 2019, 263–275, DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108676106.021>.

³⁸ Stephen Tully, "A Human Right to Access the Internet? Problems and Prospects", *Human Rights Law Review*, Vol. 14, No. 2, 2014, 178, DOI: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngu011>.

³⁹ HADOPI zakon je predviđao stvaranje posebnog organa uprave koji može da naloži isključenje interneta nakon tri upozorenja elektronskim putem korisniku koji se bavi snimanjem piratskih sadržaja sa interneta.

⁴⁰ "Top French Court Declares Internet Access 'Basic Human Right'", *Fox News*, <https://www.foxnews.com/tech>, 30.12.2023.

⁴¹ "Conseil constitutionnel [Constitutional Council], Decision No 2009-580DC, 22 June 2009, relative A la loi favorisant la diffusion et la protection de la creation sur internet", *Journal Officiel de la Republique Francaise [Official Gazette of France]*, No. 0135, 13.6.2009.

internetu je dozvoljeno samo na osnovu odluke suda. Naglašeno je da je internet sredstvo putem kojeg francuski građani mogu ostvariti svoja osnovna ustavna demokratska prava i slobode. Sudije su ublažile svoju odluku napominjući da je pojačana regulativna zaštita potrebna, ali je priroda ove zaštite ostala otvorena.⁴² Francuska je 2016. godine usvojila Digitalni zakon koji obuhvata razna pitanja u vezi sa digitalnim pravima, uključujući privatnost, pravo na zaborav, neutralnost mreže itd. Zakon omogućava slobodan pristup javnosti internet konekcije i garantuje neograničen pristup internetu svakome bez finansijskih poteškoća.⁴³

Finska je prva zemlja koja je 2010. godine formalno proglasila pristup internetu osnovnim pravom svojih građana. Ovim su priznali da je internet važan za puno uživanje u građanskim pravima i demokratskim procesima.⁴⁴ U Grčkoj, pristup internetu je priznat kao ljudsko pravo. Promene Ustava su izvršene 2001. godine uvođenjem člana 5A koji jasno navodi da „sva lica imaju pravo na učestvovanje u informacionom društvu“.⁴⁵ Ovaj član takođe naglašava značaj olakšavanja pristupa elektronskim prenosivim informacijama, kao i proizvodnji i razmeni informacija, ali uvek uz poštovanje garancija iz članova 9, 9A i 19. Ustava.⁴⁶ Međutim, kako bi se zaštitila nacionalna bezbednost, u borbi protiv kriminala ili zaštiti prava i interesa trećih lica, ovom pravu može biti nametnuto ograničenje zakonom.⁴⁷ Ujedinjeno Kraljevstvo priznalo je pristup internetu kao „zakonsko pravo“ i obavezalo se da obezbedi brzu i pouzdanu internet konekciju za sve ljude na svojoj teritoriji.⁴⁸ Deklaracija o pravima na internet, koju je Italija usvojila 2015. godine, nije obavezujuća, ali priznaje da je pristup internetu fundamentalno pravo svakog pojedinca, od ključnog značaja za njihov lični i društveni napredak.⁴⁹

⁴² Ibid.

⁴³ Videti: Hogan Lovells, *French law for a Digital Republic: what you should know, what you should expect*, <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=d2f9a06a-bd26-4a7a-9594-0ae639d51bd1>, 20.1.2024.

⁴⁴ Finska je postala prva zemlje u svetu u kojoj je pristup širokopojasnom internetu postao zakonsko fundamentalno pravo. Tommaso Edoardo Frosini, „Access to Internet as a Fundamental Right“, *Italian Journal of Public Law*, Vol. 5, No. 2, 2013, 231.

⁴⁵ „The Constitution of Greece“ (as revised by the parliamentary resolution of 6 April 2001 of the VIIth Revisionary Parliament), art. 5A (2), http://www.nis.gr/npimages/docs/Constitution_EN.pdf. 3.8.2023.

⁴⁶ Ibid., art. 9–9A.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Mark Kaufman, *The UK calls internet access as a legal right like water and power*, Mashable, <https://mashable.com/2017/12/20/uk-decides-broadband-internet-is-a-legal-right>, 3.8.2023.

⁴⁹ Iste godine predložena je i revizija italijanskog Ustava tako što bi novi članovi eksplicitno predvideli pravo na pristup internetu u saglasju sa slobodom govora i mišljenja, i u kontekstu pristupačnosti socijalnih prava. Oreste Pollicino, „The Right to Internet Access: A Comparative Constitutional Legal Framework“, in: Marcello Iaenca, Oreste Pollicino et.

Brazil je 2014. godine usvojio Zakon o građanskom internetu, poznat i kao *Marco Civil da Internet*. Ovaj zakon prepoznaje internet kao sredstvo za ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i garantuje pristup internetu za sve građane Brazila.⁵⁰ Kada je reč o Latinskoj Americi, Kostarika je pristup internetu proglasila ljudskim pravom, i odlukom Ustavnog suda jula 2010. godine pristup ovim tehnologijama postaje osnovno sredstvo za olakšavanje ostvarivanja osnovnih prava i demokratskog učešća građana.⁵¹ Meksiko ne samo da je proglasio pristup internetu ljudskim pravom, već je takođe zahtevao od Vlade da omogući pristup onima koji to ne mogu sebi da priušte, uključujući obavezu izgradnje javne infrastrukture za podršku pristupu.⁵²

Ljudska prava su ona koja svaki čovek uživa, međutim, vremenom su se neka osnovna prava izjednačila sa običajnom pravom, postižući karakteristike norme *ius cogens* (peremptorne norme).⁵³ Korišćenje pristupa internetu kao osnovnog prava može u nekom trenutku postići status običajnog prava. Upravo iz tog razloga je bitno da što više država u svim regionima sveta prepozna značaj interneta, te da ga prepozna kao ljudsko pravo. Petnaest država garantuje pristup internetu kao osnovno pravo svojim građanima na ovaj ili onaj način. Štaviše, mnogi drugi instrumenti mekog prava teže da priznaju neophodnost pristupa internetu kao autonomno ljudsko pravo.⁵⁴ Među zemljama koje su prepoznale značaj pristupa internetu ne postoji vidljiva uniformnost u njihovim zakonima i politikama, prirodi priznavanja 'prava' i naknadno implementaciji pristupa internetu.⁵⁵

Kada govorimo o našoj državi, primetno je da pravo na pristup internetu kao ljudsko pravo nije direktno prepoznato u srpskom zakonodavstvu. Međutim, naše zakonodavstvo uređuje značajan krug pitanja koja su u vezi sa ovim pravom. Najpre, Ustav Republike Srbije garantuje slobodu mišljenja i

al., (eds.), *The Cambridge Handbook of Information Technology, Life Sciences and Human Rights*, Cambridge University Press, 2022, 134, DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108775038.012>.

⁵⁰ *Marco Civil English Version*, <https://publicknowledge.org/policy/marco-civil-english-version>, 3.1.2024.

⁵¹ Nicola Lucchi, *The Impact of Science and Technology on the rights of the Individual*, Springer, 2016, 57–96.

⁵² Logan Miller, *The Human Right to Internet Access*, <https://www.promisehumanrights.blog/blog/2021/10/the-human-right-to-internet-access>, 3.2.2024.

⁵³ Hurst Hannum, "The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law", Vol. 25, *GA. J. INT'L & COMP. L.* 1995, 295–326.

⁵⁴ Claudia Alonso Ramos, "Towards internet access as human right: an international law perspective", *Revista Juridica Universidad de Puerto Rico*, Vol. 91, No. 4, 2022, 1193–1225.

⁵⁵ Grčka, Portugal i Ekvador su jedine zemlje koje su predvidele kodifikaciju prava na pristup internetu kao osnovnog prava u svojim ustavima. Olivier Proust, "France Adopts Digital Republic Law", Fieldfisher, <https://www.fieldfisher.com/en/services/privacy-security-and-information/privacy-security-and-informationlaw-blog/france-adopts-digital-republic-law>, 21.12.2023.

izražavanja i propisuje da se jemči sloboda mišljenja i izražavanja, kao i sloboda da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način traže, primaju i šire obavještenja i ideje.⁵⁶ Ono što je u nedovoljnoj meri uređeno jeste garancija dostupnosti pristupa internetu određenog protoka na teritoriji Republike Srbije.

Praksa Evropskog suda za ljudska prava

Posebna pažnja pravu na pristup internetu vidljiva je u praksi Evropskog suda za ljudska prava. Indikativan slučaj u pogledu prava na pristup internetu je slučaj Ahmet Jildirim (*Ahmet Yıldırım*) protiv Turske iz 2012. godine. Ovaj slučaj se odnosio na blokiranje pristupa internetu u vezi s odlukom suda da se blokira pristup internet stranici čiji je vlasnik bio suočen s krivičnim postupkom zbog vređanja sećanja na osnivača savremene Turske Ataturka (*Mustafa Kemal Atatürk*). Kao rezultat te odluke, pristup svim drugim stranicama postavljenim na tom servisu bio je blokiran. Podnosilac žalbe se žalio da nije mogao pristupiti vlastitoj internet stranici zbog ove mere, naložene u kontekstu krivičnog postupka koji nije imao nikakve veze s njim ili njegovom stranicom. Tvrdio je da je ova mera prekršila njegovo pravo na slobodu primanja i širenja informacija i ideja. Evropski sud za ljudska prava je zaključio da je došlo do povrede člana 10 Konvencije, pronalazeći da su efekti mere bili arbitrarni i da je sudski nadzor nad blokiranjem pristupa bio nedovoljan da spreči zloupotrebe. Sud je prihvatio da ovo nije bila potpuna zabrana, već ograničenje pristupa internetu. Međutim, ograničeni efekti ovog ograničenja nisu umanjili njegov značaj, posebno s obzirom na to da je internet sada postao jedan od glavnih načina ostvarivanja prava na slobodu izražavanja i informisanja. Turski zakon nije sadržao bilo kakve odredbe o blokiranju pristupa internetu, kako je odlučio turski sud, niti norme koje bi dozvolile blokiranje celog internet domena. Krivični sud Turske nije ispunio zahtev Konvencije o legalnosti postupka ograničenja ljudskih prava, što je značilo da su preduzete mere bile proizvoljne, te je Evropski sud za ljudska prava stao na stanovište da su pitanja pristupa internetu garantovana obavezama države prema članu 10. Konvencije, pa je došlo do povrede prava.⁵⁷

Slučaj *Kalda protiv Estonije* je bitan, jer ukazuje na značaj pristupa internetu vulnerabilnim kategorijama. Ovaj slučaj se odnosio na pritužbu zatvorenika na odbijanje vlasti da mu udovolji pristup za tri internet stranice koje sadrže pravne informacije. Podnosilac predstavke se posebno žalio da je odredbama estonskog zakona onemogućen pristup informacijama te ograničeno pravo na odbranu. Sud je smatrao da je došlo do povrede člana

⁵⁶ Videti: „Ustav Republike Srbije“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Br. 98/2006. član 46.

⁵⁷ Videti: *Ahmet Yildirim v. Turkey* (Application no. 3111/10) ECHtR Judgment 18/03/2013. paras 41–46.

10. Konvencije. Ustanovljeno je da je država morala da obrazloži zašto odbija pristup informacijama.⁵⁸

Još jedan slučaj vredan pomena je *Taganrog LRO i ostali protiv Rusije* iz 2022. godine. Slučaj se ticao različitih akcija koje je ruska država preduzela protiv Jehovinih svedoka u Rusiji tokom desetogodišnjeg perioda, uključujući amandmane na anti ekstremističko zakonodavstvo koje dovodi do zabrane njihove međunarodne veb-stranice. Sud je, između ostalog, smatrao da je došlo do povrede člana 10. tumačeći ga u kontekstu sa članom 9. (sloboda misli, savesti i veroispovesti) zbog označavanja međunarodne veb-stranice Jehovinih svedoka kao „ekstremista“, utvrdivši da je odluka o blokiranju pristupa celoj veb-stranici doneta protivzakonito i neproporcionalno.⁵⁹

Kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava primetno je da Sud zauzima stav da komunikacija i sadržaj na internetu mogu značajno uticati na slobodu izražavanja, kao i na pravo na porodičan i privatni život. Takođe, stav Suda je da dosadašnje mere koje su primenjivane na tradicionalne medije radi zaštite ljudskih prava neće biti efikasne u novom digitalnom okruženju.⁶⁰ S obzirom na sveprisutnost interneta u društvu biće neophodno primeniti veća ograničenja u pogledu prava slobode izražavanja i mišljenja. U predmetu *Ku protiv Finske* sam Sud je naglasio da pravo na pristup internetu nije apsolutno zaštićeno pravo.⁶¹ Evropski sud za ljudska prava je putem dosadašnje prakse podržao postavljanje strožih pravila za onlajn aktivnosti u odnosu na oflajn, uzimajući u obzir inherentne karakteristike onlajn medija i značajno povećanu dostupnost sadržaja. Trenutna jurisprudencija ESLJP-a ide u pravcu da zabrana pristupa internetu predstavlja značajno ograničenje slobode izražavanja te ga treba ograničavati u krajnjim slučajevima. Kroz evoluciju pravnog pristupa, kriterijumi za tumačenje su postali detaljniji i zahtevniji, s obzirom na dinamiku i obim informacija koje su dostupne putem digitalnih platformi.⁶² Ostaje da se vidi koliko će države imati široko polje slobodne procene i da li će uspeti da ostvare proporcionalnost u zaštiti ljudskih prava i zaštiti javne bezbednosti na internetu.

⁵⁸ *Kalda v. Estonia* (Application no. 17429/10) ECHtR Judgment, 06/06/2016. paras 42–46.

⁵⁹ Sud je takođe primetio da je za podnosioc predstavljanje sa oštećenjima vida ili sluha veb-lokacija bila jedini dostupni izvor verskih sadržaja koji se mogu preuzeti i materijala koji se odnose na njihove specifične potrebe. *Taganrog LRO and Others v. Russia* (application nos. 32401/10 and 19 others) ECtHR Judgment 07/09/2022. paras 213–219.

⁶⁰ Oreste Pollicino, “The Right to Internet Access: A Comparative Constitutional Legal Framework”, 135.

⁶¹ *KU v. Finland*, (Application no. 2872/02) ECHtR Judgment 02/03/2009. paras 40–44.

⁶² Sanja Jelisivac Trošić & Jelica Gordanić, „Priznanje prava na pristup internetu kao samostalnog ljudskog prava – potencijali i prepreke“, 381.

Značaj prava na pristup internetu za osobe sa invaliditetom

Priznanje prava na pristup internetu naročito bi poboljšalo položaj osoba sa invaliditetom kao trenutno najmarginalizovanije grupe. Član 9. Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom naglašava potrebu da osobe sa invaliditetom imaju pristup informacijama i komunikacijama, uključujući informacione tehnologije i sisteme, kako bi mogli potpuno i efikasno učestvovati u društvu za šta je internet neophodan.⁶³ Internet pruža osobama sa invaliditetom mogućnost da budu jednako uključene u sve aspekte društva kao i osobe bez invaliditeta čime se postiže inkluzivnost.⁶⁴ Pravo na pristup internetu je ključan za efikasnu primenu člana 21. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.⁶⁵ Pristup internetu omogućava osobama sa invaliditetom obavljanje svakodnevnih aktivnosti bez potrebe za fizičkim prisustvom. Onlajn usluge, kao što su bankarstvo, kupovina ili rezervacije, pružaju praktičnost i autonomiju, čime se osnažuju osobe sa invaliditetom da obavljaju zadatke neovisno o tuđoj pomoći. Povezivanje s drugima dobija novu dimenziju putem interneta. Osobe sa invaliditetom mogu koristiti onlajn platforme za komunikaciju i izgradnju podrške s drugima koji prolaze kroz slične izazove, što stvara mogućnosti da organizacije osoba sa invaliditetom postignu veći uticaj kako bi se poboljšao položaj ove grupe. Pravo na pristup internetu značajno bi povećao stepen obrazovanosti osobama sa invaliditetom (prevazilaze se fizičke barijere u ostvarivanju ovog prava), kao i veću mogućnost zaposlenja i aktivnije učešće na tržištu rada, jer pristup internetu omogućava rad od kuće što u značajnoj meri može umanjiti prepreke sa kojima su se do sada suočavali.

Ipak iako postoje značajne prednosti priznanja prava pristupa internetu kao ljudskog prava, ne treba zanemariti ni određene prepreke sa kojima se suočavaju trenutno osobe sa invaliditetom u ostvarivanju ovog prava. Najveća prepreka ogleda se u nepristupačnosti i neprilagođenosti većine formata dostupnih osobama sa invaliditetom na internetu.⁶⁶ Vrste invaliditeta kao što su kvadriplegija ili cerebralna paraliza značajno mogu otežati upotrebu digitalnih uređaja, a samim time i pristup internetu. Osobe sa invaliditetom

⁶³ "Convention on the Rights of Persons with Disabilities", United Nations General Assembly, 1 July 2008, art. 9.

⁶⁴ Hans Morten Haugen, "Is Internet Access a Human Right? For Everyone or Just Persons with Disabilities?", *Kritisk Juss*, Vol. 40, No. 1, 2019, 26–51.

⁶⁵ "Convention on the Rights of Persons with Disabilities", art. 21. Države strane ugovornice preduzeće sve odgovarajuće mere kako bi obezbedile da osobe sa invaliditetom mogu da uživaju pravo na slobodu izražavanja i mišljenja, uključujući slobodu da traže, primaju i prenose informacije i ideje, ravnopravno sa drugima, posredstvom svih oblika komunikacije po vlastitom izboru.

⁶⁶ Opširnije videti: Jonathan Lazar & Paul Jaeger, *Reducing Barriers to Online Access for People with Disabilities*, <https://issues.org/lazar-online-internet-access-people-with-disabilities/6.2.2024>.

koje žive na području Evropske unije mogle bi prevazići ove probleme zahvaljujući Direktivi o pristupačnosti EU, koja teži da obezbedi potpunu pristupačnost kako samog interneta tako i sadržaja dostupnih na internetu, prvenstveno onih iz javnog sektora.⁶⁷ Priznanje pristupa internetu kao samostalnog ljudskog prava doprinelo bi i većoj pristupačnosti interneta u kućnim uslovima, što je naročito značajno za osobe sa invaliditetom jer prema trenutnim istraživanjima svaka treća osoba sa invaliditetom nema pristup internetu, a dodatan problem predstavlja i nepristupačnost objekata gde je internet dostupan, poput internet kafea za korisnike invalidskih kolica.⁶⁸

Prepreke za uspostavljanje prava na pristup internetu

Ovo pravo bi trebalo da sadrži dva segmenta – prvo pozitivnu obavezu države da svakom obezbedi pristup internetu, te negativnu uzdržavanje od mešanja u prava pojedinca. Iako postoji sve veći globalni napor da se internet učini dostupnim svima, još uvek postoje mnoge prepreke za uspostavljanje autonomnog ljudskog prava na pristup internetu. Jedna od glavnih barijera univerzalnom priznanju prava na pristup internetu je i nepostojanje jedinstvene definicije ovog prava.

Prepreka univerzalnosti ostvarivanja prava na pristup internetu jeste digitalni jaz. Trenutno oko četiri milijarde ljudi koristi internet, što znači da polovina svetskog stanovništva nema pristup internetu.⁶⁹ Digitalnom jazu doprinose faktori poput razvijenosti država, jer ekonomski razvijenije države mogu lakše omogućiti svim svojim stanovnicima uživanje ovog prava, zatim pitanje fizičkog pristupa, posedovanje znanja i veština o upotrebi digitalnih tehnologija. Kada govorimo o stanovništvu primetan je digitalni jaz po osnovu pola, po osnovu geografske lokacije i rase ili nacionalne pripadnosti, po osnovu nivoa obrazovanja i imovinskog stanja, po osnovu individualnih ograničenja i po osnovu starosnih grupa.⁷⁰ Nizak dohodak ili ograničeni ekonomski resursi vode ka niskom nivou obrazovanja i stečenih digitalnih znanja i veština.⁷¹ Digitalni jaz može ograničiti ekonomski razvoj i

⁶⁷ "Directive (EU) 2016/2102 of the European Parliament and of the Council of 26 October 2016 on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies", *Official Journal of the European Union*, L327/1, 2016.

⁶⁸ Videti: CTN-Community tech network, *Digital Inclusion for People with Disabilities: Bridging the Accessibility Gap*, <https://communitytechnetwork.org/blog/digital-inclusion-for-people-with-disabilities-bridging-the-accessibility-gap/>, 6.2.2024.

⁶⁹ Jelica Gordanić, "The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Right to Access the Internet as a Human Right", u: *Izazovi i perspektive razvoja pravnih sistema u XXI vijeku*, Željko Mirjanić i dr. (urs.), Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka 2022, 176, DOI: https://doi.org/10.56461/SPZ_23301KJ

⁷⁰ Videti, Đorđe Mitrović, *Digitalni jaz i ranjive grupe u Srbiji*, Friedrich Ebert Stiftung, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/19700.pdf>, 15.1.2024, 3.

⁷¹ Ibid.

konkurentnost nekih regiona, sprečavajući pristup globalnom tržištu i novim poslovnim prilikama. Digitalni jaz kao fenomen naročito je bio izražen tokom pandemije koronavirusa. Dok države u Africi nisu bile dužne da obezbede pristup internetu, a mesečni troškovi interneta su previsoki za većinu afričke populacije, u Latinskoj Americi je bila nešto drugačija situacija i vlade su preduzele neke pozitivne mere u vezi sa pristupom internetu. Mere su imale za cilj obezbeđivanje dostupnosti i pristupačnosti telekomunikacionih usluga, poboljšanje efikasnosti mreža i omogućavanje besplatnog pristupa određenim aplikacijama i veb-sajtovima.⁷² Kada su u pitanju razvijene zemlje, digitalna podela tokom pandemije bila je primetna između urbanih i ruralnih područja. Prosečna upotreba mobilnog telefona u Africi je samo 26%, u poređenju sa 43% u regionu u celini, a samo 9% pojedinaca širom zemlje koristi internet.⁷³ Slična situacija je bila i u Latinskoj Americi gde 33% ljudi nema pristup internetu.⁷⁴ U regionu Latinske Amerike u 77% ruralnih domova 42% nema pristup internetu.⁷⁵

Sjedne strane politika pristupa internetu će koristiti onim korisnicima sa mogućnošću pristupa internetu, što će pogoršati nejednakosti. Ljudi koji nemaju pristup internetu mogu biti isključeni iz društvenih aktivnosti. Nedostatak političke volje u prevazilaženju digitalnog jaza je globalni izazov koji utiče na različite aspekte društva, uključujući ekonomiju, obrazovanje, pristup informacijama i razvoj zajednica. Nedostatak političke volje za uspostavljanjem prava na slobodan pristup internetu pojavljuje se usled visokih ekonomskih izdataka potrebnih za izgradnju i održavanje potrebne infrastrukture. Države su uzdržane u obezbeđivanju ovog prava jer većina njih nije spremna da omogući onakav nivo slobode izražavanja kakav obezbeđuje internet. Sa ograničenim pristupom internetu lakše se sprovodi cenzura pa su sve to razlozi zašto države odugovlače sa univerzalnim priznanjem ovog prava i zašto ne postoji čvrsta politička volja.

Zaključak

Nesumnjivo da ubrzani globalni tehnološki razvoj opravdava uvođenje četvrte generacije digitalnih prava među kojima bi pravo na slobodan pristup

⁷² Jelica Gordanić, "The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Right to Access the Internet as a Human Right", 177.

⁷³ Bukola Faturoti, "Online learning during COVID19 and beyond: a human right based approach to internet access in Africa, International Review of Law", *International Review of Law, Computers & Technology*, Vol. 36, No. 1, 2022, 68-90, DOI: <https://doi.org/10.1080/13600869.2022.2030027>.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ María Soledad Segura & Ana Bizberge, "Digital Rights During the Covid-19 Pandemic in Latin America", *Comunicação e Sociedade*, Vol. 39, 2021, 129-131, DOI: 10.17231/comsoc.39 (2021).2852.

internetu bilo jedno od najznačajnijih ljudskih prava. Prema našem mišljenju, nakon detaljne analize možemo zaključiti da argumenti doktrine mnogo više govore u prilog stvaranju zasebnog fundamentalnog ljudskog prava. Pre svega iz činjenice da je u današnje doba ovo pravo preduslov i neraskidivo povezano sa ostvarivanjem niza drugih ljudskih prava, poput prava na informisanje, prava na obrazovanje, prava na razvoj i prava na rad. Još jedna od prednosti etabliranja prava na pristup internetu mogao bi se ogledati u većoj inkluziji osoba sa invaliditetom i starih osoba kako bi se prodornije čuo njihov glas i anticipirale njihove potrebe u društvu. Ipak, da bi pravo na pristup internetu postalo zasebno ljudsko pravo dug je put iz nekoliko razloga. Ne postoji univerzalna definicija ovog prava, pri tome na međunarodnom nivou ovo pravo je prepoznato u instrumentima mekog karaktera u vidu preporuke. Ne možemo trenutno govoriti ni o postojanju običajnog prava, jer ovo pravo na nacionalnom nivou prepoznaje malo država kao zasebno pravo. Ohrabrujuća činjenica je da u sudaru sa realnošću sve više država razmatra da ovo pravo reguliše u svojim zakonima.

Prepoznavanju ovog prava kao autonomnog mogla bi doprineti sve obimnija sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava koji ovo pravo štiti kroz pravo slobode izražavanja i pravo pristupa informaciji. Krucijalno za univerzalno prihvatanje ovog prava biće rešavanje problema prevazilaženja digitalnog jaza u svetu. Takođe, posebna pažnja u budućnosti moraće se posvetiti rešavanju problema cenzure na internetu, kojoj bez opravdanih razloga pribegava sve veći broj država. Iako pravo na pristup internetu možemo trenutno okarakterisati kao pravo u nastajanju nesumnjivo je da će ono zbog svega izloženog biti prihvaćeno kao univerzalno zasebno ljudsko pravo, čak i mnogo brže nego što možemo zamisliti.

Rad je nastao u okviru projekta „Problemi stvaranja, tumačenja i primene prava“ Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu za 2024. godinu.

Bibliografija

Ahmet Yildirim v. Turkey (Application no. 3111/10) ECHtR Judgment 18/03/2013. paras 41–46.

Best Michael L., „Can the Internet be a Human Right?“, *Human Rights & Human Welfare*, Vol. 4: Iss. 1, Art. 13, 23–31.

Cerf Vinton G., „Internet Access Is Not a Human Right“, *The New York Times*, 4 January 2012.

„Convention on the Rights of Persons with Disabilities“, United Nations General Assembly, 1 July 2008, art. 9.

„Conseil constitutionnel [Constitutional Council], Decision No 2009-580DC, 22 June 2009, relative A la loi favorisant la diffusion et la protection de la

- creation sur internet", *Journal Officiel de la Republique Franaise [Official Gazette of France]*, No. 0135, 13.6.2009.
- CTN-Community tech network, *Digital Inclusion for People with Disabilities: Bridging the Accessibility Gap*, <https://communitytechnetwork.org/blog/digital-inclusion-for-people-with-disabilities-bridging-the-accessibility-gap/>, 6.2.2024.
- "Directive (EU) 2016/2102 of the European Parliament and of the Council of 26 October 2016 on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies", *Official Journal of the European Union*, L327/1, 2016.
- Domaradzki Spasimir, Margaryta Khvostova & David Pupovac, "Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse", *Human Rights Review*, Vol. 20, 2019, 423–443, DOI: <https://doi.org/10.1007/s12142-019-00565-x>.
- Faturoti Bukola, "Online learning during COVID19 and beyond: a human right based approach to internet access in Africa, *International Review of Law*", *International Review of Law, Computers & Technology*, Vol. 36, No. 1, 2022, 68–90, DOI: <https://doi.org/10.1080/13600869.2022.2030027>.
- Frosini Tommaso Edoardo, "Access to Internet as a Fundamental Right", *Italian Journal of Public Law*, Vol. 5, No. 2, 2013, 226–234.
- Gordanić Jelica, "The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Right to Access the Internet as a Human Right", u: *Izazovi i perspektive razvoja pravnih sistema u XXI vijeku*, Željko Mirjanić i dr. (urs.), Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka 2022, 169–184, DOI: https://doi.org/10.56461/SPZ_23301KJ.
- Grasmick Brittany, "Recognizing 'Access to Information' as a Basic Human Right: A Necessary Step in Law", *International Law Review*, Vol. 12, No. 2, 215–235, 2015,
- Guernsey Lisa, "Welcome to the World Wide Web. Passport, Please?" *The New York Times*, 15 March 2001.
- Hannum Hurst, "The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law", Vol. 25, *GA. J. INT'L & COMP. L.* 1995, 295–326.
- Haugen Hans Morten, "Is Internet Access a Human Right? For Everyone or Just Persons with Disabilities?", *Kritisk Juss*, Vol. 40, No. 1, 2019, 26–51.
- Heimans Jeremy & Henry Timms, *New Power. How it's changing the 21st Century – and why you need to know*, Macmillan Publishers Limited, 2018.
- Hodiş Adrian, *Should access to the Internet be considered a fundamental right?*, <https://shorturl.at/aeBQ5>, 25.7.2023.

Hogan Lovells, *French law for a Digital Republic: what you should know, what you should expect*, <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=d2f9a06a-bd26-4a7a-9594-0ae639d51bd1>, 20.1.2024.

“International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, United Nations General Assembly, 2200A 16 December 1966, art. 19.

“Internet Governance Principles, Conference entitled Internet Freedom: from Principles to Global Treaty Law”, Council of Europe, Strasbourg, 18-19 April 2011, para 5.

Is there a Right to the Internet under International Law?, Media Defence <https://www.mediadefence.org/ereader/publications/introductory-modules-on-digital-rights-and-freedom-of-expression-online/module-3-access-to-the-internet/is-there-a-right-to-the-internet-under-international-law/> 29/01/2024.

Jelisavac Trošić Sanja & Jelica Gordanić, „Priznanje prava na pristup internetu kao samostalnog ljudskog prava – potencijali i prepreke“, *Strani pravni život*, God. 67, Br. 3, 2023, 375–394, DOI: https://doi.org/10.56461/SPZ_23301KJ.

Kalda v. Estonia (Application no. 17429/10) ECHtR Judgment, 06/06/2016. paras 42–46.

Kappan Rashid, *Gamificationall set to boost online education*, <https://www.deccanherald.com/content/617409/gamification-all-set-boost-online.html>, 15.2.2024.

Kaufman Mark, *The UK calls internet access as a legal right like water and power*, Mashable, <https://mashable.com/2017/12/20/uk-decides-broadband-internet-is-a-legal-right>, 3.8.2023.

KU v. Finland, (Application no.2872/02) ECHtR Judgment 02/03/2009. paras 40–44.

Lazar Jonathan & Paul Jaeger, *Reducing Barriers to Online Access for People with Disabilities*, <https://issues.org/lazar-online-internet-access-people-with-disabilities/> 6.2.2024.

Lucchi Nicola, *The Impact of Science and Technology on the rights of the Individual*, Springer, 2016, 57–96.

Miller Logan, *The Human Right to Internet Access*, <https://www.promisehumanrights.blog/blog/2021/10/the-human-right-to-internet-access>, 3.2.2024.

Mitrović Đorđe, *Digitalni jaz i ranjive grupe u Srbiji*, Friedrich Ebert Stiftung, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/19700.pdf>, 15.1.2024, 3.

Marco Civil English Version, <https://publicknowledge.org/policy/marco-civil-english-version>, 03.01.2024.

- Nida-Rümelin Julian & Nathalie Weidenfeld, "On the Ethics of Internet Communication", in: *Digital Humanism*, Springer, Munich, 2022, 69–73, DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-12482-2>.
- Perepolkin Serhii, Danylo Perepolkin & Milena V. Averianova, "Typology of the fourth generation of human rights", *Journal of International Legal Communication*, Vol. 1, No. 1, 2021, 91–101.
- Pollicino Oreste, "The Right to Internet Access: Quid Iuris?", in: *The Cambridge Handbook of New Human Rights Recognition, Novelty, Rhetoric*, A. von Arnould et. al., (eds.), 2019, 263–275, DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108676106.021>.
- Pollicino Oreste, "The Right to Internet Access: A Comparative Constitutional Legal Framework", in: Marcello Iaenca, Oreste Pollicino et. al., (eds.), *The Cambridge Handbook of Information Technology, Life Sciences and Human Rights*, Cambridge University Press, 2022, 123–258, DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108775038.012>.
- Proust Olivier, "France Adopts Digital Republic Law", Fieldfisher, <https://www.fieldfisher.com/en/services/privacy-security-and-information/privacy-security-and-informationlaw-blog/france-adopts-digital-republic-law>, 21.12.2023
- Qerimi Qerim, "Bridge over Troubled Water: An Emerging Right to Access to the Internet", *International Review of Law*, Vol. 2017 1, No. 1, 1–22.
- Ramos Claudia Alonso, "Towards internet access as human right: an international law perspective", *Revista Juridica Universidad de Puerto Rico*, Vol. 91, No. 4, 2022, 1193–1225.
- "Reflection and analysis by UNESCO on the Internet: UNESCO and the use of the Internet in its domains of competence" (186 EX/INF.ii, (U.N.E.S.C.O., April 18, 2011).
- Reno v. American Civil Liberties Union, 521 U.S.844 (1997), the Supreme Court, paras 849–850.
- "Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression", Frank La Rue, Human Rights Council, 16 May 2011, 11–14, 22.
- "Resolution 32/13", United Nations Human Rights Council, 1 July 2016.
- "Resolution 47/16", Human Rights Council, 13 July 2021.
- Segura María Soledad & Ana Bizberge, "Digital Rights During the Covid-19 Pandemic in Latin America", *Comunicação e Sociedade*, Vol. 39, 2021, 119–144. DOI: [10.17231/comsoc.39\(2021\).2852](https://doi.org/10.17231/comsoc.39(2021).2852).
- Taganrog LRO and Others v. Russia (application nos. 32401/10 and 19 others) ECtHR Judgment 07/09/2022.paras 213–219.
- Top French Court Declares Internet Access 'Basic Human Right', *Fox News*, <https://www.foxnews.com/tech>, 30.12.2023.

“The Constitution of Greece” (as revised by the parliamentary resolution of 6 April 2001 of the VIIth Revisionary Parliament), art. 5A (2), http://www.nis.gr/npimages/docs/Constitution_EN.pdf. 3.8.2023.

Tully Stephen, “A Human Right to Access the Internet? Problems and Prospects”, *Human Rights Law Review*, Vol. 14, No. 2, 2014, 175–195, DOI: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngu011>.

“Universal Declaration of Human Rights”, United Nations General Assembly, 10 December 1948. art. 11.

„Ustav Republike Srbije“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98/2006. član 46.

UDK 341.176(4-672EU:497.11)“2018/2022“
Bibliid 0543-3657, 75 (2024)
God. LXXV, br. 1192, str. 621–645
Pregledni naučni rad
Primljen: 05.12.2023.
Revidiran: 03.07.2024.
Prihvaćen: 04.10.2024.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1192.7
CC BY-SA 4.0

Slavica JOVIĆ¹

Izazovi političkih institucija Republike Srbije u procesu pristupanja Evropskoj uniji u periodu od 2018. do 2022. godine

SAŽETAK

U radu se analizira proces pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji, sa akcentom na period od 2018. do 2022. godine u oblasti političkih institucija čije se reforme zahtevaju kako bi Srbija ispunila Kopenhaške kriterijume. Analizom političkog aspekta Kopenhaških kriterijuma predstavljeno je stanje političkih institucija u Republici Srbiji. Narodna skupština, političke partije i nezavisni organi su institucija koje treba da obezbede funkcionisanje društva kao sistema, ispunjavajući zahteve građana uz spremnost na reformu i modernizaciju. Rad ima za cilj da predstavi neke od izazova sa kojima se ove institucije suočavaju i koji sprečavaju ili usporavaju reformu pravnog poretka Republike Srbije. Kroz analizu Izveštaja Evropske komisije, istraživanja javnog mnjenja o poverenju u institucije i izjave visokih evropskih i srpskih zvaničnika, rad će pokazati kakav je napredak Srbija učinila u prethodnom periodu, uzimajući u obzir funkcionisanje ovih institucija.

Ključne reči: evropske integracije, institucije, korupcija, neravnoteža vlasti, nepoverenje.

¹ Diplomirani politikolog za međunarodne poslove. Studentkinja master studija, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu. E-mail: joviclavica07@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8772-8713>.

Rad je napisan u okviru Programa kratkotočnog volontiranja u Institutu za međunarodnu politiku i privredu tokom 2023. godine.

Challenges of the political institutions of the Republic of Serbia in the process of accession to the European Union from 2018 to 2022

SUMMARY

This paper analyses the accession process of the Republic of Serbia to the European Union, focusing on the period from 2018 to 2022 in the area of political institutions whose reforms are required for Serbia to meet the Copenhagen criteria. By analysing the political aspect of the Copenhagen criteria, the state of political institutions in the Republic of Serbia is presented. The National Assembly, political parties, and independent bodies are institutions that should secure the functioning of society as a system, meet citizens' demands, and prepare for reforms and modernisation. The paper aims to present some of the challenges these institutions face and prevent or slow down the reform of the legal system of the Republic of Serbia. Through an analysis of the European Commission's reports, public opinion surveys on trust in institutions, and statements of high-ranking European and Serbian officials, the paper will show what progress Serbia has made in the previous period, taking into account the functioning of these institutions.

Keywords: European integration, institutions, corruption, imbalance of power, distrust.

Uvod

Proces pridruživanja Zapadnog Balkana Evropskoj uniji traje gotovo dve decenije. Sudeći po atmosferi koja vlada u pogledu proširenja EU, kao i brzini i kvalitetu reformi koje sprovode države kandidati, integracija ovog regiona vrlo verovatno neće biti realizovana do kraja 2030. godine. Put koji Republika Srbija treba da pređe kako bi ispunila uslove za članstvo u Evropskoj uniji, ne ogleda se samo u vremenu koje je prošlo od Samita u Solunu, kada je potvrđena evropska budućnost Zapadnog Balkana, već i u kvalitetu reformi koje Srbija preduzima kako bi dostigla cilj integracije u Evropsku uniju. Takođe, brzina celokupnog procesa zavisi i od Poglavlja 35, koje se odnosi na normalizaciju odnosa Beograda i Prištine u okviru dijaloga i predstavlja jednu od ključnih tačaka za pridruživanje EU. Potrebno je i da spoljna politika Srbije bude u skladu sa Spoljnom, bezbednosnom i odbrambenom politikom Evropske unije sa kojom Srbija treba da se uskladi kroz Poglavlje 31.

Međutim, otklon od prethodne vlasti koja je smenjena početkom 2000-ih i odlučan stav da se krene ka evrointegracijama nisu dostigli svoj puni kapacitet. Ako izuzmemo gotovo deceniju tokom koje je Srbija imala otežane

odnose sa Evropskom unijom zbog nedovoljne saradnje sa Haškim tribunalom, dolazimo do potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju 2008. godine. Ovaj sporazum ne garantuje članstvo u Evropskoj uniji, već to zavisi od samog toka reformi koje države kandidati sprovode i njihove jasne želje da se pridruže EU.

Pošto je Srbija 2011. godine dobila pozitivno mišljenje Evropske komisije za status kandidata, stav Komisije je bio da Srbija, uz dovoljno napora, može uskladiti svoj pravni okvir sa pravnim tekovinama EU i da je moguće da se uskladi sa njim u srednjem roku, što je bilo predviđeno za period od pet godina.² Ako se uzme u obzir da su pregovori o članstvu u EU otprilike trajali između pet i sedam godina, Srbija koja je pregovore započela 2014. godine već prekoračuje taj interval.

Evropska komisija u Strategiji proširenja za Zapadni Balkan iz 2018. godine naglašava neophodnost poboljšanje funkcionisanja demokratskih institucija.³ Isti stav se ponavlja i u Strategiji proširenja iz 2022. godine kada „od zemalja u procesu proširenja EU očekuje da stabilno napreduju u svojim reformskim agendama u „osnovnim“ oblastima, sprovodeći reforme i demonstrirajući konkretan napredak u vladavini prava, ekonomiji, funkcionisanju demokratskih institucija i reformi javne uprave“.⁴ Političke institucije treba da obezbede i dostignu dovoljan kapacitet za implementaciju prava Evropske unije u svoj pravni sistem. Zato čitav proces kroz 35 poglavlja mora da obezbedi temeljne i istrajne reforme koje pre svega treba da poboljšaju unutrašnji politički poredak u zemlji, a zatim se sinhronizuju sa ostatkom EU. Iako je Republika Srbija 2011. godine dobila pozitivne prognoze u vezi sa usklađivanjem sa pravnim tekovinama Unije, iz današnje perspektive taj proces nije realizovan tempom koji je bio predviđen.⁵

Poslednjih godina političko delovanje na Zapadnom Balkanu karakteriše se kao kompetitivni autoritarni režim u kojem deluju slabe institucije koje ne mogu da sprovedu demokratska načela, dok njihova slabost biva iskorišćena od strane autoritarnih lidera.⁶ Period između 2018. i 2022. godine bio je obeležen ovakvim tendencijama, što dodatno usporava reformu institucija, degradira njihov demokratski predznak i utiče na poverenje građana u rad institucija.

² Branko Budimir, Vladimir Međak, *Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji*, Beograd: ISAC fond, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, 2017, 48.

³ „Verodostojna perspektiva proširenja za Zapadni Balkan i pojačano angažovanje EU na Zapadnom Balkanu“, Evropska komisija, Strazbur, 2018, 5.

⁴ „Saopštenje o proširenju Evropske unije za 2022. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2022, 8.

⁵ Glas Amerike, *EK: Srbija godinama kasni sa reformama u ključnim oblastima*, <https://www.glasamerike.net/a/ek-srbija-godinama-kasni-sa-reformama-u-klju%C4%8Dnim-oblastima/4660187.html>, 5/11/2023.

⁶ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podela i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji: teorija i praksa*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2019, 79.

Kada prvo i sami građani skeptično ocenjuju političke institucije koje treba da obezbede i regulišu dobre odnose u društvu, sasvim je opravdano insistiranje EU na kvalitetnom ispunjenju Kopenhaških kriterijuma.⁷

Međutim, unutar Evropske unije sistemske pretnje i narušavanje vladavine prava i dalje su prisutne, što je rezultiralo krizom vladavine prava. Očigledna je razlika između retorike o vladavini prava koju zastupaju Komisija i Savet i stvarnih akcija koje preduzimaju. Jedan od osnovnih aspekata vladavine prava je odvajanje pravosuđa od izvršne i zakonodavne vlasti. U Poljskoj je ovaj princip doveden u sumnju, što predstavlja značajnu pretnju vladavini prava u EU. Problemi sa kojima se EU suočava u vezi sa Mađarskom, čiji je demokratski karakter pod vođstvom Viktora Orbana doveden u pitanje, nisu bili predviđeni prilikom stvaranja ugovora, što je dovelo do nedovoljno razvijenih i efikasnih rešenja.⁸ Ovo ukazuje da direktne posledice aktivnosti Unije dovode do usložnjavanja ispunjavanja političkih kriterijuma za zemlje kandidate kako bi se delovalo preventivno.

Upravo kako bi se dodatno posvetila pažnja ovom polju, 2020. godine Evropska unija je promenila metodologiju pregovaranja u kojoj apsolutni primat imaju Poglavlje 23: Saradnja u oblasti pravosuđa i osnovnih prava i Poglavlje 24: Pravda, sloboda i bezbednost. Ova poglavlja zahtevaju najtemeljniji pristup sa konkretnim napretkom jer od njih zavisi dalji tok pregovora o članstvu.⁹ Za Srbiju, pored ova dva poglavlja, Poglavlje 35 takođe se otvara na početku pregovaranja i zatvara na kraju i značajno uslovljava tok integracija.¹⁰ Svrha prebacivanja fokusa praćenja napretka u pregovorima sa faze usvajanja zakona na fazu njihove primene i sudske kontrole jeste da se spreči pojava raskoraka između zakonskog okvira i stvarnog stanja u državi koja teži članstvu u EU, gde usvojeni i usklađeni propisi ne bi bili dosledno primenjivani.¹¹

Proces integracije Zapadnog Balkana u Evropsku uniju predstavlja složen i dugotrajan poduhvat koji se može analizirati kroz različite teorijske okvire.

⁷ Za pristupanje je potrebno ispuniti određene kriterijume. Kopenhaške kriterijume utvrdio je Evropski savet u Kopenhagenu 1993. godine. U pitanju su politički, ekonomski i institucionalni kriterijumi; „Kada je reč o političkim i lokalnim institucijama, analize pokazuju da ispitanici gotovo ni u jednu instituciju nemaju poverenja više od prosečne ocene tri (na skali od jedan do pet).“ Bezbednosni barometar Zapadnog Balkana: prvo regionalno izdanje: *Poverenje građana u bezbednosne institucije i pravosuđe*. Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2020, 24.

⁸ Chatham House, *The EU Must Face Its Rule of Law Crisis*, <https://www.chathamhouse.org/2023/05/eu-must-face-its-rule-law-crisis>, 14/9/2024.

⁹ Branko Budimir, „Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji“, 57.

¹⁰ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, Evropska komisija, Strazbur, 2018, 1. „Ukupna dinamika pregovora i dalje će zavisiti od napretka Srbije u reformama, a naročito od intenzivnije dinamike reformi vladavine prava i normalizacije odnosa sa Kosovom*.“

¹¹ Branko Budimir, „Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji“, 60.

Teorija evrointegracije, uključujući neofunkcionalizam i intergavermentalizam, pruža korisne uvide u mehanizme koji pokreću i oblikuju ovaj proces. Neofunkcionalizam, na primer, naglašava kako integracija u jednom sektoru može voditi ka integraciji u drugim oblastima, dok intergavermentalizam akcenat stavlja na ulogu nacionalnih vlada u određivanju dinamike integracije.¹² Ovi teorijski pristupi mogu objasniti složenost procesa koji uključuje ne samo formalne pravne i institucionalne promene već i dublje političke i društvene promene. U kontekstu Srbije, sprovođenje reformi u skladu sa pravnim tekovinama EU zahteva ne samo pravnu usaglašenost već i razvoj institucionalnog kapaciteta za implementaciju i nadzor.¹³

Uspeh integracije zemalja kandidata zavisi od njihove sposobnosti da razviju i održe demokratske institucije i vladavinu prava. Teorija režima i vladavina prava, uključujući radove kao što su teorije o demokratiji i pravnim režimima, nudi korisne koncepte za analizu ovih izazova.¹⁴ Analiza ovih situacija pomaže u razumevanju kako unutrašnji problemi u državama članicama mogu uticati na proces integracije i na način na koji EU prilagođava svoje kriterijume za zemlje kandidate.¹⁵

Narativi evropskih zvaničnika u pogledu proširenja Evropske unije

Kada je 2017. godine predsednik Evropske komisije Žan-Klod Juncker dao prve prognoze o tome kada bi se proširenje EU u ovom regionu moglo desiti, tada određena 2025. godina delovala je previše daleko, a možda i potcenjivački za neke domaće lidere koji su članstvo očekivali ranije.¹⁶ Iako se tada činilo da je osam godina predug period koji Srbija treba da čeka na članstvo, iz ugla reformi koje je bilo neophodno sprovesti ovaj period se čini kao kratak interval, s obzirom na tempo kojim reforme napreduju. Po prognozama za pristupanje Srbije 2025. godine, ona je već 2023. godine trebalo da završi pristupne pregovore.¹⁷ Međutim, trenutna situacija nije ni blizu prognozama, o čemu nam svedoče i tek otvorenih 22 od 35 poglavlja. Ako se na kvantitativno nedovoljno dobar rezultat doda i kvalitativna neusklađenost,

¹² Ernst Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950–1957*. Stanford University Press, Stanford, 1958; Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Cornell University Press, Ithaca, 1998.

¹³ Grabbe Heather, *The EU's Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, London, 2006.

¹⁴ Philippe Schmitter & Terry Karl, *What Democracy Is... and Is Not*. *Journal of Democracy* 2, No. 3, 1991, 75–88.

¹⁵ Tanja Börzel & Thomas Risse, *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*. Oxford University Press, New York, 2018

¹⁶ Politika, *Juncker: Srbija ne može u EU pre 2025. godine*, <https://www.politika.rs/sr/clanak/388842/Juncker-Srbija-ne-moze-u-EU-pre-2025-godine,5/11/2023>.

¹⁷ Branko Budimir, *Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji*, 62.

za Srbiju iz perspektive EU postoji još nekoliko izazova koji se naročito ogledaju u sprovođenju Poglavlja 35 (Ostalo – normalizacija odnosa Beograda i Prištine), Poglavlje 31 (Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika), Poglavlje 30 (Ekonomski odnosi sa inostranstvom), kao i konstantnom i efektivnom napretku u Poglavljima 23 i 24.

Pošto proširenju koje je planirano za 2025. godinu nema naznaka realizacije, zbog nedovoljnog napretka u ovom procesu od strane država kandidata na Zapadnom Balkanu, a s druge strane stalnog pooštavanja uslova i nedovoljne motivacije i spremnosti EU za ovaj trenutak, 2030. godina se pojavljuje kao novi datum za moguće proširenje. Srbija i dalje pristupanje Evropskoj uniji određuje kao jedan od najvažnijih strateških ciljeva, EU vidi kao važnog partnera i jedan od stubova spoljne politike.¹⁸ Iz EU u 2023. godinu ponovo su stigli pozitivni tonovi; kako je predsednica Evropske komisije Ursula von der Lajen rekla, države kandidati „moraju da zasluže članstvo, moraju da sprovedu strukturne reforme i usklade se sa Evropskom unijom“, ali i da je proširenje u interesu Unije.¹⁹ Međutim, stepen spremnosti Srbije za članstvo u Evropskoj uniji izražen kroz izveštaje, od 2016. godine stagnira uz ocene koje najčešće pokazuju „određeni napredak“.²⁰ Ono što je usporilo proces proširenja EU, kao i mogućnost država kandidata za bržu i odlučniju reformu jeste pandemija COVID-19, koja je skoro dve godine ostavila u senci težnja ka solidarnosti, integraciji i demokratiji.

Komesar EU za proširenje Johannes Han izjavio je 2018. godine da iako su Srbija i Crna Gora najviše napredovale na putu ka pristupanju, to ne znači da su „prve koje će proći kroz cilj“ ako se proširenje dogodi 2025. godine.²¹ Nakon francuskog veta 2019. godine, koji je zaokružio skepsu ka proširenju, Zapadni Balkan bio je dodatno zbunjen i sve manje motivisan da nastavi putem ka EU. Predsednik Evropske komisije tada je oprezno izjavio „ako je ovo kraj proširenja, moraćemo da se suočimo sa oštrim kritikama jer smo ohrabivali te zemlje, pomagali im, posećivali ih i davali javna obećanja. Ako želimo da nas poštuju, moramo da održimo obećanja“.²² Ipak, 2020. godine Srbija u izjavama evropskog komesara za proširenje Olivera Varheljia dobija

¹⁸ Vlada Republike Srbije, *Punopravno članstvo u EU strateški spoljnopolitički cilj Srbije*, <https://www.srbija.gov.rs/vest/713919/punopravno-clanstvo-u-eu-strateski-spoljnopoliticki-cilj-srbije.php>, 5/11/2023.

¹⁹ Gledaj.rs, *Predsednica EK: Proširenje je u interesu EU*, <https://gledaj.rs/vesti/politika/predsednica-ek-pro-irenje-je-u-interesu-eu/52880>, 5/11/23.

²⁰ Lola Paunović, Miloš Pavković, *Napredak i spremnost Srbije za članstvo u EU 2021*, *Centar za evropske politike*, <https://cep.org.rs/publikacije/napredak-i-spremnost-srbije-za-clanstvo-u-eu-2021>, 5/11/2023.

²¹ Ebart medijski arhiv, *Han: Srbija 2025. u EU? Najbliži ne znači da će prvi*, <http://www.arhiv.rs/vest/1139/han-srbija-2025-u-eu-najblizi-ne-znaci-da-ce-prvi>, 5/11/2023.

²² DW, *Maksimović Marina, Da li je proširenje EU zauvek mrtvo?*, <https://www.dw.com/sr/dali-je-pro-C5%A1irenje-eu-zauvek-mrtvo/a-50897376>, 5/11/2023.

povoljne komentare poput onih da je EU posvećena bezbednosti i prosperitetu regiona Zapadnog Balkana i da Srbija tu može dosta da ponudi, te da je proširenje u interesu svih strana.²³

Na početku 2020. godine ideja o pristupanju Srbije EU do 2025. godine još uvek je izgledala dosta realno, što se može zaključiti i iz izjava srpskih zvaničnika. U tom periodu, premijerka Ana Brnabić izjavila je da je članstvo Srbije u EU do 2025. godine ambiciozan cilj, da nemamo plan B i da želimo da budemo deo Unije „jer delimo iste standarde i vrednosti, i već smo ekonomski i geografski povezani sa Unijom“.²⁴ Kada se izjave visokih srpskih i evropskih zvaničnika ostave po strani, Srbija svake godine ima priliku, da na osnovu izveštaja institucija Evropske unije bude obaveštena o svom napretku, dobije preporuke za poboljšanje različitih domena, kao i pohvale i kritike. Vrlo često se izveštaji u javnosti tumače sa dosta većom euforijom napretka nego što realan napredak postoji.²⁵

Napredak Srbije u procesu pridruživanja Evropskoj uniji može se pratiti kroz izveštaje tela EU, gde se svake godine napredak analizira i ocenjuje kroz nekoliko kriterijuma. Ocene se daju za trenutnu situaciju i za napredak u svakoj posmatranoj oblasti, zasnivaju se na analizi koja posebnu pažnju posvećuje implementaciji i evidenciji konkretnih rezultata u svakoj oblasti.²⁶ Ako se za period analize uzme interval od 2018. do 2022. godine, delovanje i usklađivanje Srbije sa zahtevima za članstvo u EU su negde na pola puta, sa periodima stagnacije, određenog napretka pa čak i nazadovanja u određenim domenima poput usaglašavanja sa spoljnom politikom EU.²⁷

Za Evropsku uniju, proces pridruživanja zasniva se na strogom ali i pravičnom uslovljavanju koje treba da omogući modernizaciju zemalja kandidata za članstvo kroz političke i ekonomske reforme.²⁸ Zapravo, uslovljavanje koje Evropska unija primenjuje na zemlje Zapadnog Balkana značajno se razlikuje od uslova koji su važili za države Centralne i Istočne Evrope. Ovo je rezultat brojnih faktora, kao što su nasleđe sukoba iz bivše Jugoslavije, problemi sa suverenitetom i nedovoljan ekonomski razvoj. EU u ovim slučajevima primenjuje multidimenzionalni pristup u uslovljavanju, koji

²³ Radio Slobodna Evropa, *Varhelji i Brnabić: Članstvo u EU znači dugoročni mir i prosperitet*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30964966.html>, 5/11/2023.

²⁴ Ibid.

²⁵ CRTA, *Šta se krije iza najboljeg izveštaja Evropske komisije*, <https://crt.rs/sta-se-krije-iza-najboljeg-izvestaja-evropske-komisije>, 5/11/2023.

²⁶ Pregovori o pregovorima BOŠ, *Pregovori o pristupanju Srbije EU*, <https://eupregovori.bos.rs/dokumenta-evropske-unije.html>, 5/11/2023.

²⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2022, 149; European Western Balkans, *Oštar izveštaj Evropske komisije: Prvi put zabeleženo nazadovanje*, <https://europeanwesternbalkans.rs/ostar-izvestaj-evropske-komisije-prvi-put-zabelezeno-nazadovanje>, 5/11/2023.

²⁸ „Saopštenje o proširenju Evropske unije za 2016. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2016, 2.

uključuje Kopenhaške kriterijume, regionalne uslove i specifične zahteve za svaku državu.²⁹ Razlika između uslova koje postavlja EU i uslova koje države moraju ispuniti često se ogleda u nejasnoj i promenljivoj definiciji uslova, kao i u postavljanju nerealnih zahteva koji čine ispunjavanje uslova složenijim.

Geopolitički interesi država članica Evropske unije nalažu da Unija nastoji da održi bliske odnose sa državama kandidatima, primenjujući takozvanu „meku moć“ kako bi uticala na njihove društveno-političke procese.³⁰ Ipak, prolongiranje procesa proširenja i stalno odlaganje perspektive članstva mogu dovesti do kontraproaktivnih efekata. Sa protokom vremena, sposobnost Evropske unije da utiče na države kandidate slabi, naročito zbog umora od dugotrajnog procesa pristupanja.

Dakle, pristupanje nije samo po sebi cilj, već je u svrhu modernizacije unutrašnjeg političkog sistema zemlje, te ga treba predstaviti građanima kao proces iz kog je moguće dobiti najbolje. Posebno se insistira na dobrom funkcionisanju demokratskih institucija koje moraju da imaju potporu u političkoj kulturi zemalja kandidata za članstvo.³¹ Međutim, Srbija sputana izazovima korupcije, klijentelizma, prevelikim političkim uticajem, izostankom adekvatnih propisa, nepoštovanjem procedura, nedostatkom obrazovanog kadra i stalnim manjkom finansijskih sredstava, ne uspeva da realizuje pun demokratski kapacitet političkih institucija. Ovi faktori uticali su da se od pre nekoliko godina konstatuje da u Srbiji postoje znaci „zarobljene države“ koja urušava stanje demokratije, kako primećuje i Evropska Komisija u Strategiji proširenja EU za 2018. godinu.³² Evropska unija ne može biti globalni igrač ako nije sposobna da rešava probleme na Zapadnom Balkanu i da promovise svoje vrednosti u članicama i zemljama kandidatima.³³ Neophodno je što pre prekinuti politiku „stabilokratije“, u okviru koje EU podržava lokalne autoritarne lidere na Zapadnom Balkanu u zamenu za krhku, nedemokratsku stabilnost.

²⁹ Jelena Todorović, „Srbija i politika uslovljavanja Evropske unije“, *Politička revija*, Vol. 28, No.2, 2011, 192.

³⁰ Ivana Radić Milosavljević, „Problemi odnosa Evropske unije i država kandidata za članstvo i fleksibilno pristupanje kao moguć način oživljavanja politike proširenja“, *Međunarodni problemi*, Vol. 71, No. 1, 2019, 7.

³¹ „Saopštenje o proširenju Evropske unije za 2016. godinu“, 6.

³² Vujo Ilić, „Vinjeta: Srbija je zarobljena država, ali to nije njen najveći problem“, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji: teorija i praksa*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2019, 70; „Verodostojna perspektiva proširenja za Zapadni Balkan i pojačano angažovanje EU na Zapadnom Balkanu“, 3. „Danas ove zemlje pokazuju jasne elemente „zarobljenih država“, uključujući veze sa organizovanim kriminalom i korupcijom na svim nivoima vlasti i uprave, kao i veliku isprepletanost javnih i privatnih interesa. Sve ovo pothranjuje osećaj nekažnjivosti i nejednakosti“.

³³ Evropski pokret Srbija, *Stop politici stabilokratije*, <https://www.emins.org/stop-politici-stabilokratije>, 5/11/2023.

Ovaj rad će se fokusirati na tri političke institucije koje su neophodne za dobro funkcionisanje jednog savremenog demokratskog društva i države, a zatim i države koja teži da postane članica EU. To su Narodna skupština Republike Srbije, političke partije i nezavisni organi u političkom sistemu Republike Srbije. Preduslov za stabilne i odgovorne institucije jesu principi dobre uprave koji omogućavaju podelu i ravnotežu vlasti i koji dalje pružaju uslove za vladavinu prava i demokratiju.³⁴ Na krhke institucije koje su u formiranju nakon petooktobarskih promena nadovezuju se izveštaji o stanju demokratije koji beleže „politizaciju državnih institucija, znatnu kontrolu zakonodavnog procesa od strane izvršne vlasti, te marginalizaciju opozicije“, što je situacija koja usporava proces neophodnih reformi.³⁵

Narodna skupština

U javnom diskursu zastupa se mišljenje da su se parlament i parlamentarna kontrola koristili kao institucija i mehanizam koji, bez suštinske rasprave i sprovođenja nadzora, čine parlament instrumentalizovanim od strane nosioca izvršne vlasti.³⁶ Za prevazilaženje problema u radu Narodne skupštine, Izveštaj Komisije iz 2018. godine sugeriše da je potrebno raditi na poboljšanju transparentnosti, inkluzivnosti, kvalitetu izrade zakona i efikasnog nadzora izvršne vlasti, kao i na poboljšanju međustranačkog dijaloga.³⁷

Jedan od značajnih izazova u radu parlamenta jeste zastupljenost primene *hitnog postupka* u proceduri donošenja zakona, iako se njegova primena smanjila i dalje je potrebno smanjiti njegovo korišćenje u parlamentarnoj praksi.³⁸ Procenat zastupljenosti donošenja zakona po hitnom postupku u sazivu Narodne skupštine od 2016. do 2020. godine bio je čak 35%, dok je prethodnih godina njegova primena prevazilazila 50%.³⁹ Značajno je napomenuti da je redovna procedura usvajanja zakona najčešće primenjivana kod ratifikacije međunarodnih ugovora, gde potreba za deliberativnošću nije izražena kao kod drugih zakona koji zahtevaju javnu raspravu i parlamentarnu debatu.⁴⁰ Narednih godina procenat zastupljenosti hitnog

³⁴ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 76.

³⁵ Ibid.

³⁶ Mile Rakić, Ivica Đorđević, „Narodna skupština Republike Srbije i kapacitet sistema nacionalne bezbednosti“, *Kultura polisa*, XI, br. 24, 2014, 144.

³⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 7.

³⁸ Ibid.

³⁹ Filip Ejodus, „Neuspešna demokratizacija sektora bezbednosti u Srbiji“, u: Slaviša Orlović i Despot Kovačević (ur.), *Deset godina 5. oktobra*, Fakultet političkih nauka Centar za demokratiju i Hains Seidel Stiftung, Beograd, 2020, 236; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 8.

⁴⁰ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 81.

postupka u zakonodavnoj proceduri pao je ispod 20%, a do 2020. godine čak ispod 10%, što predstavlja dobar put rešavanja ovog problema.⁴¹ S druge strane, upotreba hitnog postupka potreba je harmonizacije domaćeg zakonodavstva sa pravom Unije.⁴²

Naredni nedostatak u radu Narodne skupštine ogleda se u *nadzoru nad izvornom vlašću*, koji Komisija u Izveštajima proteklih godina beleži kao slab i nedelotvoran.⁴³ Nakon perioda u kojem je Srbija na dve godine imala parlamentarne izbore (2012, 2014, 2016) XI saziv Narodne skupštine bio je jedan od retkih u kom je skupština iskoristila pun mandat od četiri godine. U atmosferi u kojoj imamo previše česte izbore, obesmišljava se njihova funkcija i teže je meriti učinak vlasti, dok parlamentarizam ostaje nestabilan i zloupotrebljen.⁴⁴

Parlament koji bira Vladu i nadzire njen rad, odgovoran je direktno građanima preko izbora. Ipak, čini se da linija odgovornosti ne postoji ili povezuje pogrešne aktere. Dodatan doprinos nenadzoru koji sprovodi Narodna skupština bilo je neustavno proglašenje vanrednog stanja od strane predsednika Republike, predsednice Vlade i Predsednika Skupštine. Obrazloženje premijerke za prestanak rada ove institucije poziva se na Uredbu Vlade i Naredbu Ministarstva zdravlja koje ograničavaju okupljanje više od 50 ljudi u zatvorenim prostorima, zbog čega je doneta odluka da Skupština u potpunosti prekine sve svoje aktivnosti.⁴⁵ Nakon toga su usledili izbori 2020. godine, čemu je prethodio bojkot opozicije od 2019. godine.⁴⁶ Međutim, posle izbora, Evropska komisija zapaža da u parlamentu preovlađuje većina vladajuće koalicije i da ne postoji održiva opozicija, te da to ne stvara uslove koji doprinose političkom pluralizmu u zemlji.

Komisija ističe da je važno unaprediti efikasnost, nezavisnost i transparentnost rada Skupštine, uključujući ulogu i ovlašćenja opozicije, kako bi se osigurao neophodan sistem međusobne kontrole u demokratskom parlamentu.⁴⁷ Tek što je nova Skupština formirana, njen mandat oročen je na dve godine, te su novi parlamentarni izbori zajedno za lokalnim i predsedničkim održani 2022. godine. Kada je nova Skupština sa više

⁴¹ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2020, 5. „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, 13.

⁴² Tara Tepavac, „Narodna skupština Republike Srbije: hram ili paravan demokratije“, CRTA, Beograd, 2019, 8.

⁴³ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 8; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 8.

⁴⁴ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 83.

⁴⁵ Miša Bojivić, „Boluju li institucije u Srbiji od sindroma vanrednog stanja?“, CRTA, Beograd, 2020.

⁴⁶ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2019, 8.

⁴⁷ Ibid.

pluralizma formirana, izgledalo je da su demokratske predispozicije ispunjene.⁴⁸ Ipak, povratkom opozicionih stranaka u parlament postignut je pluralizam u brojkama, dok postojanje i konkurentnost političkih stranaka čiji različiti stavovi utiču na donošenje odluka nije realizovano u plenumu i radnim telima.⁴⁹ Iako opozicioni poslanici formalno mogu inicirati i menjati zakone, u praksi to nije bilo uspešno. Vladajuća većina je koristila opstruktivne taktike, kao što su brojni amandmani bez suštinske vrednosti, kako bi ograničila vreme za govor opozicije i oslabila parlamentarnu raspravu.⁵⁰ Takođe, Vlada kao ekskluzivni predlagač zakona, čak nije ni voljna da konsultuje organizacije civilnog društva tokom ovog procesa.⁵¹

Za period prethodne četiri godine Evropska komisija ukazuje i na još neke izazove za realizaciju punog demokratskog kapaciteta Narodne skupštine. Izostaju planovi rada, kao i kodeks ponašanja narodnih poslanika.⁵² U odsustvu radnog programa, sednice se zakazuju prema diskrecionoj odluci predsednika Skupštine. Ova praksa zakazivanja sednica omogućava vladajućoj većini da potpuno dominira prioritetima i temama, dok opozicioni poslanici ostaju potpuno marginalizovani, bez uticaja na dnevni red i planiranje sednica. Takođe, treba napomenuti da su neke sednice bile zakazane po hitnom postupku, odnosno dvadeset četiri časa pre početka, što je onemogućilo podnošenje amandmana na dnevni red.⁵³

Razne situacije demonstrirale su nepoštovanja ove institucije, a narodni poslanici su često neprimereno delovali.⁵⁴ Analizom Izveštaja konstatuje se da je u skupštinskim raspravama korišćen zapaljiv govor protiv političkih neistomišljenika i predstavnika drugih institucija, te se ističe da političari treba da izbegavaju ovakve izjave i da se suprotstave govoru mržnje.⁵⁵ Identičnu formulaciju Komisija ponavlja u Izveštaju za 2021. godinu.⁵⁶ Iako je nakon nekoliko godina sugestija za donošenje kodeksa ponašanja poslanika

⁴⁸ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, 4.

⁴⁹ Jugpress, *Otvoreni Parlament: Rad Skupštine Srbijetok prvih pet meseci*, <https://jugpress.com/otvoreni-parlament-rad-skupstine-srbije-tokom-prvih-pet-meseci>, 14/9/2024.

⁵⁰ Tara Tepavac, *Parlament Srbije*, CRTA, <https://demokratija.crta.rs/poglavlje/parlament-republike-srbije/>, 14/9/2024.

⁵¹ „Strateška evaluacija saradnje Evropske unije sa Srbijom u periodu 2012–2018. godine“, 2021, 28.

⁵² „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 7–8.

⁵³ Jugpress, *Otvoreni Parlament: Rad Skupštine Srbijetok prvih pet meseci*, <https://jugpress.com/otvoreni-parlament-rad-skupstine-srbije-tokom-prvih-pet-meseci>, 14/9/2024.

⁵⁴ Insajder, *Vredanje, guranje i seksističke izjave na sednici skupštine*, <https://insajder.net teme/vredanje-guranje-i-seksisticke-izjave-na-sednici-skupstine-video>, 5/11/2023.

⁵⁵ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 13.

⁵⁶ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2021. godinu“, Evropska komisija, Strazbur, 2021, 5. „Tokom skupštinskih rasprava i dalje je korišćen zapaljiv govor protiv političkih neistomišljenika i predstavnika drugih institucija koji su izražavali drugačije političke stavove. Svi političari treba da se suprotstave govoru mržnje i doprinesu političkom dijalogu o reformama vezanim za EU, naročito o osnovama demokratije i vladavine prava“.

ispunjena, i kodeks donet 2020. godine, to nije sprečilo poslanike da nastave sa praksom zapaljivih govora u Skupštini. Neophodna je odgovarajuća primena donetog kodeksa kako bi se sprečile i sankcionisale situacije neprikladnog govora u Skupštini koje su sve češće i utiču na ugled parlamenta.⁵⁷ Kako bismo izgradili političku kulturu u kojoj se neguje politička odgovornost, etički kodeks ponašanja narodnih poslanika mora biti efikasno i efektivno primenjivan.⁵⁸

U stručnoj javnosti se napominje da se kontrolni mehanizmi, kao što su *poslanička pitanja i javne rasprave*, ne koriste adekvatno. Iako se broj poslaničkih pitanja, u usmenoj i pisanoj formi, povećao u odnosu na 2018. godinu, u praksi ona značajno ne poboljšavaju kvalitet parlamentarnog nadzora. Takođe, u Srbiji ne postoji tradicija organizovanja javnih slušanja pre usvajanja sistemskih akata. Čak i kada se organizuju, efikasnost javnih slušanja zavisi od toga kako se odbori bave materijalima dobijenim na ovim slušanjima, koliko su spremni da ih detaljno obrade, i kako se formulišu zaključci nakon rasprave.⁵⁹

Još jedna od loših praksi u radu Narodne skupštine bilo je *nerazmatranje izveštaja nezavisnih tela*. Izveštaji ovih tela nisu se razmatrali od 2014. godine, situacija se menja tek 2020. godine kada se nakon pauze prvi put na plenarnoj sednici raspravljalo o godišnjim izveštajima nezavisnih tela, nakon čega su usvojeni zaključci.⁶⁰ Jedna od glavnih funkcija izveštaja nezavisnih tela je da dobiju pažnju parlamenta koji će nakon razmatranja izveštaja sprovoditi nadzor i kontrolu po smernicama.⁶¹ Nerazmatranje ovih izveštaja Evropska komisija objašnjava kao situaciju gde u Narodnoj skupštini vlada „nedostatak spremnosti da obezbedi delotvorni nadzor nad radom vlade“.⁶² Međutim, ovaj mehanizam kontrole nije postao delotvoran, i parlament je ostao bez povratnih informacija koje su potrebne za efikasan nadzor nad izvršnom vlašću, na šta je i Komisija godinama ukazivala.⁶³

⁵⁷ Glas Amerike, *Skupština Srbije promoter nasilja u kojem su „građani skuvani kao žabe“*, <https://www.glasamerike.net/a/7135007.html>, 5/11/2023; Bezbednosni barometar Zapadnog Balkana: prvo regionalno izdanje: *Poverenje građana u bezbednosne institucije i pravosuđe*, 23. „33,2% ispitanika uopšte nema poverenja u rad Narodne skupštine, ispitanici mlađi od 35 godina imaju značajno niži stepen poverenja u Narodnu skupštinu (2,03) od ispitanika koji stariji od 36 godina (2,64)“.

⁵⁸ Tara Tepavac, *„Narodna skupština Republike Srbije: hram ili paravan demokratije“*, CRTA, Beograd, 2019, 39.

⁵⁹ Tara Tepavac, *Parlament Srbije*, CRTA, <https://demokratija.crtars/poglavlje/parlament-republike-srbije>, 14/9/2023.

⁶⁰ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, op. cit., 8; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 13.

⁶¹ Tara Tepavac, *„Narodna skupština Republike Srbije: hram ili paravan demokratije“*, 35.

⁶² „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 8.

⁶³ Tara Tepavac, *„Narodna skupština Republike Srbije: hram ili paravan demokratije“*, 36.

Nakon ukazivanja na ovaj nedostatak u zakonodavnoj vlasti i ponovnog uspostavljanja prakse razmatranja godišnjih izveštaja nezavisnih institucija, Evropska komisija preporučuje da je neophodno sistematičnije podržati rad nezavisnih regulatornih tela kroz redovno praćenje primene njihovih preporuka.⁶⁴ Komisija pohvaljuje uspostavljenu praksu rasprave u Odboru za evropske integracije kada je razmatran Izveštaj Evropske komisije o Srbiji.⁶⁵ Ipak, ne vlada veliko interesovanje za tumačenje Izveštaja na međustranačkom nivou, više pažnje tome posvećuje civilni sektor.⁶⁶ Još jedan od paradoksa u tumačenju Izveštaja dešava se na relaciji vladajuće stranke i opozicije, koje različito vide opis stanja Srbije u ovim godišnjim izveštajima.⁶⁷

Nakon ovih izazova koji otežavaju funkcionisanje institucije kakva je Narodna skupština, postoji jedan pokazatelj koji je prethodnih godina doprineo ravnopravnosti i demokratičnosti. U pitanju je rodna *ravnopravnost* nastala povećanjem broja žena u Narodnoj skupštini, ali i nekim drugim institucijama.⁶⁸ Narodna skupština treba da nezavisno od izvršne vlasti obavlja svoju funkciju kako podela i ravnoteža vlasti ne bi bila narušena i kako bi se dalje, kroz princip odgovornosti, težilo uspostavljanju stabilnih demokratskih institucija. Zbog navedenih mehanizama parlament treba da ima značajno mesto tokom evropskih integracija, jer je institucija koja treba da kontroliše napredak vlade u ovom procesu.⁶⁹

Političke partije

Neizostavna politička institucija savremenog doba svakako su političke partije, koje su se vremenom modernizovale i postale neophodni činioci demokratskog delovanja. Međutim, političke partije u Srbiji sve češće slede *model klijentelizma*, koji negira njihovu svrhu „žile kucavice“ demokratije. Kako je ranije napomenuto, uzurpacija institucija koja se odvija proteklih godina najčešće se vrši od strane elita na centralnim pozicijama unutar

⁶⁴ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2021. godinu“, 11.

⁶⁵ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaja za 2022. godinu“, 13.

⁶⁶ Anamari Repić, *Da li je Srbija stvarno posvećena evropskim integracijama?*, RTKLIVE, <https://www.rtklive.com/rtk2/?id=2&r=32683>, 5/11/2023.

⁶⁷ Pregovori o pregovorima BOŠ, *Vlast i opozicija različito o nalazima Evropske komisije za Srbiju*, <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/vesti/291/4113/vlast-i-opozicija-razlicito-o-nalazima-evropske-komisije-za-srbiju.html>, 5/11/2023.

⁶⁸ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 30; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 14. „Ukupno 97 od 250 poslanika u novoformiranoj skupštini su žene. Izmene su uvedene radi povećanja kvote za manje zastupljen pol na izbornim listama sa 33% na 40%.“

⁶⁹ Elvira Kovač, Andrijana Lazarević, „Uloga i značaj Narodne skupštine i parlamentarne diplomatije u procesu evropskih integracija Republike Srbije“, *Srpska politička misao*, 28, Br. 2, 2021, 59.

političkih partija koje imaju ulogu u izvršnoj vlasti.⁷⁰ Pošto umesto podele vlasti u političkom sistemu Srbije preovlađuje *koncentracija moći u rukama izvorne vlasti*, politička raspodela položaja i resursa potpuno je ograničena.⁷¹ Evropska komisija kao izazove za delovanje ove institucije nalazi nedostatak transparentnosti u njihovom finansiranju, kao i nepostojanje jasne razlike između stranačkih i državnih aktivnosti.⁷²

Izborima na kojima bi putem demokratskih procedura međustranačka utakmica trebalo da dovede do fer i poštenih rezultata, sve češće dolazi i do upotrebe drugih metoda koje osiguravaju pobedu. Zbog toga izbori i političke partije postaju podloga za „*koruptivnu razmenu* i transakciju uticaja, prava i materijalnih dobara“ što je dodatna karakteristika u društvima sa snažnim javnim sektorom kakvo je u Srbiji.⁷³ *Partijska patronaža*, koja se odnosi na raspodelu javnih položaja i resursa unutar partije i kupovina glasova na izborima u zamenu za posao, novac ili drugu vrstu usluge, postaju uobičajena praksa u političkom životu.⁷⁴

Partijska organizacija koja je postala prostor za oligarhijske i personalne tendencije gotovo je izgubila *reprezentativnu funkciju*, jer je opšta volja podređena moćnim interesnim grupama.⁷⁵ Otuđenost političkih partija dovodi do gubitka poverenja građana u ovu instituciju, što kasnije vodi i do apstinencije građana u političkom životu jer se podriiva značaj javnih institucija od strane elita moći.⁷⁶ Građani koji gube poverenje da će njihovi interesi biti zastupljeni, kao i problem korupcije u okviru stranka, doprinose sve manjoj demokratičnosti ove institucije, koja ulaskom u parlament treba da opravda svoj program, ali čini upravo suprotno slabeći ostale institucije. Evropska komisija je više puta do sada isticala značaj *međustranačke debate* koja treba smisljeno da se realizuje, iako je u pitanju polarizovano okruženje.⁷⁷ Potrebno je stvoriti atmosferu za društveni dijalog kako bi se između stranka na političkoj sceni postigao konsenzus o reformama neophodnim za ulazak u EU.⁷⁸

⁷⁰ Srđan Prodanović, „Otuđenost između institucionalizacije i prakse“, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji: teorija i praksa*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2019, 7.

⁷¹ Vujo Ilić, „Vinjeta: Srbija je zarobljena država, ali to nije njen najveći problem“, 73.

⁷² Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 7.

⁷³ Velimir Matković, „*Finansijska moć i finansiranje političkih partija u Srbiji*“, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2019, 467.

⁷⁴ Vujo Ilić, „Vinjeta: Srbija je zarobljena država, ali to nije njen najveći problem“, 72.

⁷⁵ Slaviša Kovačević, „Križa funkcija političkih partija“, u: Irena Pejić (ur.), *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, Pravni fakultet u Nišu, Niš, 2015, 176.

⁷⁶ Ibid.; Srđan Prodanović, „Otuđenost između institucionalizacije i prakse“, 8.

⁷⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 8.

⁷⁸ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 13.

Dodatni izazov za evropske integracije na srpskoj političkoj sceni predstavljaju partije čiji *programi* podržavaju pristupanje EU, ali u praksi više veličaju odnose sa nekim drugim akterima, kao i partije koje imaju izuzetno skeptičan stav prema EU i sve su zastupljenije.⁷⁹ Uz to, partije se suočavaju i sa unutrašnjim problemima poput moralnih, izraženih kroz korupciju, nepotizam i povezanost sa kriminalnim miljeom ali i profesionalnim nedostatkom upravljačke kompeticije.⁸⁰ U višepartizmu ipak su ostale ukorenjene stare tendencije oligarhijske partije sa dominantnim vođom, korumpiranost i nizak upravljački kapacitet, te su političke partije nedovoljno sposobne da ostvare stabilne demokratske institucije i snose političku odgovornost.⁸¹ Pored toga, u Srbiji ne postoje organizovane partije koje bi mogle da svojom politikom ponude program za transformaciju države kako bi se ostvarila funkcionalnost državnih institucija koje mogu da ispune zahteve građana.⁸²

Evropska unija insistira na ispunjenju Kopenhaških kriterijuma, a borba protiv korupcije je jedan od zadataka koji zahteva angažovanje kroz politički, ali i ostala dva kriterijuma kako bi se postigao uspeh.⁸³ Upravo zbog toga *finansiranje političkih partija* mora biti transparentnije i podložno sankcijama. Neki od glavnih nedostataka u preduzimanju ovih mera odnose se na nedovoljnu reformu pravosuđa, kršenje zakona kao i vaninstitucionalna moć političkih partija uz nedovoljne kapacitete organa koji nadziru primenu zakona.⁸⁴ Još 2018. godine Evropska komisija ukazala je na kašnjenje sa izmenama Zakona o finansiranju političkih stranaka, te da je to potrebno da bi finansiranje političkih subjekata i izbora bilo transparentnije, a dužnosti jasnije za državne organe koji sprovode nadzor.⁸⁵ Insistira se na poboljšanju zakonodavstva koje bi dovelo i do boljeg reagovanja u praksi ako bi Srbija doslednije pratila preporuke OEBS/ODIHR i Grupe država Saveta Evrope protiv korupcije (GRECO).⁸⁶

⁷⁹ Miljana Jovanović, Branislav Cvetković, *Šta kažu programi partija: Od entuzijazma do skepse*, Pregovori o pregovorima: Beogradska otvorena škola. <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/analize/1463/3950/sta-kazu-programi-partija-od-entuzijazma-do-skepse.html>, 5/11/2023.

⁸⁰ Slaviša Kovačević, „Krizna funkcija političkih partija“, 178.

⁸¹ Ibid., 179.

⁸² Duško Radosavljević, Tamara Gajić, „Populizam, elitizam i demokratija: slučajevi Poljske, Mađarske, Srbije“ u: Marko Simendić (ur.), *Demokratski otpor normalizacije autoritarizma u Srbiji*, Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd, 2017, 67.

⁸³ Nemanja Nenadić, „Evropske integracije i borba protiv korupcije u Srbiji“, *Evropske sveske*, broj 5, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2017, 3.

⁸⁴ Goran Nikolić, „Korupcija: Promene globalne pozicije Srbije u poslednjih deset godina“, *Međunarodna politika*, LXII, Br. 1144, 2011, 27.

⁸⁵ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 25. „Trebalo bi hitno otkloniti identifikovane nedostatke, naročito u pogledu sukoba interesa, izveštaja o imovini javnih funkcionera, kombinovanja javnih funkcija i pristupa informacijama.“

⁸⁶ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 22.

Za period od 2018. do 2020. godine karakteristično je stanje *nedovoljnog pluralizma* u Narodnoj skupštini, zbog dominacije vladajuće Srpske napredne stranke. Iako je Evropski parlament prethodno uložio napore za međustranački dijalog vlasti i opozicije, koji je usledio nakon dijaloga na unutrašnjem nivou, to nije bili dovoljno da se prevaziđe nerazumevanje i ispunje uslovi opozicije koje je ona zahtevala kako bi učestvovala na izborima koje je na kraju bojkotovala. Evropska komisija primećuje i da je tokom parlamentarnih izbora 2020. godine predsednik Republike Srbije, u tom trenutku i predsednik vladajuće stranke, koji je bio nosilac izborne liste Srpske napredne stranke, svojim delovanjem doprineo „zamađljivanju linije između njegove zvanične funkcije i izborne kampanje“.⁸⁷ Dakle, još jedan od izazova za političke partije u Srbiji, kao i za demokratsko društvo, jesu neujednačeni uslovi za učestvovanje u izbornom takmičenju.

Rastući stepen *nepoverenja građana* prema političkim partijama, koji je delom nastao zbog prevelikih očekivanja od demokratskih promena, ali i rasprostranjenosti korupcije, ojačao je pad poverenja u ovu instituciju.⁸⁸ U prilog tome govori procenat od 45% koji se odnosi na političke partije, koje su po mišljenju građana, jedna od najkorumpiranijih institucija.⁸⁹ Tu situaciju dodatno opisuje podatak da čak 86% ispitanika uočava da pri zaposlenju u javnoj upravi i državnim preduzećima veću šansu imaju lica sa političkim i rodbinskim vezama, kao i oni koji mogu da plate taj položaj.⁹⁰ Ovako stanje dovodi do toga da je u parlamentarnom sistemu kakav postoji u Republici Srbiji, poverenje u političke institucije na zavidno niskom nivou, te se ni same vrednosti demokratije ne mogu u potpunosti ostvariti jer ni građani ne veruju u njih.⁹¹ Ovaj odnos građana, političkih partija i demokratije nije atmosfera i duh koji mogu da omoguće efektivne reforme, samim time ni integraciju u Evropsku uniju za koju je kapacitet demokratskih institucija jako važan.

Nezavisni i samostalni organi

Pravosudne institucije

Kada je reč o pravosudnom sistemu u Srbiji, Evropska komisija 2018. godine primećuje da je ostvaren izvestan napredak, ali da je potrebno *ojačati nezavisnost sudstva i autonomiju tužilaštva* tako što će se izmeniti ustavne i

⁸⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 12.

⁸⁸ Filip Balunović, „Zastarelost političkog poverenja“. *Kritika: časopis za Filozofiju i Teoriju društva*, II, Br. 1, 2021, 32.

⁸⁹ Predrag Petrović, Srđan Hercigonja, „Demokratije u Srbiji nema, a nije ni poželjna“, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022, 2.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid., 7.

zakonodavne odredbe vezane za izbor i omogućiti da Visoki savet sudstva i Državno veće tužilaca upravljaju budžetom pravosuđa.⁹² Skreće se pažnja da postoji veliki politički uticaj na pravosuđe i na to da je malo učinjeno kako bi se uspostavio objektivna, transparentna i na zaslugama zasnovan sistem za izbor sudija i tužilaca.⁹³ Zatim se stanje u pravosudnom sistemu ocenjuje bez ikakvog napretka i ispunjenja preporuka, dok korupcija u ovom sistemu izaziva sve veću zabrinutost.⁹⁴ Preko 25% građana tužilaštvo i sudove smatra kao veoma *korumpirane institucije*.⁹⁵ Može se primetiti da je zbog *dominacije izvršne vlasti* onemogućeno nezavisno delovanje sudske vlasti i kontrolnih tela.⁹⁶ Tako izvršna vlast marginalizuje institucije koje treba da kontrolišu njen rad i urušava podelu i ravnotežu vlasti, slabeći čitav sistem institucija.

Dodatni problem za ovu granu vlasti i njene organe koji treba da deluju samostalno i nezavisno, jeste *pritisak koji na pravosuđe* ostvaruju državni funkcioneri i narodni poslanici, koji javno komentarišu sudije, tužioce i istrage koje oni vode, dok su često ovi komentari tema tabloidnih novina.⁹⁷ Dugo čekane *ustavne reforme pravosuđa*, koje je trebalo sprovesti u skladu sa preporukama Venecijanske komisije i evropskim standardima, nakon javnih rasprava i pozitivnog mišljenja Venecijanske komisije, do kraja 2021. godine bile su nadomak izvršenja.⁹⁸ Nakon što su promene usvojene na referendumu

⁹² „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 15. „Pravosudni sistem u Srbiji se odlikuje izvesnim nivoom pripremljenosti. Srbija je delimično ispunila preporuke iz 2016. godine. Ostvaren je izvestan napredak, naročito smanjenjem broja zaostalih starih izvršnih predmeta i uvođenjem mera za usklađivanje sudske prakse. Usvojena su poboljšana pravila za vrednovanje rada sudija i tužilaca. I dalje izaziva zabrinutost prostor za politički uticaja na pravosuđe.“

⁹³ Ibid., 16; KRIK, EK: *Zabrinjava obim političkog pritiska na pravosuđe u Srbiji*, <https://www.krik.rs/ek-zabrinjava-obim-politickog-pritiska-na-pravosudje-u-srbiji/>, 5/11/2023.

⁹⁴ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 21. „Srbija je ostvarila izvestan nivo pripremljenosti u oblasti pravosuđa. Nije ostvaren nikakav napredak u ispunjavanju prošlogodišnjih preporuka koje stoga nastavljaju da važe.“

⁹⁵ Bezbednosni barometar Zapadnog Balkana: prvo regionalno izdanje: *Poverenje građana u bezbednosne institucije i pravosuđe*. 39.

⁹⁶ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 76.

⁹⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 23; Radio Slobodna Evropa, *Političko ometanje istrage ubistva Olivera Ivanovića*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/oliver-ivanovi%C4%87-vu%C4%8Di%C4%87/30037625.html>, 5/11/2023. „Povod za razmenu optužbi ovog puta je dao predsednik Srbije Aleksandar Vučić navodeći da „mislimo da imamo ime ubice“; KRIK, *Vučić kaže da je odustao od objavljivanja najmonstruoznijih snimaka iz istrage Belivukove grupa*, <https://www.krik.rs/vucic-kaze-da-je-odustao-od-objavljivanja-najmonstruoznijih-snimaka>, 5/11/2023; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, 24. „Informacije o tekućim istragama ili predmetima koje su procurele objavljene su u brojnim medijima, što se može smatrati mešanjem u istrage i rešavanje predmeta, čime se vrši neprimeren pritisak na pojedine članove sudstva ili tužilaštva.“

⁹⁸ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2021. godinu“, 20.

2022. godine učinjen je dobar korak ka nezavisnosti i odgovornosti pravosuđa. Kako bi se smanjio politički uticaj prouzrokovan učešćem zakonodavne i izvršne vlasti u izboru sudija i tužilaca, koji su zapravo birani od strane političke većine, reformom ovih ustavnih amandmana predviđa se imenovanje sudija i tužilaca koje će ubuduće vršiti Visoki savet sudstva i Visoki savet tužilaca.⁹⁹

Međutim, ono što i dalje ostaje izazov za funkcionisanje pravosudnih institucija jeste *planiranje budžeta*, koje je još uvek podeljeno između Ministarstva pravde, Visokog saveta sudstva i Visokog saveta tužilaštva, što umanjuje efikasnost njihovog rada.¹⁰⁰ Evropska komisija naglašava, da iako su učinjeni važni koraci, neophodno je prevazići izazove „u pogledu nepristrasnosti, efikasnosti i profesionalnosti pravosuđa, pristupa pravdi i visokokvalitetne obuke“, kao i da karijere sudija i tužilaca treba da budu zasnovane po sistemu zasluga.¹⁰¹ Takođe, javlja se problem u pogledu *stručnosti i sposobnosti* ovih institucija. Od ukupno 3.073 sudijskih mesta, 353 su bila nepopunjena, dok je u stvari radilo 2.508 sudija, što predstavlja odnos od 39,4 sudija na 100.000 stanovnika.¹⁰² U nekim od ranijih istraživanja izdvaja se podatak da čak 47% javnih tužilaca smatra da je za izbor tužioca na javnotužilačku poziciju glavni faktor uticaj političkih partija, zatim slede rođačke i prijateljske veze, kao i uticaj *koruptivnih grupa*, dok 37% javnih tužilaca veruje da su znanje i autoritet presudni za izbor na funkciju.¹⁰³ *Poverenje građana* u pravosudne institucije je takođe na niskom nivou – čak 21,2% građana ne veruje uopšte sudovima i tužilaštvu.¹⁰⁴ Narušena podela vlasti, gubitak nezavisnosti i samostalnosti koju ove institucije treba da imaju, nepoverenje građana i sistem koji zahteva opsežnu reformu kako bi funkcionisao, neki su od izazova koje je potrebno prevazići kako bi pravosudni sistem Republike Srbije mogao da odgovori na svoje zadatke i obezbedi pravo i zaštitu svim građanima.

Zaštitnik građana

Još jedan primer *uzurpacije od strane izvršne grane vlasti* ogleda se i u onemogućavanju rada kontrolnih tela koja treba da nadziru, kritikuju i

⁹⁹ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 91.

¹⁰⁰ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, 22.

¹⁰¹ Ibid., 21.

¹⁰² Ibid., 25.

¹⁰³ Radovan Lazić, *Izveštaj o pravnom i političkom položaju tužilaštva u borbi protiv visoke korupcije*, Projekat: Poverenje građana u tužilačku borbu protiv političke korupcije, Beograd, CRTA, 2019, 11.

¹⁰⁴ Bezbednosni barometar Zapadnog Balkana: prvo regionalno izdanje: Poverenje građana u bezbednosne institucije i pravosuđe, 19.

unapređuju rad izvršne vlasti zajedno sa Narodnom skupštinom koja treba da bude garant kontrole, jer ona bira članove ovih nezavisnih tela. Ipak, Narodna skupština, koja je sama uzurpirana od strane izvršne vlasti, u prethodnim godinama češće je ignorisala izveštaje nezavisnih tela tako ostavljajući prostor da izvršna vlast gotovo nikome ne mora da polaže račune.¹⁰⁵ Zaštitnik građana, kao nezavisan organ, upućuje svoje izveštaje parlamentu i javnosti, ukazujući na kršenja ljudskih prava i predlažući mere za njihovo ispravljanje. Takođe, on predlaže poboljšanje sistema državne uprave i vladavine prava.¹⁰⁶

Ako se pogledaju izveštaji Evropske komisije za period 2018. do 2022. godine može se uočiti identična formulacija nedostataka ove institucije. Još 2018. godine Komisija primećuje da je potrebno izmeniti Zakon o Zaštitniku građana, kao i da je procenat ispunjenosti Zaštitnikovih preporuka preko 90%, ali preporuke koje su od značajnog javnog interesa nisu sprovedene.¹⁰⁷ Narednih godina Komisija je izveštavala na isti način o ovoj instituciji.¹⁰⁸ U Izveštaju iz 2022. godine konstatuje se da je Srbija usvojila novi Zakon o Zaštitniku građana, ali da sada treba da ispuni ciljeve zadate akcionim planom za Poglavlje 23. kako bi se dostigao dovoljan broj zaposlenih, kao i *obebeđivanje resursa i prostorija za efikasan rad Kancelarije zaštitnika građana*.¹⁰⁹

Takođe se savetuje i da Zaštitnik građana treba da intenzivira saradnju sa organizacijama civilnog društva i nastavi napore kao bi ojačao ovu instituciju.¹¹⁰ Međutim, primećeno je da su nakon 2017. godine, kada je izabran novi Zaštitnik građana, njegovi godišnji izveštaji postali dosta kraći, dok su ocene kojima se opisuje stanje građanskih prava sve uopštenije i izveštaji više ne sadrže pregled prethodnih preporuke koje nisu ispunjene.¹¹¹ Praksa tumačenja godišnjih izveštaja nezavisnih tela, koja je ponovo uspostavljena 2020. godine, ne ispunjava u potpunosti svoju funkciju, jer Vlada ne izvršava i ne obaveštava Narodnu skupštinu o sprovedenu preporuka Zaštitnika građana. Tako nastaje situacija u kojoj se *izveštaji posmatraju kao formalnost*, što ukazuje na normativne nedostatke, slabu

¹⁰⁵ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 76.

¹⁰⁶ Miodrag Radojević, „Nezavisna (regulatorna) tela i institucije u Srbiji“, *Srpska politička misao*, Vol. 17, No 41, 2010, 68.

¹⁰⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 26.

¹⁰⁸ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 26; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 35;

„Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2021. godinu“, 36.

¹⁰⁹ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, 38–39.

¹¹⁰ Ibid., 38.

¹¹¹ Lena Petrović, *Izveštaji Zaštitnika građana: formalnost ili doprinos vladavini prava u procesu evrointegracija*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022, 6.

političku kulturu i nedovoljan autoritet parlamenta.¹¹² Jedna od nezavisnih institucija, koja treba da poboljša stanje vladavine prava, opterećena je nedostatkom tehničkih i ljudskih resursa, uplivom političkog uticaja na izbor i rad Zaštitnika i, na kraju, ignorisanjem preporuka čija svrha treba da poboljša funkcionalnost institucija, te ne postoji ni motivacija da izveštaji promene stanje stvari.

Zaključak

Bez obzira na promenu metodologije, pooštavanje uslova za ispunjenje pristupnih pregovora, zamora od proširenja koji vlada unutar EU i kriza koje su vladale u prethodnom periodu, za Republiku Srbiju, za koju su evropske integracije jedan od njenih strateških ciljeva, proces pridruživanja Evropskoj uniji ne bi trebalo dovesti u pitanje. Pristupni pregovori, koji od Srbije zahtevaju da se uskladi sa političkim i ekonomskim kriterijumima, kao i pravnim tekovinama EU, pružaju mogućnost da uz angažovanje evropskih institucija Srbija dobije smernice i pomoć da na pravi način uredi svoj pravni poredak, koji će biti i u skladu sa evropskim standardima. Međutim, prethodnih godina, sa naglaskom na period od 2018. do 2022. godine opšti utisak je da proces pristupanja EU ide sporo, da nema otvaranja novih poglavlja i da se u nekima stagnira i nazaduje. Održavanje država kandidata u poluzavisnom položaju od Evropske unije predstavlja jednu od negativnih posledica procesa pristupanja. Takođe, Unija je zarad stabilnosti na Zapadnom Balkanu podržavala autoritarne lidere i doprinela padu demokratije u ovom regionu. Uz to, stalno usloznavanje uslova pristupanja nam govori da sam proces nije pravičan i da za Srbiju postoje izazovi različite vrste.

Kada je reč o institucijama koje su bile tema ovog rada – Narodnoj skupštini, političkim partijama, Zaštitniku građana i pravosudnim organima, koje su od najvećeg značaja za funkcionisanje demokratskog društva – njihovo stanje u prethodnom periodu nije bilo najpovoljnije. Može se konstatovati da su najveći izazovi u njihovom radu uzurpacija ovih institucija od strane izvršne vlasti, što narušava podelu i ravnotežu vlasti, te je njihovo delovanje i kontrola postaju potpuno nedelotvorni ili samo u svrhu ispunjenosti procedure na papiru. Takođe, postoji problem sa organizacijom rada, nedostatkom ljudskih i tehničkih resursa, te kodeksom ponašanja koji bi trebalo da omogući funkcionalan i etički rad ovih institucija. Korupcija unutar institucija je sve veći problem, a naznake njenom sprečavanju, ili još dalje iskorenjivanju, iako jesu jedan od primata dosadašnjih Vlada nisu blizu ostvarenja zadatih ciljeva.

Prethodnih pet godina obeleženo je institucionalnom krizom, krizom pluralizma, uz to i zdravstvenom krizom koje su usporile napredak Srbije na evropskom putu, omogućile dominantnu ulogu vladajuće stranke na svim

¹¹² Ibid., 7.

poljima te se situacija u Srbiji često karakteriše i pojmom „zarobljene države“. Kako je u radu prikazano, veliki broj građana nema poverenja u ove institucije, smatra ih korumpiranim institucijama koje privatni i partijski interes stavljaju ispred opšteg. Ovo nije atmosfera koja pogoduje demokratskim vrednostima, koje su jedna od osnovnih težnji Evropske unije.

Iako je za EU važno da, pored stabilnosti demokratskih institucija, javno mnjenje u državama kandidatima bude upoznato sa evropskim vrednostima, često se dešava da ni sama Unija ne uspeva da se dosledno pridržava tih istih vrednosti u svojim državama članicama. Pored toga, nesposobnost EU da efikasno reši neke od svojih unutrašnjih problema utiče na njen kredibilitet. Ipak, uprkos ovim izazovima, Evropska unija i dalje teži da ostvari svoj geopolitički uticaj u regionu Zapadnog Balkana nastojeći da zadrži države kandidate pod svojim okriljem i spreči njihovo udaljavanje od procesa evropskih integracija.

Bez obzira na pad podrške građana Srbije za ulazak u Evropsku uniju, reforme koje se trenutno sprovode važne su na unutrašnjem planu kako bi se izgradio sistem stabilnih i odgovornih institucija. Zato Srbija treba da teži njihovom ostvarenju, a jasna podrška proširenju Evropske unije na Zapadni Balkan ponovo je ojačala. Naravno da Srbija razvija i posebnu vrstu odnosa sa drugim međunarodnim akterima poput Sjedinjenih Američkih Država, Kine i Rusije, što ponekad može dovesti do sukoba interese svih ovih aktera u Srbiji i uticati na tok evropskih integracija. Ipak, koliko god se pridruživanje EU određivalo u godinama, ono će najviše zavistiti od ispunjenja kriterijuma od strane zemalja kandidata za članstvo.

Bibliografija

- Balunović, Filip, „Zastarelost političkog poverenja“, *Kritika:časopis za Filozofiju i Teoriju društva*, II, br. 1, 2021, 19–34.
- Bezbednosni barometar Zapadnog Balkana: prvo regionalno izdanje: *Poverenje građana u bezbednosne institucije i pravosuđe*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2020.
- Bojović, Miša, 2020, *Boluju li institucije u Srbiji od sindroma vanrednog stanja?*, Beograd, CRTA.
- Börzel, Tanja & Risse, Thomas, *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*. Oxford University Press, New York, 2018.
- Budimir, Branko, Međak, Vladimir, *Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji*, ISAC fond, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd, 2017.
- Cerović, Jelena, Junker: Srbija ne može u EU pre 2025. godine, *Politika*, 14.9.2017, <https://www.politika.rs/sr/clanak/388842/Junker-Srbija-ne-moze-u-EU-pre-2025-godine>, 5/11/2023.

- Durović, Jovana, Skupština Srbije prometer nasilja u kojem su „građani skuvani kao žabe“, *Glas Amerike*, 13.6.2023, <https://www.glasamerike.net/a/7135007.html>, 5/11/2023.
- Ejdus, Filip, „Neuspešna demokratizacija sektora bezbednosti u Srbiji“, u: (ur.) Slaviša Orlović i Despot Kovačević (ur.), *Dvadeset godina 5. oktobra*, 217–244. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka Centar za demokratiju i Hanns Seidel Stiftung Beograd, 2020.
- Han: Srbija 2025 u EU? Najbliži ne znači da će prvi. *Ebart medijski arhiv*, 19.1.2018, <http://www.arhiv.rs/vest/1139/han-srbija-2025-u-eu-najblizine-znaci-da-ce-prvi>, 5/11/2023.
- Heather, Grabbe, *The EU's Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, London, 2006.
- Ilić, Vujo, Vinjeta: Srbija je zarobljena država, ali to nije njen najveći problem, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji – teorija praksa*, 70–75, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2019.
- Jovanović, Miljana, Cvetković, Branislav, Šta kažu programi partija: Od entuzijazma do skepse. *Pregovori o pregovorima: Beogradska otvorena škola*, 30.3.2022, https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/analize/1463/3950/sta-kazu-programi-partija_-od-entuzijazma-do-skepse.html, 5/11/2023.
- Kovač, Elvira, Lazarević, Andrijana, „Uloga i značaj Narodne skupštine i parlamentarne diplomatije u procesu evropskih integracija Republike Srbije“, *Srpska politička misao* 28, br. 2, 2021, 58–78.
- Kovačević, Slaviša, „Kriza funkcija političkih partija“, u: Irena Pejić (ur.), *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, 165–181. Niš: Pravni fakultet u Nišu, 2015.
- Lazić, Radovan, 2019, *Izveštaj o pravnom i političkom položaju tužilaštva u borbi protiv visoke korupcije*, Projekat: Poverenje građana u tužilačku borbu protiv političke korupcije. Beograd, CRTA.
- Maksimović, Marina, Da li je proširenje EU zauvek mrtvo?, *DW*, 19.10.2019, <https://www.dw.com/sr/da-li-je-pro%C5%A1irenje-eu-zauvek-mrtvo/a-50897376>, 5/11/2023
- Matković, Velimir, 2019, *Finansijska moć i finansiranje političkih partija u Srbiji*, doktorska disertacija, Pravni fakultete Univerziteta u Beogradu.
- Moravcsik, Andrew, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca, 1998.
- Nenadović, Aleksandra, EK: Srbija godinama kasni sa reformama u ključnim oblastima, *Glas Amerike*, 15.11.2018, <https://www.glasamerike.net/a/ek-srbija-godinama-kasni-sa-reformama-u-klju%C4%8Dnim-oblastima/4660187.html>, 5/11/2023.

- Nenadić, Nemanja, „Evropske integracije i borba protiv korupcije u Srbiji“, *Evropske sveske*, broj 5, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2017.
- Nikolić, Goran, „Korupcija: Promene globalne pozicije Srbije u poslednjih deset godina“, *Međunarodna politika*, LXII, broj 1144, 2011, 19–35.
- Otvoreni Parlament: Rad Skupštine Srbijetok prvih pet meseci, *Jugopress*, 29.1.2023. <https://jugopress.com/otvoreni-parlament-rad-skupstine-srbije-tokom-prvih-pet-meseci/>, 14/9/2024.
- Oštar izveštaj Evropske komisije: Prvi put zabeleženo nazadovanje. *European Western Walkans*, 12.10.2022, <https://europeanwesternbalkans.rs/ostar-izvestaj-evropske-komisije-prvi-put-zabelezeno-nazadovanje/>, 5/11/2023.
- Paunović, Lola, Pavković Miloš, Napredak i spremnost Srbije za članstvo u EU 2021, *Centar za evropske politike*, 21.10.2021, <https://cep.org.rs/publikacije/napredak-i-spremnost-srbije-za-clanstvo-u-eu-2021/>, 5/11/2023.
- Petrović, Lena, *Izveštaji Zaštitnika građana: formalnost ili doprinos vladavini prava u procesu evrointegracija*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022.
- Petrović, Predrag, Hercigonja, Srđan, *Demokratije u Srbiji nema, a nije ni poželjna*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022.
- Pregovori o pristupanju Srbije EU: Dokumenta Evropske unije, *Pregovori o pregovorima*, *Beogradska otvorena škola*, <https://eupregovori.bos.rs/dokumenta-evropske-unije.html>, 5/11/2023.
- Predsednica EK: Proširenje je u ineresu EU, *gledaj.rs*, 28.9.2023, <https://gledaj.rs/vesti/politika/predsednica-ek-pro-irenje-je-u-interesu-eu/52880>, 5/11/2023.
- Prodanović, Srđan, „Otudženost između institucionalizacije i prakse“, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji: teorija i praksa*, 6–12, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2019.
- Punopravno članstvo u EU strateški spoljnopolitički cilj Srbije, *Vlada Republike Srbije*, 20.6.2023, <https://www.srbija.gov.rs/vest/713919/punopravno-clanstvo-u-eu-strateski-spoljnopoliticki-cilj-srbije.php>, 5/11/2023.
- Radić Milosavljević, Ivana, „Problemi odnosa Evropske unije i država kandidata za članstvo i fleksibilno pristupanje kao moguć način oživljavanja politike proširenja“, *Međunarodni problemi*, Vol. 71, No. 1, 2019, 5–25.
- „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, Evropska komisija, Strazbur, 2018, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_o_srbiji2.pdf.
- „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2019, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/20190529-serbia-report_SR_-_REVIDIRANO.pdf.

- „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2020, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/serbia_report_2020_SR.pdf.
- „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2021. godinu“, Evropska komisija, Strazbur, 2021, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaje_k_oktobar_21.PDF.
- „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2022, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf.
- Radivojević, Jelena, EK: Zabrinjava obim političkog pritiska na pravosuđe u Srbiji, *KRIK*, 7.10.2020, <https://www.krik.rs/ek-zabrinjava-obim-politickog-pritiska-na-pravosudje-u-srbiji/>, 5/11/2023.
- Radojević, Miodrag, „Nezavisna (regulatorna) tela i institucije u Srbiji“, *Srpska politička misao* 17, broj 41, 2010, 53–76.
- Radosavljević, Duško, Gajić, Tamara, „Populizam, elitizam i demokratija: slučajevi Poljske, Mađarske, Srbije“, u: Marko Simendić (ur.), *Demokratski otpor normalizacije autoritarizma u Srbiji*, 59–74. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije, 2017.
- Rakić, Mile, Đorđević, Ivica, „Narodna skupština Republike Srbije i kapacitet sistema nacionalne bezbednosti“, *Kultura polisa*, XI, br. 24, 2014, 143–161.
- Repčić, Anamari, Da li je Srbija stvarno posvećena evropskim integracijama?, *RTKLIVE*, 31.05.2019, <https://www.rtklive.com/rtk2/?id=2&r=32683>, 5/11/2023.
- „Saopštenje o proširenju Evropske unije za 2016. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2016, http://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/saopstenje_ek_o_politici_prosirenja_16.pdf.
- „Saopštenje o proširenju Evropske unije za 2022. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2022, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/saopstenje-ek-o-prosirenju-22.pdf.
- Schmitter, Philippe & Karl Terry, What Democracy Is... and Is Not. *Journal of Democracy* 2, no. 3, 1991, 75–88.
- Stop politici stabilokratije, *Evropski pokret Srbija*, <https://www.emins.org/stop-politici-stabilokratije/>, 5/11/2023.
- „Strateška evaluacija saradnje Evropske unije sa Srbijom u periodu 2012–2018. godine“, 2021, <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj68ceq1KyCAxUAbfEDHvUCCjMQFnoECAgQAQ&url=https%3A%2F%2Fneighbourhood-enlargement.ec.europa.eu%2Fdocument%2Fdownload%2F6443>

- eeae-df0b-42cf-85d8-d59f809a73b7_en&usg=AOvVaw3g4kRRK-8n0JeLPvd_YaMS&opi=89978449.
- Šta se krije iza najboljeg izveštaja Evropske komisije, *CRTA*, 23.10.2021, <https://crt.rs/sta-se-krije-iza-najboljeg-izvestaja-evropske-komisije/>, 5/11/2023.
- Tepavac, Tara, 2019, *Narodna skupština Republike Srbije: hram ili paravan demokratije*, Beograd. CRTA.
- Tepavac, Tara, *Parlament Srbije*, CRTA, <https://demokratija.crt.rs/poglavlje/parlament-republike-srbije/>, 14/9/2024.
- Tepavac, Tara, Glušac, Luka, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji: teorija i praksa*, 76–98, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2019.
- Todorović, Jelena, „Srbija i politika uslovljavanja Evropske unije“, *Politička revija*, Vol. 28, No.2, 2011, 197–213.
- Trivić, Branka, Političko ometanje istrage ubistva Olivera Ivanovića, *Radio Slobodna Evropa*, 5.7.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/oliver-ivanovi%C4%87-vu%C4%8Di%C4%87/30037625.html>, 5/11/2023.
- The EU Must Face Its Rule of Law Crisis, *Chatham House*, <https://www.chathamhouse.org/2023/05/eu-must-face-its-rule-law-crisis>, 14/9/2024.
- Varhelji i Brnabić: Članstvo u EU znači dugoročni mir i prosperitet, *Radio Slobodna Evropa*, 23.11.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30964966.html>, 5/11/2023.
- „Verodostojna perspektiva proširenja za Zapadni Balkan i pojačano angažovanje EU na Zapadnom Balkanu“, Evropska komisija, Strazbur, 2018, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/strategija_za_prosirenje/strategija_prosirenja_balkan_2018.pdf, 5/11/2023.
- Vlast i opozicija različito o nalazima Evropske komisije za Srbiju, *Pregovori o pregovorima: Beogradska otvorena škola*, 14.10.2022, <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/vesti/291/4113/vlast-i-opozicija-razlicito-o-nalazima-evropske-komisije-za-srbiju.html> 5/11/2023.
- Vojinović, Milica, Vučić kaže da je odustao od objavljivanja najmonstruoznijih snimaka iz istrage Belivukove grupa, *KRIK*, 6.3.2021, <https://www.krik.rs/vucic-kaze-da-je-odustao-od-objavljivanja-najmonstruoznijih-snimaka/>, 5/11/2023.
- Vredanje, guranje i seksističke izjave na sednici skupštine, *Insajder*, 9.11.2022, <https://insajder.net teme/vredanje-guranje-i-seksisticke-izjave-na-sednici-skupstine-video>, 5/11/2023.

Prilagodljiva izgradnja mira u 21. stoleću

Cedric de Coning, Rui Saraiva & Ako Muto, (eds.), *Adaptive Peacebuilding: A New Approach to Sustaining Peace in the 21st Century*, Palgrave Macmillan, Springer Nature, Cham, Switzerland, 2023, 344.

Unipolarna era, koju karakteriše liberalni globalni poredak predvođen Sjedinjenim Američkim Državama, jenjava. Još uvek je neizvesno šta bi to moglo da je zameni, ali čini se da je sledeća faza međunarodnih odnosa i međunarodne politike multipolarna era, u kojoj će nekoliko država imati mogućnosti i forme moći dovoljne da spreče bilo koju od ostalih da dominiraju globalnim poretkom. Još jedna nova karakteristika ove svojevrsne tranzicije u međunarodnoj politici je da i nedržavni akteri, mogu da izvrše značajan uticaj na globalni sistem u vezi sa pitanjima u kojima imaju značajne kapacitete ili sposobnosti. Ove promene na nivou globalnog međunarodnog sistema imaju implikacije i na međunarodnu izgradnju mira. I u ovoj oblasti se dešavaju velike promene, jer međunarodna izgradnja mira doživljava pragmatičan zaokret. Naime, doba liberalnog idealizma jenjava jer se pojavljuju novi pristupi izgradnji mira. Jedan takav pristup u nastajanju nazvan je adaptivna (prilagodljiva) izgradnja mira. Koncept osvetljava domete izgradnje mira potpunije razvijene, a nadovezuje se na znanje generisano u raznim oblastima. Koncept je alternativa neoliberalnom pristupu koji dominira u izgradnji mira u poslednje tri decenije.

Autori podsećaju da je "liberalna izgradnja mira" zapravo jedna vrsta eksperimenta kojim se "presađuju" zapadni modeli socijalne, političke i ekonomske organizacije u ne-zapadne regione, kako bi se postigao "mir", te da su u posthladnoratovskoj eri čak predstavljali kompas za intervencije zapadnih zemalja za izgradnju mira u ne-zapadnim regionima. Ocenjuje da su ovi modeli često pogoršavali socijalne ili ekonomske tenzije, stvarali političke i društvene institucije, koje su bile prividno demokratske, te da u takvim uslovima odsustvo rata širokih razmera pre znači "privremeno primirje", nego suštinsku verziju mira.

Sasvim suprotno nametnutim liberalnim projektima izgradnje mira, koji su osmišljeni i implementirani u skladu sa normama i vrednostima spoljnih aktera, adaptivni pristup izgradnji mira omogućava lokalnim društvenim

zajednicama da razviju sopstvene institucije i sisteme, koji su u skladu sa njihovom istorijom, kulturom i sveukupnim kontekstom.

Ovaj pristup izgradnji mira fokusira se na sredstva ili procese i otvoren je za tumačenja mira koje uvažavaju sve specifičnosti i kontekste okruženja. Predstavlja pristup u kojem mirovne snage, blisko saradujući sa zajednicama i stanovništvom pogođenim sukobom, aktivno učestvuju u strukturnim procesima za održavanje mira, koristeći induktivnu metodologiju iterativnog učenja i prilagođavanja. Pristup adaptivne izgradnje mira obuhvata neizvesnost, fokusira se na procese, a ne na krajnja stanja, i ulaže u otpornost lokalnih i nacionalnih institucija kako bi promovisali promene.¹ Teorijske postavke koncepta postavio je profesor Sedrik de Coning (*Cedric de Coning*), koji je profesor istraživač u istraživačkoj grupi o miru, sukobima i razvoju na Institutu NUPI (Norwegian Institute of International Affairs). Profesor se trideset godina bavi istraživanjem i savetovanjem o politici, obuci i obrazovanju u oblastima rešavanja sukoba, očuvanja mira, izgradnje mira i studija mira i sukoba. Profesor Coning izgradnju mira sagledava kroz teoriju složenosti. Naime, u adaptivnom pristupu ključna aktivnost mirovne operacije je olakšavanje procesa.² Cilj mirovne operacije je da podstakne procese u društvu koji će dovesti do jačanja otpornosti onih društvenih institucija koje upravljaju unutrašnjim i spoljnim "stresorima i šokovima" i na taj način sprečavaju nasilne sukobe i održavaju mir. Pristup adaptivnih mirovnih operacija ima za cilj da podrži društva pogođena sukobima da razviju otpornost i robusnost koja im je potrebna da se nose sa promenama i da se prilagode promenama, pomažući im da razviju veće nivoe složenosti u svojim društvenim institucijama.

Knjiga *Adaptivna izgradnja mira: novi pristup održavanju mira u 21. stoleću* (Cedric de Coning, Rui Saraiva & Ako Muto, (eds.), *Adaptive Peacebuilding: A New Approach to Sustaining Peace in the 21st Century*, Palgrave Macmillan, Springer Nature, Cham, Switzerland, 344.) traga za odgovorima na hitnu potrebu da poboljšamo način na koji sprečavamo i rešavamo konflikte. Autori uvode i naučno objašnjavaju adaptivnu (prilagodljivu) izgradnju mira kroz istraživanje zasnovano na dokazima iz osam studija slučaja širom Afrike, Azije, Bliskog istoka i Latinske Amerike. Takođe, razmatra se kako Kina i Japan vide i praktikuju izgradnju mira. Knjiga se fokusira na to kako mirovnjaci, ili bolje rečeno mirotvorci, osmišljavaju, sprovode i procenjuju programe za održavanje mira, kako su interakcije između spoljnih i lokalnih aktera olakšale ili ometale stvaranje mira i kako je došlo do prilagođavanja složenosti i neizvesnosti u svakoj studiji slučaja.

¹ Cedric de Coning, "Adaptive peacebuilding", *International Affairs*, Volume 94, Issue 2, March 2018, 301–317, <https://doi.org/10.1093/ia/iix251>.

² Cedric de Coning, "Adaptive Peace Operations: Navigating the Complexity of Influencing Societal Change Without Causing Harm" *International Peacekeeping*, Volume 27, Issue 5, 2020, 836–858. <https://doi.org/10.1080/13533312.2020.1797500>.

Elizabeth Spehar (*Elizabeth Spehar*), pomoćnica generalnog sekretara UN za podršku izgradnji mira, u recenziji knjige navodi: „Za one koji su posvećeni cilju izgradnje i održanja mira..., Adaptivna izgradnja mira je neprocenljiv doprinos našem razmišljanju i praktikovanju izgradnje mira. Različiti proučavani slučajevi, od kojih mnogi rezonuju sa našim sopstvenim iskustvom, jasno pokazuju da adaptivni pristupi izgradnje mira specifični za kontekst pomažu u održavanju mira jer stimulišu, olakšavaju i podržavaju lokalnu aktivnost i otpornost“.³ Gert Rosenthal (*Gert Rosenthal*), predsednik Savetodavne grupe za reviziju arhitekture Ujedinjenih nacija za izgradnju mira, navodi da je: „Pregled Arhitekture izgradnje mira iz 2015. godine (*Review of the United Nations peacebuilding architecture*)⁴ imao značajan uticaj na rad Ujedinjenih nacija“ i da je sa zadovoljstvom „otkrio da se cilj ove knjige, kako u konceptualnim poglavljima tako i u konkretnim studijama slučaja, zasniva na pionirskom radu, započetom 2015. godine“.⁵ On ističe da seme „zasađeno“ 2015. godine nastavlja da klija, a ova knjiga predstavlja operacionalizaciju novog koncepta izgradnje mira.

Prilagodljiva izgradnja mira upravo objašnjava da su sukobi inherentno autohtoni i složeni i zahtevaju pristupe i interakcije specifične za konkretno društvo. Dakle, autori u knjizi ističu da bismo održali mir, moramo da osnažimo i komuniciramo sa lokalnim i nacionalnim predstavnicima društva. Da bismo izgradili i održali mir u bilo kom društvu, takođe moramo da promenimo i naš način razmišljanja i prevaziđemo unapred određene procedure održavanja i izgradnje mira.

Adaptivna izgradnja mira obuhvata složenost i evolucionu razmišljanja o različitim pristupima i procesima kako bi izgradnja mira delovala u različitim kontekstima. Uočavajući poteškoće linearnosti u liberalnom održavanju mira i njegove slabosti i suprotstavljajući ih prednostima pristupa specifičnih za kontekst, ova važna knjiga predstavlja doprinos održivijim nastojanjima izgradnje mira. Adaptivna izgradnja mira je svojevrsna komparativna analiza različitih studija slučaja koja otkriva nijanse i detalje o tome kako se izgradnja mira odvijala u različitim kontekstima. Ovo je korisna studija za studente, akademsku zajednicu, kreatore politike u oblasti mirovnih operacija, kao i sve učesnike mirovnih operacija pod okriljem UN.

³ Elizabeth Spehar, Praise for *Adaptive Peacebuilding*, in: Cedric de Coning, Rui Saraiva & Ako Muto, (eds.), *Adaptive Peacebuilding: A New Approach to Sustaining Peace in the 21st Century*, Palgrave Macmillan, Springer Nature, Cham, Switzerland, 2023, xi.

⁴ “Resolution 70/262 Review of the United Nations peacebuilding architecture”, United Nations, General Assembly, 27 April 2016.

⁵ Gert Rosenthal, “Praise for *Adaptive Peacebuilding* in Cedric de Coning”, Rui Saraiva & Ako Muto, (eds.), *Adaptive Peacebuilding: A New Approach to Sustaining Peace in the 21st Century*, Palgrave Macmillan, Springer Nature, Cham, Switzerland, 2023, xi.

Bibliografija

- “Resolution 70/262 Review of the United Nations peacebuilding architecture”, United Nations, General Assembly, 27 April 2016.
- Cedric de Coning, “Adaptive Peace Operations: Navigating the Complexity of Influencing Societal Change Without Causing Harm”, *International Peacekeeping*, Volume 27, Issue 5, 2020, 836–858, <https://doi.org/10.1080/13533312.2020.1797500>.
- Cedric de Coning, “Adaptive peacebuilding”, *International Affairs*, Volume 94, Issue 2, March 2018, 301–317, <https://doi.org/10.1093/ia/iix251>.
- Cedric de Coning, Rui Saraiva & Ako Muto, (eds.), *Adaptive Peacebuilding: A New Approach to Sustaining Peace in the 21st Century*, Palgrave Macmillan, Springer Nature, Cham, Switzerland, 2023, 344.
- Elizabeth Spehar, Praise for *Adaptive Peacebuilding* in Cedric de Coning, Rui Saraiva & Ako Muto, (eds.), *Adaptive Peacebuilding: A New Approach to Sustaining Peace in the 21st Century*, Palgrave Macmillan, Springer Nature, Cham, Switzerland, 2023, xi.
- Gert Rosenthal, Praise for *Adaptive Peacebuilding* in Cedric de Coning, Rui Saraiva & Ako Muto, (eds.), *Adaptive Peacebuilding: A New Approach to Sustaining Peace in the 21st Century*, Palgrave Macmillan, Springer Nature, Cham, Switzerland, 2023, xi.

Slobodan RADOJEVIĆ

Jedan pogled na savremeni razvoj islama u Albaniji

Albert Rakipi, *Albania – Securitization & Desecuritization of Islam*, Inter-religious Institute, Tirana, 2022, 141.

Knjiga Alberta Rakipija (*Albert Rakipi*) ima za cilj da istraži koncepte sekuritizacije i desekuritizacije islama u Albaniji u posthladnoratovskom periodu, ispitujući istorijsku pozadinu, savremenu dinamiku i implikacije na nacionalni identitet i bezbjednost. Viševjekovna vladavina Otomanskog carstva rezultirala je u jedinstvenom vjerskom pejzažu u zemlji koji se odgledao u postepenoj dominaciji islama od XIV vijeka, iako u koegzistenciji sa hrišćanstvom, posebno u obliku pravoslavnih i katoličkih denominacija. Period nakon Prvog svjetskog rata obilježila su nastojanja za nacionalnom konsolidacijom, što je podrazumijevalo traganje za odgovorom na pitanje šta znači biti Albanac, naročito u kontekstu različitih vjeroispovijesti koje je albanski narod ispovijedao. Snažne težnje za uvrščivanjem jedinstvenog nacionalnog identiteta otjelotvorile su se u Zakonu o vjerskim slobodama iz 1929. godine koji je postavio temelje sekularizma u Albaniji.¹ Nakon Drugog svjetskog rata novo državno uređenje zauzelo je drugačije stanovište prema vjerskim slobodama uključujući i islam. Komunistički režim usvojio je čvrstu ateističku ideologiju sa nastojanjem da iskorijeni vjerske prakse što je doprinijelo značajnom opadanju vjerskih obreda. Uprkos ovim represivnim merama islam je opstao kao važna komponenta albanskog identiteta, iako tajno. Korijene sekuritizacije islama u Albaniji Rakipi vezuje za period po urušavanju komunističkog sistema i pratećeg oživljavanja islama. Višedecenijske represivne mjere prema vjerskim praksama ostavile su muslimane u izazovnoj situaciji. Obnovljena Muslimanska zajednica Albanije (MZA) (*Komuniteti Mysliman i Shqipërisë*) nije posjedovala dovoljno infrastrukturnih, obrazovnih i finansijskih kapaciteta kako bi pružila neophodne smjernice u razvoju islama. Ovo je dalo slobodu različitim frakcijama da propovijedaju islam bez ikakvog nadzora ili ograničenja za dogmatsku uniformnost.² Naročito interesovanje za popunu vjerskog vakuuma pokazivale su arapske države iz Persijskog zaliva koje su putem finansijske podrške i posebno vjerskim obrazovanjem izvršile prodor u razvoj i oblikovanje islama u Albaniji. Njihovim djelovanjem podsticano je prisustvo konzervativnih učenja poput Vahabizma i Salafizma suprotno umjerenoj interpretaciji islama kao tradicionalno zastupljenoj u Albaniji. Različitost arapskih učenja sastojala se u njihovoj striktnoj interpretaciji Kurana

¹ Nathalie Clayer, "Adapting Islam to Europe: The Albanian Example", in: *Islam und Muslime in (Südost) Europa im Kontext von Transformation und EU-Erweiterung*, Christian Voss and Jordanka Telbizova-Sack (eds.), Peter Lang, Berlin, 2010, 3.

² Albert Rakipi, *Albania – Securitization & Desecuritization of Islam*, Inter-religious Institute, Tirana, 2022, 74.

i Sune saglasno Hanbali mehzebi (*madhāhib*) u odnosu na albansko učenje koje u skladu sa Hanafi pravnom školom ističe ljudski razum u čitanju islamskih principa.³ Rakipi naglašava da je uspon radikalnog islama na globalnom nivou, posebno nakon napada u Sjedinjenim Američkim Državama 11. septembra doveo do pojačanog nadzora nad muslimanskim zajednicama, uključujući i albansku. Iako je zemlju istorijski karakterisao umjereni islam, zabrinutost oko potencijala za radikalizaciju počela je da izlazi na površinu. Prisustvo arapskih organizacija i priliv finansijskih sredstava podsticale su sumnju da bi Albanija mogla postati leglo ekstremističkih vjerskih učenja. Albanska vlada i bezbjednosne agencije odgovorile su na ove uočene prijetnje sprovođenjem mjera usmjerenih na praćenje i regulisanje vjerskih običaja. Isto je uključivalo uspostavljanje pravnog okvira sa ciljem kontrole inostranog finansiranja vjerskih institucija i promovisanje islamskog obrazovanja u skladu sa umjerenim tumačenjima. Takođe, albanske vlasti zatvorile su niz humanitarnih organizacija povezanih sa terorističkim aktivnostima, deportovale inostrane državljane i zaplijenile njihovu imovinu.⁴ U ovom kontekstu Rakipi naglašava da se narativ oko islamske vjere promijenio, sa fokusom sve više na potencijalne bezbjednosne rizike, a ne na njegov kulturni i istorijski značaj.

Sredinom prve decenije XX vijeka, međutim, Albanija je bila svjedok pomjeranja prema desekuritizaciji islama. Rakipi navodi da su težnje Albanije za evropskim integracijama posebno uticale na preispitivanje njenog pristupa islamu u skladu sa značajem ljudskih prava, vjerskih sloboda i pluralizma kao važnih segmenata u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Aktivnom promocijom ideje o sekularnoj državi, poštovanju i zaštiti zastupljenih religija albanske vlasti usvojile su inkluzivniji narativ o islamu. Ova promjena ogledala se u medijima i javnom diskursu, gdje su se isticali pozitivni prikazi islama u skladu sa istorijskim kontekstom tolerancije i koegzistencije između različitih vjeroispovijesti u Albaniji. Naglašavajući tradiciju umjerenog islama u zemlji, albanski lideri djelovali su na planu umanjivanja straha od ekstremizma i njegovanja osjećaja nacionalnog jedinstva ukorijenjenog u religijskim različitostima. Takođe, obrazovane su raznovrsne inicijative i međuvjerski dijalozi kako bi se promovisalo razumijevanje i saradnja među različitim vjerskim skupinama. Ovi napori pokazivali su zajedničke vrijednosti Albanaca, bez obzira na njihovu vjersku pripadnost čime je snažena ideja o koegzistenciji islama u demokratskom društvu. Ipak proces desekuritizacije nije bio bez izazova. Tokom 2013. i

³ Shpend Kursani, "Salafi pluralism in national contexts: the secular state, nation and militant Islamism in Kosovo, Albania, and Macedonia", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 18, No. 2, 304; Arolda Elbasani, "State-organised Religion and Muslims' Commitment to Democracy in Albania", *Europe-Asia Studies*, Vol. 68, No. 2, 265.

⁴ Enika Abazi, "Albania: new geopolitics and shifting linkages", in: *The Western Balkans in the World Linkages and Relations with Non-Western Countries*, Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis (eds.), Routledge, New York, 2020, 177.

2014. godine Albanija je iskusila odlazak više desetina njenih državljana na ratišta u Siriji i Iraku i pridruživanje Islamskoj državi. Pored međunarodne potpore, odgovor na ove izazove od strane MZA i političkih djelatnika sastojao se u njegovanju kontinuiteta umjerenog islama u Albaniji, kao i tolerancije i vjerskog pluralizma u njenom društvu.

Kada je u pitanju postojeće stanje unutar MZA, Rakipi ističe da su prethodno navedene slabosti istu učinile podložnom inostranom uticaju. Zastupljenost „turske“ frakcije u MZA autor vezuje za ulogu zvanične Ankare u obnovi islama i naročito u svijetlu Hanafi mehzebe koja se primjenjuje u albanskim i turskim učenjima islama. Za predstavnike „arapske“ frakcije, Rakipi ističe njihova reformska nastojanja usmjerena ka preoblikovanju islama u Albaniji u skladu sa učenjima Vahabizma i Salafizma.⁵ Odnos između dvije frakcije unutar MZA suštinski je odredilo djelovanje albanskih vlasti prema arapskim organizacijama u periodu nakon 11. septembra 2001. godine što je omogućilo uvećanje uticaja turske frakcije. Ideološke podjele koje su dominirale unutar MZA poprimile su i politički karakter nakon neuspjelog puča u Turskoj 2016. godine. Rakipi naglašava da je neuspjeli državni udar rezultirao raskolom unutar turske frakcije između pristalica Fetulaha Gulena (*Fethullah Gülen*), koga zvanična Ankara optužuje da stoji iza puča i njegovih protivnika u MZA.⁶ Implikacije ovog pitanja otjelovljivale su se u čestim zahtjevima Turske za izručenjem pripadnika Gulenovog pokreta. Kako ističe Rakipi ovo pitanje je još jednom podstaklo zabrinutosti da bi Albanija mogla postati posrednik u sukobima između različitih inostranih uticaja. Uklanjanje ili umanjivanje ovih rizika Rakipi vezuje za izgradnju i učvršćivanje otpornosti MZA na inostrane uplive.

Knjigu o sekuritizaciji i desekuritizaciji islama u Albaniji Rakipi zaključuje sa nizom preporuka za buduće djelovanje MZA. Na prvom mjestu Rakipi potcrtava neophodnost uspostave autoriteta MZA nad svim vjerskim i pratećim obrazovnim objektima u Albaniji. Takođe, Rakipi naglašava važnost njegovanja albanskih crta u razvoju islama. To podrazumijeva preuzimanje direktnije uloge MZA u upravljanju obrazovnim institucijama kroz standardizaciju njihovog plana i programa rada, zatim suzbijanjem privatnih izvora vjerskog obrazovanja, kao i umanjivanjem inostranih uticaja kroz uspostavu formalnih kanala za tretiranje njihove finansijske pomoći.⁷ Rakipi dodaje da bi to omogućilo redukovanje inostranog ideološkog, političkog i finansijskog uticaja koje ocjenjuje kao izvore rizika u preoblikovanju djelatnosti MZA u korist spoljašnjih autoriteta.⁸ U odjeljku

⁵ Albert Rakipi, „Albania – Securitization & Desecuritization of Islam“, 119.

⁶ Vidjeti: Albert Rakipi, *Albanian Foreign Policy, the Perils of Change*, Albanian Institute for International Studies, Tirana, 2022, 97–103.

⁷ Albert Rakipi, „Albania – Securitization & Desecuritization of Islam“, 129.

⁸ Ibid., 130.

vladinog odnosa prema MZA kao drugom domenu preporuka, Rakipi ističe potrebu za osiguranjem njene samodovoljnosti kroz povećavanje finansijske podrške i sprovođenjem postupka restitucije. Naposletku, u dijelu o saradnji MZA sa nevladinim organizacijama, istraživačkim sektorom i medijima Rakipi preporučuje učvršćivanje međusobne komunikacije i saradnje s ciljem iskorjenjavanja govora mržnje, zatim poboljšavanja vjerskog i civilnog obrazovanja i uspostave sistematskog dijaloga sa odlučiocima u vlasti radi sprečavanja pojava vjerskog radikalizma i nasilnog ekstremizma.

Bibliografija

- Abazi, Erika, "New geopolitics and shifting linkages", in: *The Western Balkans in the World Linkages and Relations with Non-Western Countries*, Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis (eds.), Routledge, New York, 2020, 164–183.
- Clayer, Nathalie, "Adapting Islam to Europe: The Albanian Example", in: *Islam und Muslime in (Südost) Europa im Kontext von Transformation und EU-Erweiterung*, Christian Voss and Jordanka Telbizova-Sack (eds.), Peter Lang, Berlin, 2010, 53–69.
- Elbasani, Arolda, "State-organised Religion and Muslims' Commitment to Democracy in Albania", *Europe-Asia Studies*, Vol. 68, No. 2, 253–269.
- Kursani, Shpend, "Salafi pluralism in national contexts: the secular state, nation and militant Islamism in Kosovo, Albania, and Macedonia", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 18, No. 2, 301–318.
- Rakipi, Albert, *Albanian Foreign Policy, the Perils of Change*, Albanian Institute for International Studies, Tirana, 2022, 274.
- Rakipi, Albert, *Albania – Securitization & Desecuritization of Islam*, Inter-religious Institute, Tirana, 2022, 141.

Stefan BOŠKOVIĆ

Međunarodna politika

Recenzenti

Dr Aleksandar Gajić, naučni savetnik, Institut za evropske studije, Beograd

Prof. dr Aleksandar Milošević, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Beograd

Dr Ana Batrićević, naučni savetnik, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd

Dr Anđela Đukanović, naučni saradnik, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd

Prof. dr Artur Adamcik, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi

Dr Biljana Grujić Vučkovski, naučni saradnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd

Prof. dr Biljana Jovanović Gavrilović, redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Biljana Vankovska, redovni profesor, Filozofski fakultet, Institut za bezbednost, odbrana i mir, Skopje

Prof. dr Vanja Bajović, vanredni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Vladan Pavlović, redovni profesor, Ekonomski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici

Doc. dr Vladimir Ajzenhamer, docent, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Vladimir Grečić, redovni profesor, Srpska akademija ekonomskih nauka, Beograd

Dr Vladimir Ristanović, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd

Prof. dr Gojko Rikalović, redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Doc. dr Goran Tepšić, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Dejan Molnar, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu

- Prof. dr Dragan Đukanović, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Dragoljub Todić, redovni profesor, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Dr Dušan Dostanić, naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd
- Dr Dragica Luković Jablanović, predavač, Visoka sportska i zdravstvena škola, Beograd
- Dr Edita Stojić-Karanović, naučni savetnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Prof. dr Zoran Krstić, redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Dr Igor Novaković, direktor istraživanja, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, ISAC fond, Beograd
- Dr Jelena Kostić, viši naučni saradnik, Institut za uporedno pravo, Beograd
- Prof. dr Jelena Lopičić-Jančić, redovni profesor, Fakultet za diplomatiju i bezbednost
- Dr Luka Glušac, naučni saradnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd
- Prof. dr Maja Kovačević, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Maja Nastić, redovni profesor, Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu
- Prof. dr Marijana Joksimović, redovni profesor, Fakultet za finansije, bankarstvo i reviziju, Alfa BK Univerzitet, Beograd
- Prof. dr Marko Babić, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
- Prof. dr Marko Veković, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Marko Dašić, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Marko Kovačević, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Milan Igrutinović, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Milan Lipovac, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Milka Dimitrovska, Institut za sociološka i političko-pravna istraživanja, Skoplje, Severna Makedonija
- Dr Milorad Stamenović, naučni saradnik, Inventis, Universite Cote'D Azur, Francuska

- Dr Miloš Jončić, naučni saradnik i ministar savetnik, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije
- Prof. dr Miloš Hrnjaz, vanredni profesor Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Mina Zirojević, viši naučni saradnik, Institut za uporedno pravo, Beograd
- Prof. dr Miroljub Jevtić, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Miša Đurković, naučni savetnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Dr Nada Raduški, naučni savetnik, Institut za političke studije, Beograd
- Prof. dr Nemanja Džuverović, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Rajko Petrović, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Dr Sanja Stojković Zlatanović, viši naučni saradnik, Institut društvenih nauka, Beograd
- Dr Svetlana Stanarević, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
- Dr Senada Šelo Šabić, viša znanstvena suradnica, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb
- Prof. dr Siniša Atlagić, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Slobodan Kotlica, redovni profesor, Odbor za ekonomske nauke, SANU, Beograd
- Dr Srećko Đukić, ambasador u penziji, Forum za međunarodne odnose Evropskog pokreta u Srbiji, Beograd
- Doc. dr Stevan Nedeljković, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Stevan Rapaić, viši naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd
- Dr Strahinja Obrenović, asistent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Suzana Balaban, docent, Fakultet za finansije, bankarstvo i reviziju, Alfa BK Univerzitet, Beograd
- Doc. dr Stefan Surlić, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Uroš Čemalović, viši naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Filip Ejodus, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

UREĐIVAČKA POLITIKA

OPIS ČASOPISA, CILJEVI I OPSEG

Međunarodna politika je recenzirani naučni časopis otvorenog pristupa koji izdaje Institut za međunarodnu politiku, vodeća naučna institucija u regionu posvećena istraživanju međunarodnih odnosa. Više od 70 godina ovaj interdisciplinarni časopis objavljuje originalne, analitičke, teorijske, pregledne i stručne radove o širokom spektru savremenih međunarodnih političkih, ekonomskih i pravnih odnosa. U svoja tri godišnja izdanja časopis *Međunarodna politika* ima za cilj da objavljuje visoko kvalitetna istraživanja orijentisana na razmatranje širokog spektra međunarodnih i spoljnopolitičkih pitanja. U tom kontekstu časopis se interesuje za politike najvažnijih aktera koji oblikuju savremene međunarodne odnose. Relevantne su i teme posvećene različitim teritorijalnim i etničkim sukobima i sporovima, od međudržavnih do unutardržavnih, kao i njihovim širim regionalnim i globalnim političkim, ekonomskim i pravnim implikacijama. Za časopis su značajne i druga pitanja koja utiču na savremene međunarodne odnose, kao što su globalna trgovina, ekonomski i energetske odnosi, međunarodne i regionalne integracija, različiti oblici terorizma i fundamentalizma, kao i izazovi koje predstavljaju migrantska kriza, globalno širenje zaraznih bolesti i nuklearnih kapaciteta u svetu. Dakle, ovaj naučni časopis je zasnovan na otvorenom i širokom pristupu predmetnoj oblasti, dajući prvenstvo priložima koji nude otvorena, teorijski i praktično utemeljena gledišta aktuelnih međunarodnih procesa. Na taj način časopis nastoji da na što kredibilniji način objasni raznolike i nedovoljno istražene nove fenomene na međunarodnoj sceni.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodne politike* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni

urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatila tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodna politika* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnoj politici*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovala u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijave projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodne politike* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

PLAGIJARIZAM

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikriivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslani recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuju da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih recenzenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske

standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predočeni samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe.

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodna politika*;
- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda,

objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su smernicama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>), a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodna politika*.

POLITIKA OTVORENOG PRISTUPA

Časopis *Međunarodna politika* je dostupan u skladu s principima otvorenog pristupa. Objavljuje se i u papirnom i u digitalnom obliku. Članci mogu da budu preuzeti besplatno sa sajta i distribuirani za akademske i druge svrhe. Časopis se rukovodi *Budimpeštanskom deklaracijom o otvorenom pristupu* u kojoj se navodi:

Pod „otvorenim pristupom” [recenziranoj naučnoj literaturi] podrazumeva se njena slobodna raspoloživost na javnom internetu, koja dozvoljava bilo kom korisniku da čita, preuzme, kopira, distribuira, štampa, pretražuje ili usmeri putem linka ka punom tekstu članka, popisuje za potrebe indeksiranja, prosleđuje u vidu podatka ka softveru, i koristi ih za bilo koju zakonitu svrhu, bez finansijskih, pravnih ili tehničkih prepreka osim onih koje su neodvojive od samog pristupa internetu. Jedino ograničenje u pogledu reprodukcije i distribucije, i jedina uloga autorskih prava u ovom domenu, trebalo bi da bude davanje autorima kontrole u pogledu integriteta njihovog rada i prava da budu pravilno prepoznati i citirani.

Časopis omogućuje besplatan pristup svim svojim člancima, bez pretplate i bez ikakvih povezanih troškova. Sadržaj časopisa objavljuje se bez odlaganja (bez tzv. perioda embarga) i materijali mogu biti korišćeni bez traženja posebne dozvole pod uslovom da se navodi referenca ka originalnom dokumentu.

POLITIKA LICENCIRANJA I AUTORSKIH PRAVA

Objavljeni članci će biti distribuirani u skladu sa međunarodnom licencom Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International license (CC BY-SA), omogućavajući deljenje – kopiranje i ponovnu distribuciju u bilo kom obliku ili mediju – i prilagođavanje – prerađivanje, menjanje ili nadgradnju za bilo koju svrhu, čak i komercijalnu, pod uslovom da se pridaje odgovarajuće priznanje originalnom(ima) autoru(ima), da se obezbedi veza do licence, da se navede da li su izmene napravljene i da se novo delo distribuira pod identičnom licencom kao i originalno delo. Korisnici moraju dati detaljnu referencu na originalni rad, koja sadrži ime(a) autora, naslov objavljenog istraživanja, puni naslov časopisa, tom, broj, raspon stranica i DOI. U elektronskom izdavaštvu, korisnici su takođe obavezni da povežu sadržaj sa originalnim člankom objavljenim u časopisu i korišćenom licencom. Autori mogu da se bave posebnim, dodatnim ugovornim aranžmanima za neekskluzivnu distribuciju objavljene verzije dela časopisa (npr.,

da ga postave u institucionalni repozitorijum ili objave u knjizi), uz potvrdu njegovog prvobitnog objavljivanja u *Međunarodnoj politici*.

Autori zadržavaju autorska prava na svoje radove bez ograničenja. Autori daju izdavaču pravo prvog objavljivanja i druga neisključiva izdavačka prava.

Autor(i) garantuju da je njihov rukopis njihovo originalno delo koje ranije nije objavljeno; da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu; i da su njegovo objavljivanje odobrili svi koautori, ako ih ima, kao i prećutno ili eksplicitno nadležni organi u ustanovi u kojoj je rad izveden.

Autor(i) potvrđuju da članak ne sadrži neosnovane ili nezakonite izjave i da ne krši prava drugih. Autor(i) takođe potvrđuju da nemaju sukob interesa koji bi mogao uticati na integritet rukopisa i validnost zaključaka predstavljenih u njemu. Ako su uključena dela zaštićena autorskim pravima, Autor(i) snose odgovornost da dobiju pismenu dozvolu od vlasnika autorskih prava. Odgovorni autor (potpisnik) garantuje da ima puna ovlašćenja za tu svrhu u ime drugih autora. Ako Autor(i) koristi bilo koje lične podatke subjekata istraživanja ili drugih pojedinaca, oni potvrđuju da su dobili sve saglasnosti koje se zahtevaju po važećem zakonu i da su se pridržavali smernica izdavača u vezi sa korišćenjem takvih slika ili ličnih podataka.

Po prijemu lektorisane verzije rukopisa, autor(i) se slažu da je u najkraćem roku pažljivo pročitaju, skrenu pažnju Časopisu na bilo kakvu štamparsku grešku i odobre objavljivanje korigovane lektorisane verzije. Autor za dopisivanje je saglasan da obavesti svoje koautore o bilo kom od gore navedenih uslova.

Dok časopis dozvoljava autoru(ima) da deponuje autorovu dostavljenu, prihvaćenu i objavljenu verziju članka u institucionalni repozitorijum i nekomercijalne repozitorijume zasnovane na predmetima, ili da je objave na ličnom veb sajtu autora i veb sajtu odeljenja (uključujući sajtove za društvene mreže, kao što su ResearchGate, Academia.edu, itd.) u bilo kom trenutku nakon objavljivanja, Urednički tim savetuje Autora(e) da deponuje objavljenu verziju.

UGOVOR O LICENCI

Dolepotpisani autor(i) ovim putem daju svoju pravnu saglasnost da *Međunarodna politika*, ISSN 0513-3657 eISSN 2787-0618

objavi članak: _____,

od autora: _____,

uključujući i bilo koju tabelu, ilustraciju ili drugi materijal koji je poslat za objavljivanje kao deo rukopisa, da bude naveden kao prvobitni izdavač u slučaju ponovne upotrebe, i da ga distribuira u svim oblicima i medijima.

Prava akademske izdavačke komunikacije

Razumem da zadržavam autorska prava u članku i da se na *Međunarodnu politiku* ne prenose prava na patente, zaštitne znakove ili druga prava intelektualne svojine. Kao autor, razumem da ću imati ista prava ponovne upotrebe članka kao ona koja su predviđena za treća lica (korisnike članka), u okviru licence *Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International/ Autorstvo – Deliti pod istim uslovima 4.0 Međunarodna* (CC BY-SA 4.0).

Prava korisnika

Izdavač će primeniti licencu CC BY-SA 4.0 na članak objavljen u *Međunarodnoj politici* na njegovoj internet platformi u skladu s principima otvorenog pristupa.

Potpis(i) autora

Datum

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodna politika je četvorumesečnik koji izlazi u aprilu, septembru i decembru svake godine. Časopis objavljuje članke na srpskom i na engleskom jeziku.

Časopis objavljuje recenzirane originalne i pregledne članke i prikaze knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Originalni istraživački članak predstavlja rezultate istraživanja sa jasnim doprinosom proširenju i/ili produblivanju postojećeg znanja. Treba ga postaviti tako da ima sledeće delove: kontekst i cilj istraživanja; jasno objašnjenje teorijske osnove (pregled literature) u uvodu; hipoteza ili istraživačko pitanje; primenjene metode; prezentaciju i objašnjenje rezultata; i zaključak koji govori o glavnim nalazima istraživanja, hipotezi ili istraživačkom pitanju.

Pregledni članak pruža sveobuhvatan rezime istraživanja o određenoj temi ili perspektivu o stanju na terenu opisujući trenutne oblasti dogovora, kao i kontroverze i debate. Pregledni članak identifikuje praznine u znanju i najkritičnija istraživačka pitanja na koja još uvek nije odgovoreno. Takođe sugeriše pravce za buduća istraživanja.

Recenzija knjige je sistematski opis i/ili kritička analiza kvaliteta i značaja knjige, uređenog toma ili udžbenika. Recenzija knjige treba da sadrži opšti opis teme ili problema o kome se knjiga bavi, rezime glavnog argumenta knjige, osnovne informacije o autoru, pregled sadržaja knjige, prednosti i slabosti, i sažetak mišljenja recenzenta o knjizi.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima..

I – Uputstvo za pisanje članaka

1. Članci treba da sadrže od 5.000 do 8.000 reči.
2. Članke pisati latinicom, korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu..
3. Iznad naslova članka treba napisati ime i prezime autora članka.

4. Ime i prezime autora/a članka (i eventualno zvanje), naziv ustanove u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i adresa autora za kontakt (poštanska, institucionalna ili elektronska), i ORCID ID treba napisati u prvoj fusnoti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na istraživačko pitanje, najbitnije hipoteze, kontekst i zaključke istraživanja. Apstrakt treba da sadrži do 200 reči, a ispod njega autor navodi do 10 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija Footnote), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic*-u), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, ukoliko se citira jedna strana izvora navodi se broj strane, ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. 123; 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Bogdan Stojanović, *Teorija denuklearizacije: zašto države prekidaju programe nuklearnog naoružanja?*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2021, 205.

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneva, 2002, 234–7

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (*Italic*), broj toma, broj izdanja, str. od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, “The Organisation of Serious Crimes”, in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, 878–84. (878–9 ili 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, “Cartel Evolution: Potentials and Consequences”, *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka — pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (*Italic*) datum — napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, “Investor votes should count”, *The Financial Times*, 17 April 2006, 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (*Italic*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

“Resolution 1244 (1999)”, Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

“Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, 1–14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, “The Organisation of Serious Crimes”, op. cit., 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice Word formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova moraju sadržati fusnote.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima — veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u Italic-u, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

Uredništvo

EDITORIAL POLICY

JOURNAL DESCRIPTION, OBJECTIVES, AND SCOPE

International Politics is a peer-reviewed, open-access scientific journal published by the Institute of International Politics, a leading scientific institution in the region dedicated to the research of international relations. This interdisciplinary journal has been publishing original, analytical, theoretical, review, and expert papers on a wide range of topics in contemporary international political, economic, and legal relations for more than 70 years. The journal *International Politics* aims to publish high-quality research on a wide range of international and foreign policy issues in its three yearly issues. In that context, the journal investigates the policies of the most important actors who shape contemporary international relations. Topics dedicated to various territorial and ethnic conflicts and disputes, from interstate to intrastate, as well as their wider regional and global political, economic, and legal implications, are also relevant. Other issues affecting contemporary international relations are also significant for the journal, such as global trade, economic and energy relations, international and regional integration, various forms of terrorism and fundamentalism, as well as the challenges posed by the migrant crisis, the global spread of infectious diseases, and nuclear capacity in the world. Therefore, this scientific journal is based on an open and broad approach to the subject area, giving priority to contributions that offer open and theoretically and practically grounded points of view on current international processes. In this way, the journal tries to explain diverse and insufficiently researched phenomena on the international stage.

RESPONSIBILITIES OF THE PUBLISHING COUNCIL, EDITORS, AND EDITORIAL BOARD

The Publishing Council is an advisory body that actively contributes to the development of the journal. Members of the Council are responsible for helping the journal grow and promoting it. They are also supposed to encourage experts in the field of scientific research on the political, security, economic, and legal aspects of international relations to write for or review the journal, as well as write editorials, reviews, and comments on works.

The Editor-in-Chief of *International Politics* makes the final decision on which manuscripts will be published. When making a decision, the Editor-in-

Chief is guided by the editorial policy, taking into account legal regulations related to defamation, copyright infringement, and plagiarism.

The Editor-in-Chief and Deputy Editor-in-Chief retain the discretionary right to evaluate and reject received manuscripts without peer review if they determine that manuscripts do not correspond to the content and formal standards for writing scientific research articles and the thematic requirements of editorial policy. Articles that do not meet the technical standards prescribed in the *Instructions to Authors*, even if the content is correct, will be returned to the authors for alignment. In regular circumstances, the editorial office will inform authors whether their articles are accepted or not and if the review procedure is initiated within seven days from the date of manuscript receipt.

The Editor-in-Chief, the Deputy Editor-in-Chief, and the members of the Editorial Board must not have any conflict of interest related to manuscripts they consider. Any member of the Editorial Board with a conflict of interest will be excluded from the procedure of selecting reviewers and deciding the fate of manuscripts. If such a conflict of interest exists, the Editor-in-Chief determines the reviewers and the future of manuscripts. The Editor-in-Chief, the Deputy Editor-in-Chief, and the members of the Editorial Board are obliged to report the conflicts of interest promptly.

The Editor-in-Chief, the Deputy Editor-in-Chief, and the Editorial Board are obliged to evaluate manuscripts based on their content, without any racial, sexual/gender, religious, ethnic, or political prejudices.

The editors and members of the Editorial Board must not use unpublished material from submitted manuscripts for their own research without express written permission from the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts must be kept confidential. They must not be used for gaining personal benefit.

The editors and members of the editorial office are obliged to take all reasonable measures so that the identities of reviewers remain unknown to authors before, during, and after the review process and to keep authors' identities anonymous to reviewers.

AUTHORS' OBLIGATIONS

Authors warrant that manuscripts represent their original contributions, which have not been published before and are not being considered for publication elsewhere. Simultaneous enrollment of the same manuscript in several journals represents a violation of ethical standards. Such a manuscript is immediately excluded from further consideration. The authors also guarantee that after the manuscript is published in the journal *International Politics*, it will not be published in any other publication or journal without the permission of the copyright holder.

In the case that the submitted manuscript is the result of a scientific research project or that, in the previous version, it was presented at a conference in the form of an oral presentation (under the same or similar title), more detailed information about projects, conferences, and the like should be listed in the footnote at the very beginning of the manuscript. An article published in another journal cannot be reprinted in *International Politics*.

Authors must adhere to the applicable ethical standards related to scientific research work. Authors guarantee that their manuscripts do not contain unfounded or illegal claims and do not violate the rights of others. The publisher will not bear responsibility in the case of any requests for damages.

Content of articles

An article should contain enough details and references to allow reviewers and readers to verify the claims presented. Intentionally making false claims is a violation of ethical standards. Conferences and book reviews must be accurate and objective.

Authors bear all responsibility for the content of submitted manuscripts. They are obliged, if necessary, to obtain the consent of all persons or institutions that directly participated in the research presented in the manuscript before its publication.

Authors who wish to include illustrations, tables, or other materials that have already been published elsewhere are obliged to obtain consent from copyright holders. Material for which no such proof has been submitted will be considered the author's original work.

Authorship

Authors are obliged to list as authors only those persons who have significantly contributed to the content of the manuscript, i.e., all persons who have contributed considerably to the content of the manuscript must be cited as authors. If other persons who are not authors have participated in essential aspects of the research project and the manuscript preparation, their contributions should be mentioned in a note or acknowledgment.

Citation of sources

Authors are obliged to correctly cite sources that have significantly influenced research and manuscript content. The information obtained in private conversations or correspondence with third parties may not be used without the express written permission of the source.

Conflicts of interest

Authors are obliged to indicate financial or any other conflicts of interest that could affect the presented results and interpretations.

Errors in published articles

If an author finds an important error in their article after it has been published, they are required to notify the editor or publisher immediately and cooperate with them to withdraw the article or correct the article.

By submitting the manuscript to the editorial office of *International Politics*, the authors commit to complying with the stated obligations.

PLAGIARISM

Plagiarism, i.e., taking other people's ideas, words, or other forms of creative expression and presenting them as one's own, is a gross violation of scientific and publishing ethics. Plagiarism can also include copyright infringement, which is punishable by law. Plagiarism includes the following:

- Verbatim or nearly verbatim copying or intentional paraphrasing (to hide plagiarism) of parts of other authors' works without clearly indicating the source or labeling the copied fragments (for example, by using quotation marks);
- Copying pictures or tables from other people's work without proper attribution of the source and/or without the permission of the author or copyright holders.

Manuscripts, where there is a clear indication of plagiarism, will be automatically rejected and their authors will be permanently banned from publishing in the journal.

If it is found that the article published in the journal is plagiarized, the article will be withdrawn in accordance with the procedure described under *Withdrawal of already published articles*, and the authors will be permanently prohibited from publishing in the journal.

REVIEWERS' OBLIGATIONS

Reviewers are obliged to provide the editor with a professional, well-argued, impartial assessment of the scientific value of articles within the given deadlines.

Reviewers evaluate articles in relation to the compliance of the articles' topic with the journal's profile, the relevance of the researched area and applied methods, the originality and scientific relevance of the data presented in

manuscripts, the style of scientific presentation, and the use of scientific apparatus in the text.

A reviewer who has well-founded suspicions or knowledge of ethical standards' violations by an author is obliged to inform the editor about it. A reviewer should recognize important published works not cited by their authors. He should also alert the editor to important similarities and coincidences between manuscripts under consideration or of any other published articles or manuscripts that are in the review process in another journal, if he/she has personal knowledge of this fact. If a reviewer has knowledge that the same manuscript is being considered in several journals at the same time, the reviewer is obliged to inform the editor about it.

A reviewer must not have a conflict of interest with authors or a research financier. If there is a conflict of interest, a reviewer is obliged to inform the editor about it immediately.

If a reviewer believes he or she is incompetent for the topic or area of the manuscript, the editor must be notified immediately.

Reviews must be objective. The judgment of reviewers must be clear and supported by arguments.

Manuscripts sent to reviewers are considered confidential documents. Reviewers may not use unpublished material from submitted manuscripts for their research without the express written permission of the authors, and information and ideas expressed in submitted manuscripts must be preserved as confidential and may not be used for personal gain.

Received articles are subject to peer review. The review aims to help the Editor-in-Chief decide whether the article should be accepted or rejected and, through the process of communication with the authors, improve the manuscript's quality.

Reviews are doubly anonymous: authors' identities are unknown to reviewers, and vice versa. The identity of reviewers remains unknown to authors and vice versa before, during, and after the review process. Editors guarantee that the personal data of authors (primarily, name and affiliation) will be removed from manuscripts before they are sent for review and that all reasonable measures will be taken so that the identities of authors remain unknown to reviewers. Throughout the process, reviewers act independently of each other. Reviewers do not know the identities of other reviewers. If the decisions of reviewers are not the same, editors may seek the opinion of other reviewers.

The deadline for completing the review process is 30 days from the date when reviewers receive the manuscript.

The choice of reviewers falls within the discretionary rights of the Editor-in-Chief and the Deputy Editor-in-Chief. Reviewers must have relevant knowledge related to the field that manuscripts deal with. Reviewers cannot be authors who

have recently co-authored publications with any of the authors of submitted articles, nor can they be from the same field institutions as authors.

Editors send submitted manuscripts with a peer review form to two reviewers who are experts in the scientific field the articles deal with. The review form contains a series of questions that need to be answered and which indicate to reviewers which aspects should be covered in order to make a decision about the fate of a manuscript. In the final part of the form, reviewers must provide their observations and suggestions on how to improve the submitted manuscript.

During the review process, editors may require authors to provide additional information (including primary data) if it is needed to make a judgment about the scientific contribution of the manuscript. Editors and reviewers must keep such information confidential and must not use it for personal gain.

In cases where authors have serious and well-founded objections to reviews, editors will check whether the review is objective and whether it meets academic standards. If there is doubt about the objectivity or quality of the review, editors will seek the opinion of other reviewers.

DISPUTE RESOLUTION

Any individual or institution can report violations of ethical standards or other irregularities at any time and provide the necessary information and evidence to editors and/or the Editorial Board.

Verification of the allegations and evidence presented

- The Editor-in-Chief, in agreement with the Editorial Board, will decide on the initiation of the procedure aimed at checking the presented allegations and evidence;
- During that procedure, all presented evidence will be considered confidential and will be presented only to the persons directly involved in the procedure;
- Persons suspected of violating ethical standards will be given the opportunity to respond to the accusations.

Decisions regarding the established violations of ethical standards are made by the Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board and, if necessary, with a group of experts. The following measures are planned and can be applied individually or simultaneously:

- Publishing a press release or an editorial describing the breach of ethical standards;
- Sending official notice to managers or employers of an author/reviewer;
- Unconditional rejection of manuscripts or withdrawal of already published articles in accordance with the procedure described under *Withdrawal of already published articles*;

- The author is permanently prohibited from publishing in *International Politics*;
- Informing the relevant professional organizations or authorities about the case so that they can take appropriate measures.

When resolving disputed situations, the Editorial Board is guided by the guidelines and recommendations of the Committee on Publication Ethics (Committee on Publication Ethics - COPE, <http://publicationethics.org/resources/>).

WITHDRAWAL OF ALREADY PUBLISHED ARTICLES

In the case of violation of the rights of publishers, copyright holders, or authors, violations of professional ethical codes, i.e., in the case of sending the same manuscripts to several journals at the same time, false claims of authorship, plagiarism, manipulation of data for the purpose of fraud, as well as in all other cases of gross violation of ethical standards, the published article must be withdrawn. In some cases, an already published article can be withdrawn in order to correct subsequently observed errors.

Standards for resolving situations when an article must be withdrawn are defined by the guidelines of the Committee on Publication Ethics (Committee on Publication Ethics - COPE, <http://publicationethics.org/resources/>), and the same practice was also adopted by *International Politics*.

OPEN ACCESS POLICY

International Politics is available in accordance with the principles of open access. It is published in both paper and digital form. Articles can be downloaded free of charge from the site and further distributed for academic and other purposes. The journal is guided by the *Budapest Declaration* on Open Access, which states:

Under “open access” [peer-reviewed scientific literature], it is understood as its free availability on the public Internet, which allows any user to read, download, copy, distribute, print, search, or direct via a link to the full text of the article, sign for the purposes of indexing, forward in the form of data to software, and use it for any lawful purpose, without financial, legal, or technical obstacles other than those that are inseparable from internet access itself. The only restriction on reproduction and distribution, and the sole purpose of copyright in this domain, should be to give authors control over the integrity of their work and the right to be properly recognized and cited.

The journal provides free access to all its articles without subscriptions or any associated costs. The content of the journal is published without delay (without the so-called embargo period), and materials can be used without asking for special permission provided that the reference to the original document is cited.

LICENSING AND COPYRIGHT POLICY

The published articles will be disseminated in accordance with the Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International license (CC BY-SA), allowing to share – copy and redistribute in any form or medium – and adapt – remix, transform, and build upon it for any purpose, even commercially, provided that an appropriate credit is given to the original author(s), a link to the license is provided, it is stated whether changes have been made and the new work is disseminated under the identical license as the original work. The users must provide a detailed reference to the original work, containing the author name(s), title of the published research, full journal title, volume, issue, page span and DOI. In electronic publishing, users are also required to link the content with both the original article published in the journal and the licence used. The authors may pursue separate, additional contractual arrangements for the nonexclusive distribution of the journal's published version of the work (e.g., post it to an institutional repository or publish it in a book), with an acknowledgement of its initial publication in *The International Politics*.

Author(s) retain the copyright of their papers without restrictions. Author(s) grant the publisher the right of first publication, and other non-exclusive publishing rights.

The Author(s) warrant that their manuscript is their original work that has not been published before; that it is not under consideration for publication elsewhere; and that its publication has been approved by all co-authors, if any, as well as tacitly or explicitly by the responsible authorities at the institution where the work was carried out.

The Author(s) affirm that the article contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of others. The author(s) also affirm that they hold no conflict of interest that may affect the integrity of the Manuscript and the validity of the findings presented in it. If copyrighted works are included, the Author(s) bear responsibility to obtain written permission from the copyright owners. The Corresponding author, as the signing author, warrants that he/she has full power to make this grant on behalf of the Author(s). If the Author(s) are using any personal details of research subjects or other individuals, they affirm that they have obtained all consents required by applicable law and complied with the publisher's policies relating to the use of such images or personal information.

Upon receiving the proofs, the Author(s) agree to promptly check the proofs carefully, correct any typographical errors, and authorize the publication of the corrected proofs.

The Corresponding author agrees to inform his/her co-authors, of any of the above terms.

While the Journal allows Author(s) to deposit Author's submitted, accepted and published version of the article in an institutional repository and non-commercial subject-based repositories, or to publish it on Author's personal

website and departmental website (including social networking sites, such as ResearchGate, Academia.edu, etc.) at any time after publication, the Editorial team advises Author(s) to deposit the published version

LICENSE AGREEMENT

The undersigned author(s) hereby grant *International Politics*, ISSN 0513-3657 eISSN 2787-0618 their legal consent

to publish the article: _____,

from the author: _____,

including any table, illustration, or other material submitted for publication as part of the manuscript, to be listed as the original publisher in case of reuse, and distribute in all forms and media.

Scholarly publishing and communication rights

I understand that I retain the copyright of the article, and I do not transfer patent rights, trademarks, or other intellectual property rights to *International Politics*. As the author, I understand that I will have the same rights to reuse the article as those intended for third parties (users of the article) under the Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International Copyright License (CCBY-SA 4.0).

User rights

The publisher will apply the CC BY-SA 4.0 license to the article published in *International Politics* on its Internet platform in accordance with the principles of open access.

Signature(s) of the Author(s)

Date

DISCLAIMER OF LIABILITY

The views expressed in the published articles do not express the views of the Editorial Office and the Editorial Board. Authors assume legal and moral responsibility for the ideas expressed in their works. The publisher will not bear any liability in the event of any damage claims.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

International Politics is a four-monthly scientific journal published in April, September, and December every year. The journal publishes articles in Serbian and English.

The journal publishes peer-reviewed original and reviewed articles and book reviews in the fields of international relations, foreign policy, international public law, and international economics.

The original research article presents the research results with a clear contribution to expanding and/or deepening existing knowledge. It should be set up so that it has the following parts: an overview of the situation and the goal of the research; a clear explanation of the theoretical background (review of literature) in the introduction; a hypothesis or research question; applied methods; a presentation and explanation of the results; and a conclusion that talks about the main research findings, hypothesis, or research question.

A review article provides a comprehensive summary of research on a certain topic or a perspective on the state of the field by describing current areas of agreement as well as controversies and debates. The review article identifies gaps in knowledge and the most critical research questions that still haven't been answered. It also suggests directions for future research.

A book review is a systematic description and/or critical analysis of the quality and significance of a book, edited volume, or textbook. A book review should include a general description of the topic or problem the book is about, a summary of the book's main argument, basic information about the author, an overview of the book's contents, strengths, and weaknesses, and a summary of the reviewer's opinion of the book.

For contributions to be considered, they must be prepared according to the instructions below:

I - Instructions for Writing Articles

1. Articles should contain 5,000 to 8,000 words.
2. Articles should be written in English or Serbian, using Times New Roman font size 12, with page numbers in the lower right corner.
3. The name and surname of the article's author should be written above the article's title.
4. The name and surname of the author/s of the article (and eventual title), the name of the institution where he/she is employed and its headquarters, as well as the author's address for correspondence (postal, institutional, or electronic), and ORCID ID should be written in the first footnote.
5. If the author wants to let readers know that some of the views in the article are his or her own and not those of the institution where he or she works,

he or she must add a special footnote with the symbol * to the end of the title of the article, where it will be specifically mentioned.

6. The abstract is attached in both Serbian and English, and the author should indicate the research question, the most essential hypotheses, context, and research conclusions. The abstract should contain up to 200 words, and below that, the author should list up to 10 keywords.
7. Latin, ancient Greek, and other non-English words and phrases (like *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, etc.) should be written in italics in the text.
8. Footnotes must be written at the bottom of the page (Footnote option), and footnotes' labels should be exclusively put at the end of the sentence.

Following these suggestions, the footnotes should include information about the specified bibliographic unit:

a) Monographs

The full name of the author, the title of the monograph (in italics), the name of the publisher, the place of publication, and the year of publication. If only one page of the source is cited, the page number should be indicated; if more than one page is mentioned, the middle line is used without a space (for example, 123; 22–50).

When a collection of papers, which one person has edited, is cited, it should be written (ed.) with a period. On the other hand, when there are more editors, it should be written (eds) without a period.

Examples:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Center for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneva, 2002, 234–7.

b) Articles in scientific journals

The full name and surname of the author, the article's title (in quotation marks), the journal's name (italic), the volume number, issue number, and page

number from- to. The page numbers are separated by a dash (-) without a space. If some data are incomplete, it is necessary to emphasize that.

Examples:

Michael Levi, "The Organization of Serious Crimes," in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, 878–84. (878–9 or 878).

Robert J. Bunker & John R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, Vol. 4, No. 2, Summer 1998, 55–76.

c) Articles in daily newspapers and magazines

Specify the author's name (or initials if only those are given), the article's title in quotation marks, the name of the newspaper or magazine in italics, the date in Arabic numerals, and the page number(s).

Example:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, 9.

g) Citing documents

Specify the name of the document (in quotation marks), the article, point, or paragraph to which the author is referring, and the name of the journal or official journal where the document was published (in italics), with the volume number, issue number, place, and year of publication.

Examples:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, 17 /91, Novi Sad, 18. jun 1991, 1–14.

d) Citing internet sources

The name of the author, the title of the work or article, the full Internet address, which allows the specified source to be reached by typing the specified address, the date of accessing the page on the Internet, the page number (if any), and if the attachment is published in PDF.

Example:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, <http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care>

+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\$File/Who+is+Paying+text.pdf, 14/09/2004, 3.

f) Repetition of previously mentioned sources

When we refer to a source that has already been cited in the text, after other footnotes, the author's name and surname, the title of the source, then op. cit., and finally the page number must be written (e.g., Michael Levi, "The Organization of Serious Crimes", op. cit., 879). Ibid. or Ibidem is to be used exclusively when citing the source mentioned in the previous footnote, with an indication of the number of the page/pages if the new statement is from that source (e.g., Ibid., 11).

At the end of the article, a bibliography is attached, which should contain all the sources and literature cited in the text in the form stated in the footnotes guide. The only difference is that in a bibliography, it is mandatory to put the author's last name first and then their first name, and the entire bibliography is organized in alphabetical order by the first names of the authors cited (or the names of the documents used).

II – Instructions for Writing Book Review

1. Book Review shouldn't be longer than two and a half pages in Word format (single spacing), or more than 1,200 words (8,800 characters with spaces).

2. At the beginning of the review, the bibliographic references of the book are cited according to the rules for listing monographs in footnotes. In the end, the total number of pages should be listed (for example, p. 345).

3. Book Review must contain footnotes.

4. The author can specify the title of the review of the book or collection in capital letters — font size 14, which is subject to change by the editorial office of the journal.

5. The font size, font, and alignment of the text should be in accordance with the previously mentioned suggestions for writing articles.

6. At the end of the review, the author's full name and surname are stated in italic, with the entire surname written in capital letters (e.g., Žaklina NOVIČIĆ).

Editorial Office

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

327

MEĐUNARODNA politika / glavni i odgovorni urednik
Ana Jović-Lazić. - God. 1, br. 1 (1950)-
. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu,
1950- (Beograd : Donat Graf). - 24 cm

Tri puta godišnje. - Drugo izdanje na drugom medijumu
: Međunarodna politika (Online) = ISSN 2787-0618
ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika COBISS.SR-ID
3092482

COBISS.SR-ID 3092482

IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika, naučni časopis na srpskom i engleskom jeziku

The Review of International Affairs, naučni časopis na engleskom jeziku

Međunarodni problemi, naučni časopis na srpskom i engleskom jeziku

Evropsko zakonodavstvo, naučno-stručni časopis za pravo Evropske unije

KNJIGE:

Harvesting the winds of change: China and the global actors, Volume I, Aleksandar Mitić, Katarina Zakić (Eds.), Volume II, hard cover, 2024, 506 p.

Harvesting the winds of change: China and the global actors, Volume II, Aleksandar Mitić, Katarina Zakić (Eds.), Volume II, hard cover, 2024, 546 p.

Дуг одјек 1999., Јекатерина Ентина (ур.), 2024, броширано, 242 стр.

Јелица Горданић, *Невладине организације у међународном праву*, броширано, 2024, 282 стр.

Невена Станковић, *Србија и Европска унија: спољнополитичке дилеме, ограничења, импликације – Поглавља 35 и 31*, броширано, 2024, 218 стр.

Геостратегија Индо-Пацифика: велики полигон глобалног сучељавања, Небојша Вуковић, Михајло Копања (ур.), броширано, 2024, 308 стр.

Марина Костић Шулерић, *Војна неутралност и нуклеарно оружје – између поседовања и забране*, броширано, 2024, 247 стр.

Александар Јазих, *Основни инструменти цивилне заштите Европске уније: тренутно стање и изазови*, 2024, 142 стр.

Данило Бабић, *Јагма за Подсахарску Африку у XX и XXI веку*, тврд повез, 2024, 518 стр.

Global security and international relations after the escalation of the Ukrainian crisis, Dušan Proroković, Paolo Sellari, Rich Mifsud (Eds.), тврд повез, 2024, 618 str.

Сања Јелисавац Трошић, *Динамика развоја интелектуалне својине у међународним економским односима*, броширано, 2023, 180 стр.

Жаклина Новичић, *Сукоб националног и наднационалног у Европској унији: уставни идентитети*, броширано, 2023, 120 стр.

Митко Арнаудов, *Отворени Балкан – економска интеграција између политичких и безбедносних размимоилажења*, броширано, 2023, 170 стр.

Nenad Stekić, *A Hesitant Hegemon: Layers of China's Contemporary Security Policy*, paperback, 2023, 278 p.

Владимир Трапара, *Русија и Украјина: порекло једне трагедије*, броширано, 2023, 310 стр.

Eurasian Security After NATO, Dušan Proroković, Ekaterina Entina (Eds.), paperback, 2023, 316 p.

Dragan Petrović, *Politika Francuske Republike u jugoslovenskoj krizi 1990–2001.*, broširano, 2023, 544 str.